

PĒTĪJUMS

“Pieeja tiesiskumam Latvijā”

Gala nodevums
Koriģēta versija

2020.gada 26.jūnijā

Izstrādāts pēc Latvijas Republikas Tieslietu ministrijas pasūtījuma
Iepirkuma identifikācijas Nr.TM 2020/04/TP

Rīga
2020

NACIONĀLAIS
ATTĪSTĪBAS
PLĀNS 2020

EIROPAS SAVIENĪBA
Eiropas Sociālais
fonds

I E G U L D Ī J U M S T A V Ā N Ā K O T N Ē

Saturs

Izmantotie saīsinājumi.....	5
1. Ievads.....	6
2. Pētījuma metodoloģija	7
3. Kopsavilkums	10
4. Pētījuma mērķa grupa.....	14
5. Mērķa grupas iespējas pieejai tiesiskumam Latvijā	17
5.1. Ārpus Valsts nodrošinātās juridiskās palīdzības likuma regulējuma esošās atbalsta sistēmas	17
Pašvaldības sociālā dienesta atbalsts	18
Atbalsts brīvprātīgo iniciatīvu veidā	19
Universitāšu juridiskās prakses un palīdzības centri	20
Ārpustiesas strīdu risināšanas iespējas	21
Aptauju ietvaros saņemtie viedokļi	22
5.2. Mediācija	25
5.3. Pastāvošās valsts nodrošinātās juridiskās palīdzības sistēmas īss raksturojums	29
5.4. Maznodrošinātās personas statuss kā atsevišķi analizējams priekšnoteikums valsts nodrošinātās juridiskās palīdzības saņemšanai	34
6. Mērķa grupas vajadzības saistībā ar pieeju tiesiskumam.....	38
6.1. JPA kā juridisko problēmu risināšanas vieta.....	44
7. Juridisko jautājumu risināšanas veidi, kurus šobrīd izmanto pētījuma mērķa grupa	47
7.1. Tiesu statistikas datu analīze	47
7.2. Sacīkste civilprocesā un tiesas sniegtā palīdzība mazāk aizsargātajam lietas dalībniekam	51
8. Sākotnējā valsts apmaksātā juridiskā palīdzība un tās ieviešanas iespējas Latvijā	56
8.1. Sākotnējā un padziļinātā valsts apmaksātā juridiskā palīdzība	58
8.2. Sākotnējā valsts apmaksātā juridiskā palīdzība attālināti	60
8.3. Sākotnējā valsts apmaksātā juridiskā palīdzība klātienē	62
8.4. Sākotnējās valsts apmaksātās juridiskās palīdzības mehānisms	63
8.5. Sākotnējās un padziļinātās valsts apmaksātās juridiskās palīdzības sasaiste.....	68
8.6. Sākotnējās valsts apmaksātās juridiskās palīdzības kvalitātes uzraudzība.....	70
9. Ienākumu un īpašuma stāvoklis valsts apmaksātās juridiskās palīdzības saņemšanai ...	72
9.1. Ārvalstu pieredze.....	74
9.2. Iespējamība veikt mantiskā stāvokļa izvērtējumu.....	77
9.3. Pašvaldību sociālo dienestu iesaiste mantiskā stāvokļa vērtēšanā	81

9.4.	Mērķētu atbalsta sistēmu ieviešanas iespējamība.....	83
9.5.	Iespējamie riski	85
10.	Mediācijas pakalpojums	87
10.1.	Starptautiskā labā prakse mediācijas jomā	87
10.2.	Mediācijas pakalpojuma pieejamība Latvijā.....	89
10.3.	Tiesas ieteiktā mediācija.....	91
10.4.	Latvijas sabiedrības informētība par mediāciju.....	93
10.5.	Latvijas sabiedrības gatavība mediācijai.....	94
10.6.	Citu institūciju ieteiktā mediācija	96
10.7.	Mediācijas obligātais raksturs	98
10.8.	Priekšlikumi mediācijas pieejamības veicināšanai Latvijā	101
11.	Citi juridisko jautājumu risināšanas veidi, kurus varētu izmantot pētījuma mērķa grupa	107
11.1.	Pašvaldību sociālo dienestu un citu pašvaldības struktūru atbalsts	108
11.2.	Valsts pārvaldē strādājošo atbalsts	112
11.3.	Specializētu nevalstisko organizāciju atbalsts atsevišķām personu grupām mērķa grupas ietvaros	113
	Cilvēki ar garīga rakstura traucējumiem.....	113
	Bēgļi un patvēruma meklētāji.....	115
	Cilvēku tirdzniecības upuri.....	117
	Vardarbības ģimenē upuri	119
12.	Daļējs līdzmaksājums par saņemto juridisko palīdzību	122
12.1.	Ārvalstu piemēri	122
12.2.	Latvijas piemērs	124
12.3.	Iespējamie risinājumi.....	126
13.	Personas “juridiskās veselības pārbaude”	130
14.	Informācijas sniegšana par pieejamajiem pakalpojumiem.	132
15.	Juridisko izdevumu apdrošināšana.....	134
16.	Priekšlikumi mērķa grupas pieejas tiesiskumam uzlabošanai	136
16.1.	Par pētījuma mērķa grupu.....	136
16.2.	Par sabiedrības informēšanu par pieejamo juridisko palīdzību	137
16.3.	Par sākotnējās valsts apmaksātās juridiskās palīdzības sistēmas nodalīšanu ...	138
16.4.	Par personas mantisko situāciju un tās pārbaudi.....	139
16.5.	Par daļējās valsts apmaksātās juridiskās palīdzības sistēmu.....	139
16.6.	Par personu “juridiskās veselības pārbaudi”	140

16.7.	Par Informācijas tehnoloģiju risinājumiem.....	140
16.8.	Par atsevišķām situācijām pētījuma mērķa grupas ietvaros	140
16.9.	Par mediāciju	141
	Pētījuma pielikumu saraksts.....	143

Izmantotie saīsinājumi

ANO	Apvienoto Nāciju Organizācija
CSDD	Ceļu Satiksmes Drošības Direkcija
ES	Eiropas Savienība
GMI	Garantētais minimālais ienākums
JPA	Juridiskās palīdzības administrācija
LM	Latvijas Republikas Labklājības ministrija
Mērķa grupas aptauja	SIA “Latvijas Fakti” veiktā pētījuma mērķa grupas telefonaptauja
NVO	Nevalstiskā organizācija
PVN	Pievienotās vērtības nodoklis
Sabiedrības aptauja	Aptauja, kas veikta internetā un izplatīta sociālajos tīklos, caur pašvaldību sociālajiem dienestiem un NVO
TM	Latvijas Republikas Tieslietu ministrija
Valsts apmaksātā juridiskā palīdzība	Palīdzība vai atbalsts juridisku jautājumu risināšanai, kas tiek apmaksāts no valsts vai pašvaldības, vai Eiropas Savienības fondu līdzekļiem un personai tiek sniegts bez maksas
Valsts nodrošinātā juridiskā palīdzība	Juridiskā palīdzība, kas tiek sniegta Valsts nodrošinātās juridiskās palīdzības likuma ietvaros
VARAM	Vides aizsardzības un Reģionālās attīstības ministrija
VDEĀVK	Veselības un darbspēju ekspertīzes ārstu valsts komisija
VPD	Valsts probācijas dienests

1. Ievads

Latvijas Republikas Tieslietu ministrijas Iepirkuma komisija 2020.gada 10.martā pieņēma lēmumu atzīt par iepirkuma uzvarētāju zvērinātu advokātu biroja "O.Cers un J.Jurkāns" piedāvājumu kā saimnieciski visizdevīgāko piedāvājumu, uzticot zvērinātu advokātu biroja "O.Cers un J.Jurkāns" piesaistītajiem speciālistiem Ingai Bitei un Gatim Litvinam pētījuma "Pieeja tiesiskumam Latvijā" veikšanu.

Pētījums tiek veikts saskaņā ar tehnisko specifikāciju Eiropas Sociālā fonda līdzfinansētajā projektā Nr.10.1.3.0/19/TP/006 "Tehniskā palīdzība Tieslietu ministrijai ES fondu plānošanai", pamatojoties uz 2019. gada 20. augusta informatīvo ziņojumu "Par Eiropas Reģionālās attīstības fonda, Eiropas Sociālā fonda plus un Kohēzijas fonda ieviešanu 2021. - 2027. gadā Latvijā" projekta politikas mērķa "Sociālāka Eiropa" priekšnosacījuma "Valsts stratēģiskās politikas satvars sociālās iekļaušanas un nabadzības mazināšanas jomā" izpildes nosacījumiem.

Pētījuma priekšmets: pieeja tiesiskumam nabadzības un sociālās atstumtības riskam pakļautajām sabiedrības grupām Latvijā (šķēršļi un juridisko strīdu rašanās iemesli, juridiska rakstura jautājumu risināšanas veidu pieejamība, kvalitāte un attīstība, juridiska rakstura jautājumu risināšanas kultūras maiņa kā rīks sociālās atstumtības un nabadzības mazināšanai).

Pētījuma finansēšanas avots – Eiropas Sociālā fonda līdzfinansētais projekts Nr.10.1.3.0/19/TP/006 "Tehniskā palīdzība Tieslietu ministrijai ES fondu plānošanai".

Pētījums tiek veikts, lai atbalstītu Tieslietu ministrijas prioritāti - normatīvisma un administratīvā sloga mazināšana nozarē, izstrādājot analīzē balstītu politiku, kur tiek vērtēta efektivitāte un lietderība, apzināti liekie procesi un regulējums, un samazinātas izmaksas¹.

Tieslietu ministrijas darbības stratēģijas īstenošanas periodā no 2018.gada līdz 2020.gadam ir paredzēts pilnveidot valsts nodrošinātās juridiskās palīdzības sistēmu, ņemot vērā šīs sistēmas nozīmību valsts iedzīvotāju sociālās drošības uzturēšanā, kā arī attīstīt valsts nodrošinātās juridiskās palīdzības atbalsta sistēmu². Viens no būtiskākajiem darbības rezultātīvajiem rādītājiem ir izstrādāts likumprojekts valsts nodrošinātās juridiskās palīdzības saņēmēju loka paplašināšanai³. Šo pētījumu un tā rezultātus pēc Pasūtītāja ieskatiem var izmantot kā atbalstu izstrādājamo likumprojektu analītiskajai bāzei un ietekmes novērtējumam.

¹ Tieslietu ministrijas darbības stratēģija 2018.-2020.gadam. 3.lpp. Pieejama šeit: https://www.tm.gov.lv/files/11_U0QgcGllbGlrDW1pL1RNIGRhcmJpYmFzIHN0cmF0ZWdpamEgMjAxOF8yMDIwLnBkZg/S D%20pielikumi/TM%20darbibas%20strategija%202018_2020.pdf

² Tieslietu ministrijas darbības stratēģija 2018.-2020.gadam. 17.lpp. Pieejama šeit: https://www.tm.gov.lv/files/11_U0QgcGllbGlrDW1pL1RNIGRhcmJpYmFzIHN0cmF0ZWdpamEgMjAxOF8yMDIwLnBkZg/S D%20pielikumi/TM%20darbibas%20strategija%202018_2020.pdf

³ Tieslietu ministrijas darbības stratēģija 2018.-2020.gadam. 17.lpp. Pieejama šeit: https://www.tm.gov.lv/files/11_U0QgcGllbGlrDW1pL1RNIGRhcmJpYmFzIHN0cmF0ZWdpamEgMjAxOF8yMDIwLnBkZg/S D%20pielikumi/TM%20darbibas%20strategija%202018_2020.pdf

2. Pētījuma metodoloģija

Pētījuma veikšanā izmantotas gan kvalitatīvās, gan kvantitatīvās pētījuma metodes.

1. Dziļās jeb padziļinātās intervijas. Pētījuma ietvaros ir izstrādāti strukturētās intervijas jautājumi pašvaldību sociālo dienestu vadītājiem, darbiniekiem un citiem profesionāļiem, kuri savā ikdienā saskaras ar pētījuma mērķa grupu. Strukturētās intervijas jautājumi pievienoti šā pētījuma 1.pielikumā. Pētījuma ietvaros izsūtītas 55 personiskas vēstules ar uzaicinājumu piekrist saziņai pa telefonu vai elektroniski. Pētījuma ietvaros ir veiktas 27 padziļinātās intervijas ar Babītes, Balvu, Mārupes, Rīgas, Saldus, Siguldas, Strenču, Tukuma, Valmieras un Viļakas sociālo dienestu darbiniekiem. Pētījuma ietvaros veiktas arī padziļinātās intervijas ar atbildīgajiem VPD darbiniekiem, pašvaldības policijas pārstāvjiem un pārstāvjiem no tādām nevalstiskajām organizācijām kā “Apeirons”, daudzbērnu ģimeņu apvienība “Māra”, “Zelda”, “Marta” un “Droša Māja”. Pētījuma ietvaros intervēta arī Latvijas Universitātes Juridiskās prakses un palīdzības centra pārstāve un “Turības” studentu sniegtās juridiskās palīdzības organizētāja. Konspektīvs padziļināto interviju atreferējums tiek pievienots pētījuma 2.pielikumā.
2. Pētījuma ietvaros ir aptaujāti Latvijas Republikā strādājošie tiesneši, kuri ikdienā izskata civillietas, lai noskaidrotu tiesnešu zināšanas un pieredzi saistībā ar mediāciju un valsts nodrošināto juridisko palīdzību Latvijā. Jautājumu saraksts pievienots 3.pielikumā. Jautājumi ievietoti “google” formā⁴ un vairāk kā 250 tiesnešiem izsūtīti personiski uzaicinājumi sniegt savas atbildes un vērtējumus. Atkārtots uzaicinājums sniegt atbildes nosūtīts ar Tiesu administrācijas starpniecību 2020.gada 14.maijā. Līdz 2020.gada 29.maijam atbildes ir snieguši 127 tiesneši. Vairāki papildus komentāri ir saņemti e-pastā. Detalizēti tiesnešu sniegtās atbildes aplūkojamas 4.pielikumā.
3. Pētījuma ietvaros ir aptaujāti Latvijas Republikā strādājošie sertificētie mediatori, lai noskaidrotu viņu viedokli par mediācijas pieejamību Latvijā un iespējām praksē plašāk izmantot mediāciju. Jautājumu saraksts pievienots 5.pielikumā. Visiem 47 Latvijā sertificētajiem mediatoriem 2020.gada aprīļa beigās izsūtīti personiski lūgumi aizpildīt pievienoto aptauju. Līdz 2020.gada 5.maijam atbildes bija snieguši 30 sertificēti mediatori.
4. Pētījuma ietvaros atbilstoši Iepirkuma nolikumam un tehniskajam piedāvājumam ir izstrādāti jautājumi respondentu lokam, kas nav institūcijas. Ievērojot Latvijas Republikā 2020.gada 12.martā izsludināto ārkārtas situāciju, jautājumi izstrādāti ar mērķi aptauju veikt pa telefonu. Jautājumu saraksts pievienots 6.pielikumā. 2020.gada aprīlī SIA “Latvijas Fakti” izdarīja vairāk kā 20 000 telefona zvanus lai veiktu ne mazāk kā 300 pētījuma mērķa grupas pārstāvju telefonaptauju. Aptaujas mērķa grupa pēc saskaņošanas ar Pasūtītāju raksturota kā Latvijas Republikas iedzīvotāji vecumā no 18-75 gadiem ar ienākumu zem 320 EUR uz vienu ģimenes locekli mēnesī. Izlases raksturojums - katrā no 5 Latvijas Republikas plānošanas reģioniem tiek aptaujāti vismaz 60 respondenti. Aptaujas rezultāti korelāciju tabulu veidā MS Excel formātā pievienoti 7.pielikumā.

⁴ Saite uz aptauju ir pieejama šeit: <https://docs.google.com/forms/d/e/1FAIpQLSeabWhjK-XDCRbhtRFhrsGSP9guyvDjZqNMZYOW12OACBF7vA/viewform>

5. Papildus iepirkuma tehniskajā specifikācijā norādītajai aptaujai izstrādāts paplašināts jautājumu kopums Sabiedrības aptaujāšanai, kas ievietots internetā⁵ un izplatīts sociālajos tīklos, TM, JPA un VPD mājas lapās, caur pašvaldību sociālajiem dienestiem, nevalstiskajām organizācijām un citiem Pasūtītājam un Izpildītājam pieejamajiem kanāliem. Jautājumu saraksts pievienots 8.pielikumā. Laika periodā no 2020.gada 1.aprīļa līdz 29.maijam aptauju aizpildījuši 147 respondenti. Detalizēti sniegtās atbildes aplūkojamas 9.pielikumā.
6. Pētījuma ietvaros izveidota aptauja arī juridiskās palīdzības sniedzējiem, kas pievienota 10.pielikumā. Aptauja izsūtīta, izmantojot JPA un Latvijas Zvērinātu advokātu padomes atbalstu. Atbildes snieguši 182 juridiskās palīdzības sniedzēji un tās pievienotas 11.pielikumā.
7. Pētījuma ietvaros ir notikušas tikšanās Latvijas Republikas Tieslietu ministrijā un JPA, kurās gūta pētījuma veikšanai nepieciešamā informācija par pašreizējo situāciju un iespējamajiem attīstības virzieniem. Pētījuma ietvaros notikušas sarunas ar Latvijas Zvērinātu advokātu padomi, Latvijas Zvērinātu notāru padomi un Latvijas Sertificēto mediatoru padomi.

Lai nodrošinātu kvalitatīvu pētījumā iegūto datu analīzi, pētījuma ietvaros papildus iepriekš minētajam ir analizēti spēkā esošie normatīvie akti un to izstrādes dokumenti, grozījumi normatīvajos aktos, to anotācijas, politikas plānošanas dokumenti un gada pārskati, Valsts kontroles revīzijas ziņojumi, iepriekš veikti pētījumi un teorētiski materiāli, kā arī tiesu nolēmumi, kas saistīti ar izpētāmo jautājumu, ekspertu viedokļi, starptautisko un nacionālo organizāciju materiāli, kas attiecināmi uz pētījuma tematu, kā arī starptautisku konferenču ieraksti un Apvienoto Nāciju organizācijas ieteikumi. Pētījumā izmantoto avotu saraksts pievienots Pielikumā Nr.12. Pētījuma darba uzdevumā nebija iekļauta ārvalstu prakses vai regulējuma izpēte, tādēļ pētījumā izdarītās atsauces uz ārvalstīm nav visaptverošas un ir uzskatāmas par pētījuma autoru sniegtiem piemēriem vai salīdzinājumiem gadījumos, kad autoriem tas ir licies nepieciešams.

Analizējot pētījuma ietvaros iegūtos datus un viedokļus kopsakarā ar pētnieku apkopotajiem teorētiskajiem un praktiskajiem avotiem un tiesu nolēmumiem, pētījuma veicēji, izmantojot salīdzinošo datu analīzi, ir izstrādājuši un piedāvājuši vispārīgu valsts atbalsta sistēmas modeli nabadzības un sociālās atstumtības riskam pakļautām personām juridisko jautājumu risināšanai. Šī modeļa ietvaros izstrādāti vairāki risinājuma varianti, norādot argumentus katra varianta ieviešanai, kā arī kavējošos faktorus un iespējamus riskus.

Kur tas iespējams, risinājuma varianti piedāvāti, nodrošinot pakāpenisku pāreju no esošās juridiskās palīdzības sistēmas uz pētnieku ieskatā vēlamu valsts apmaksātā juridiskā atbalsta sistēmu atbilstoši starptautiskajiem standartiem un atsevišķu citu Eiropas Savienības un ANO dalībvalstu pieredzei. Pētījuma priekšlikumi veidoti tā, lai pētījuma rezultātus būtu iespējams ieviest gan pilnībā, gan pa daļām, atkarībā no valsts finansiālajām iespējām.

Pētījuma veikšanas laikā nav skaidri prognozējams sagaidāmo reformu, kas saistītas ar administratīvajām teritorijām (VARAM kompetencē) vai minimālā ienākumu līmeņa noteikšanu (LM kompetencē), rezultāts. Administratīvo teritoriju un apdzīvoto vietu likums

⁵ Saite uz aptauju ir pieejama šeit:

https://docs.google.com/forms/u/1/d/e/1FAIpQLScvk15v2G4_8SL1QoGs3mlhjpUCdMx5oAzIs56m8nVWDoo9Jw/viewform

Saeimā pieņemts 2020.gada 10.jūnijā⁶ un Valsts prezidents izlēmis to izsludināt⁷. Tomēr reformas praktiskā īstenošana attiecībā uz apvienoto novadu struktūru un institūcijām, tostarp sociālajiem dienestiem, notiks tikai pēc 2021.gadā paredzētajām pašvaldību vēlēšanām. Ir jāatzīst, ka šīs reformas var ietekmēt arī valsts apmaksātā juridiskā atbalsta sistēmu, šāda atbalsta pieejamību un piešķiršanas nosacījumus, tādēļ, kur iespējams, šo reformu projekti un publiski pieejamā informācija par plānotajām reformām tiek ņemta vērā pētījuma secinājumu un priekšlikumu izstrādē.

⁶ Latvijas Republikas Saeimas 2020.gada 26.maija attālinātās ārkārtas sēdes darba kārtība - turpinājums 2020.gada 10.jūnijā 13.00. Informācija pieejama šeit: https://titania.saeima.lv/LIVS13/SaeimaLIVS2_DK.nsf/DK?ReadForm&nr=daec1650-bb08-46da-9d32-46b9f8121de4

⁷ Valsts prezidenta Egila Levita paziņojums presei par Administratīvi teritoriālās reformas īstenošanu. Piejams šeit: <https://www.president.lv/lv/jaunumi/zinas/valsts-prezidenta-egila-levita-pazinojums-presei-par-administrativi-teritorialas-reformas-istenosanu-26294#gsc.tab=0>

3. Kopsavilkums

Pētījums "Pieeja tiesiskumam Latvijā" izstrādāts ar mērķi analizēt nabadzības un sociālās atstumtības riskam pakļauto personu (turpmāk – pētījuma mērķa grupa) iespējas aizstāvēt savas tiesības un nodrošināt šo tiesību ievērošanu, risinot juridiska rakstura jautājumus.

Pētījuma ietvaros secināts, ka pašreiz noteiktie kritēriji un izveidotā valsts nodrošinātās juridiskās palīdzības sistēma spēj garantēt pētījuma mērķa grupas pieeju tiesiskumam daļēji. Ir konstatējams, ka atsevišķas personas un pat personu grupas, kuras pēc būtības atbilst pētījuma mērķa grupai, nekvalificējas pašreizējai valsts nodrošinātās juridiskās palīdzības saņemšanai tādēļ, ka pastāv formāli šķēršļi nepieciešamā statusa iegūšanai vai personas ienākumu līmenis pārsniedz trūcīgas vai maznodrošinātas personas statusa iegūšanai nepieciešamo ienākumu līmeni konkrētajā pašvaldībā. Turklāt ienākumu līmenis maznodrošinātas personas statusa iegūšanai dažādās pašvaldībās ir būtiski atšķirīgs, kas rada atšķirīgu attieksmi pret salīdzinošā situācijā esošām personām.

Šobrīd Latvijā nav noteikts ienākumu līmenis, kas objektīvi nepieciešams personas vai mājsaimniecības pamatvajadzību apmierināšanai. Izdevumi par juridisko palīdzību nav pieskaitāmi pamatvajadzībām, un šo izdevumu apmaksā no personas pašas līdzekļiem ir iespējama vienīgi tad, ja personas ienākumi ir pietiekami pamatvajadzību apmierināšanai. Tādēļ, lai objektīvi noteiktu ienākumu līmeni, līdz kuram valstij ir pienākums nodrošināt valsts apmaksātu juridisko palīdzību, ir nepieciešams valsts vispārēji aprēķināts minimālo ienākumu līmenis pamatvajadzību nodrošināšanai personai, mājsaimniecībai, reģionam. Bez šāda vispārēja aprēķina ir iespējams izmantot citus atskaites punktus, piemēram, minimālā vai vidējā alga valstī, tomēr tie nebūs pilnībā objektīvi, jo nav piesaistīti reālam preču un pakalpojumu grozam, ko iespējams iegādāties par šiem līdzekļiem.

Pētījuma mērķa grupai jau šobrīd ir dažādas iespējas saņemt palīdzību juridisko jautājumu risināšanā. Palīdzība tiek sniegta gan pašvaldību sociālajos dienestos, gan dažādās nevalstiskajās organizācijās, tā tiek nodrošināta ikgadēju akciju veidā notāru, advokātu un tiesu izpildītāju dienās, tā ir pieejama augstskolu juridiskajās fakultātēs, kā arī juridiskās palīdzības sniedzēji bieži sniedz palīdzību un konsultācijas bez atlīdzības. Tomēr šī palīdzība nav sistemātiska un tā netiek garantēta visai mērķa grupai. Turklāt uz tās saņemšanu nav iespējams paļauties un ar to rēķināties. Sistemātiski šobrīd ir pieejama valsts nodrošinātā juridiskā palīdzība, kā arī valsts apmaksāts mediācijas pakalpojums ģimenes strīdos, tomēr tas nav pietiekami pilnvērtīgai pieejas tiesiskumam nodrošināšanai.

Pētījuma ietvaros veiktās aptaujas un padziļinātās intervijas rāda, ka mērķa grupa diezgan bieži sastopas ar nepieciešamību risināt juridiska rakstura jautājumus, lai gan pārsvarā gadījumu finansiāli nevar atļauties apmaksāt jurista un mediatora pakalpojumus. Rezultātā virkne juridisko jautājumu netiek risināti vispār vai tiek risināti nepienācīgā veidā, kas var samazināt mērķa grupas tiesību aizsardzības līmeni un pieeju tiesiskumam.

Pētījuma ietvaros tiek piedāvāts no pastāvošās valsts nodrošinātās juridiskās palīdzības sistēmas izdalīt iespēju saņemt sākotnējo valsts apmaksāto juridisko palīdzību vienas jurista konsultācijas veidā telefoniski, elektroniski vai klātienē. Nepieciešamības gadījumā šīs konsultācijas ietvaros iespējama arī atsevišķu juridisku dokumentu sagatavošana vai atkārtota konsultācija, ja personai radušās vairākas juridiskas problēmas.

Pētījuma ietvaros tiek vērtēta nepieciešamība noteikt personas ienākumu līmeni vai mantisko stāvokli, kas dotu pamatu sākotnējās valsts apmaksātās juridiskās palīdzības saņemšanai. Pētījuma mērķa grupa ir nabadzības un sociālās atstumtības riskam pakļautās personas, kas kā jēdziens nav normatīvi definēts, bet praktiski aptver ļoti plašu personu loku, tādēļ pētījuma ietvaros mērķa grupa sašaurināta līdz personām, kuru ienākumi nepārsniedz 320 EUR mēnesī uz vienu mājsaimniecībā dzīvojošo personu. Ienākumu līmeņa noskaidrošana ir būtisks aspekts pētījuma atbilstības tehniskajai specifikācijai nodrošināšanai, tādēļ pētījuma ietvaros tiek analizētas vairākas iespējas personu ienākumu līmeņa noskaidrošanai. Pētījuma ietvaros arī tiek izvirzīts priekšlikums personas ienākumu vērtēšanu aizstāt ar personas deklarāciju par savu mantisko stāvokli. Jāseko, lai šī deklarācija būtu tik vienkārša, lai neradītu papildus administratīvu šķērslī sākotnējās valsts apmaksātās juridiskās palīdzības saņemšanai.

Ienākumu līmenis ir būtisks praktisks aspekts, lai personas varētu atļauties apmaksāt jurista palīdzību no saviem līdzekļiem. Pētījuma ietvaros tiek apskatīti vairāki varianti personas ienākumu līmeņa vērtēšanai. Tomēr pētījuma veicēju ieskatā atsevišķas ienākumu vērtēšanas sistēmas veidošana sākotnējās valsts apmaksātās juridiskās palīdzības saņemšanai nav lietderīga, jo ienākumu vērtēšanas sistēmas uzturēšanas izmaksas (ieskaitot apstrīdēšanas un pārsūdzēšanas iespēju izmaksas) uz vienu personu būs līdzvērtīgas sākotnējās valsts apmaksātās juridiskās palīdzības sniegšanas izmaksām. Samērojot ienākumu vērtēšanas sistēmas veidošanu kā vienu iespēju ar sākotnējās valsts apmaksātās juridiskās palīdzības sniegšanu visām personām kā otru iespēju, pētījuma veicēju ieskatā otrā iespēja ir personām draudzīgāka un privātpersonas tiesību ievērošanas principam atbilstošāka, kā arī tāda, kas nodrošinās plašāku pieeju tiesiskumam. Tādēļ, arī ņemot vērā pasaules pieredzi, vairāk atbalstāma būtu sākotnējās valsts apmaksātās juridiskās palīdzības nodrošināšana visām personām neatkarīgi no ienākumu līmeņa, ja šīs personas to vēlas.

Sākotnējās valsts apmaksātās juridiskās palīdzības saņemšanai persona var pieteikties pati vai personu uz šo konsultāciju var nosūtīt sociālā dienesta darbinieks, valsts probācijas dienesta darbinieks, tiesas darbinieks, valsts vai pašvaldības policijas amatpersona. Ierosinājumu pieteikties konsultācijai var sniegt jebkura persona vai valsts pārvaldē strādājošais.

Sākotnējās valsts apmaksātās juridiskās palīdzības ietvaros būs iespējams identificēt personu juridiskos jautājumus vēl pirms tie ir kļuvuši problemātiski, noskaidrot to sarežģītības pakāpi, risināšanas vai turpmākās rīcības iespējas, dodot personām vai nu ieteikumus turpmākam jautājuma risināšanas virzienam, vai informāciju par iespēju saņemt padziļināto valsts apmaksāto juridisko palīdzību. Šādas sistēmas ieviešana ļautu savlaicīgi identificēt personu juridiska rakstura problēmas⁸, tādējādi samazinot tādu gadījumu skaitu, kad personas pēc juridiskās palīdzības vērsas novēloti un palīdzība vairs nav iespējama vai ir būtiski apgrūtināta dažādu termiņu nokavējuma dēļ vai tādēļ, ka persona nav pievērsusi uzmanību tai adresētajiem sūtījumiem. Tas atsevišķos gadījumos novērstu nepieciešamību saņemt padziļināto valsts apmaksāto juridisko palīdzību.

⁸ Pasūtītājs šeit norāda uz terminu "early intervention", kas pārsvarā tiek lietots ģimenes tiesībās, tomēr to iespējams attiecināt arī uz citām tiesību nozarēm. "Early intervention" būtība ir pēc iespējas agrāka palīdzība personai vai nu juridiskās problēmas sākumstadijā vai pat pirms tās rašanās, sniedzot padomu un palīdzību dažādu jautājumu risināšanā (piemēram, šķiršanās un ar to saistītie jautājumi – īpašums, bērnu tiesības u.tml.), atrisinot jautājumus nekavējoties un tādējādi samazinot vai novēršot sarežģījumus, kas var rasties, jautājumam kļūstot par juridisku strīdu, kā arī novēlotas vai nokavētas problēmu risināšanas dēļ.

Padziļinātā valsts apmaksātā juridiskā palīdzība pēc būtības sevī ietver pašreizējo valsts nodrošinātās juridiskās palīdzības sistēmu. Ir apsverama iespēja paplašināt arī padziļinātās valsts apmaksātās juridiskās palīdzības saņēmēju loku. Arī šeit būtu izmantojams minimālā ienākuma līmenis personas pamatvajadzību nodrošināšanai, ja tāds būtu noteikts. Tomēr līdz brīdim, kamēr tāds tiks aprēķināts, kā kritēriju ir iespējams izmantot minimālo algu valstī, ņemot vērā arī mājsaimniecībā dzīvojošo personu un apgādājamo skaitu, līdzīgi kā šobrīd tas tiek darīts, likumā noteiktajos gadījumos nosakot līdzmaksājumu valsts nodrošinātās juridiskās palīdzības saņemšanai kasācijas instancē⁹. Kā kritēriju padziļinātās valsts apmaksātās juridiskās palīdzības piešķiršanai ir iespējams izmantot arī jebkuru citu ienākumu līmeni, kas ir politiski izlemjams jautājums un atkarīgs arī no pieejamajiem budžeta resursiem. Pētījuma ietvaros veiktajās aptaujās tiesneši, juridiskās palīdzības sniedzēji, pašvaldību darbinieki un arī pētījuma mērķa grupas pārstāvji norādīja, ka padziļinātās valsts apmaksātās juridiskās palīdzības piešķiršanai atbilstošs ienākumu līmenis ir robežās no 700 līdz 1000 EUR mēnesī, piemērojot papildus koeficientu par katru apgādājamo personu.

Pētījumā analizēta iespēja noteikt daļēju līdzmaksājumu par saņemto juridisko palīdzību, izvērtējot tās iespējamās ieguvumus un riskus. Konstatēts, ka pilnībā taisnīgas sistēmas izveidošanai nepieciešams diferencēts līdzmaksājums atkarībā no personas mantiskā stāvokļa un saņemamās juridiskās palīdzības apjoma. Tomēr šādas sistēmas izveidošana Latvijā tikai vienam mērķim – valsts daļēji apmaksātas juridiskās palīdzības saņemšanai – var nebūt racionāla. Skandināvijas valstīs, kurās šāda sistēma ir populāra, personas mantiskā stāvokļa novērtējums tiek plaši izmantots arī citu valsts un pašvaldības pakalpojumu piešķiršanā un lēmumu pieņemšanā. Vienlaikus jāatzīst, ka līdzmaksājuma ideja gan juridiskajiem, gan mediācijas pakalpojumiem veicinātu personu motivāciju šos pakalpojumus izmantot atbildīgi un lietderīgi.

Pētījumā analizēta mediācijas pakalpojuma pieejamība Latvijā, konstatējot, ka šobrīd pastāv vairākas problēmas. Sabiedrībai ir vājas zināšanas par mediāciju un tās iespējām, kā arī priekšrocībām salīdzinājumā ar tiesas procesu. Jāpilnveido sertificēto mediatoru un tiesnešu sadarbība, kā arī kopīgi jāizstrādā labās prakses vadlīnijas. Tāpat mediācijas popularizēšanai jāiesaista dažādas valsts un pašvaldību institūcijas (jāizveido sadarbības un atbalsta tīkls), Sertificēto mediatoru padomei uzņemoties sadarbības koordinācijas darbu.

Sociāli un ekonomiski mazaizsargātām personām finanšu aspekts ir reāls mediācijas pieejamības šķērslis. Mediācijai kā strīdu risināšanas veidam Latvijā jāiekļaujas jau esošajā valsts apmaksātās juridiskās palīdzības sistēmā.

Mediācijas uzsākšanai un sekmīgai norisei ir svarīga arī paša cilvēka emocionālā gatavība piedalīties mediācijas procesā. Latvijas iedzīvotāju gatavība piedalīties mediācijas procesā šobrīd ir zema. Ilgtermiņa risinājums ir mediācijas integrācija skolu mācību programmās. Tikai retajam jāpārzina tiesas process, bet ikvienam ir jāsaprot mediācija un jāprot to izmantot jebkāda rakstura strīdā.

Pētījumā analizēti riski un ieguvumi, ieviešot obligātu mediāciju atsevišķās lietu kategorijās un piedāvāts noteiktās lietu kategorijās likumā noteikt obligātu sākotnējo konsultāciju ar

⁹ Ministru kabineta 2018. gada 18. decembra noteikumi Nr. 814 "Noteikumi par iemaksas apmēru valsts nodrošinātās juridiskās palīdzības saņemšanai un tās veikšanas kārtību". Latvijas Vēstnesis, 251, 21.12.2018. <https://likumi.lv/ta/id/303876>

mediatoru pirms vēršanās tiesā (obligātā mediācija). Sākotnēji šāda kārtība būtu nosakāma ģimenes strīdos, bet to ir iespējams noteikt arī darba strīdos un mantojuma lietās. Tāpat pētījuma gaitā konstatēts, ka izstrādājama metodoloģija un izveidojama kārtība, kā tiek regulāri un precīzi uzskaitīta un publiskota statistika par mediācijas gadījumiem un to rezultātiem.

Pētījumā piedāvāti arī citi priekšlikumi tālākai mediācijas pakalpojuma attīstībai Latvijā.

4. Pētījuma mērķa grupa.

Atbilstoši tehniskajai specifikācijai pētījuma mērķa grupa ir nabadzības un sociālās atstumtības riskam pakļautās personas¹⁰, tostarp personas, kuru ienākumi nepārsniedz valstī noteikto minimālo mēneša darba algu; personas, kuru ienākumi nepārsniedz strādājošo mēneša vidējo darba samaksu; personas, kuras, ievērojot īpašo situāciju¹¹, nav spējīgas nodrošināt savu tiesību aizsardzību, kā arī citas grupas, kurām tiks identificēti šķēršļi pieejai tiesiskumam.

Nabadzības vai sociālās atstumtības risks ir komplekss indikators, kas sastāv no šādiem rādītājiem: 1) nabadzības riska indekss (pēc sociāliem transfertiem), 2) ļoti zema darba intensitāte, 3) dziļš materiāls trūkums. Iedzīvotājs tiek uzskatīts par pakļautu nabadzības vai sociālās atstumtības riskam, ja viņam piemīt kaut viens no iepriekš minētajiem rādītājiem.

Nabadzības riska sliekšnis un arī pārējie Eiropas Savienības kopējie indikatori tiek izmantoti galvenokārt statistiskiem nolūkiem, proti, situācijas salīdzināšanai ar citām Eiropas Savienības dalībvalstīm, un tas nenozīmē, ka iedzīvotājiem tiek sniegts materiālais atbalsts, ja viņi ir pakļauti nabadzības riskam¹².

Centrālās statistikas pārvaldes 2020.gada informatīvais apskats, kurā analizēti 2019.gada Eiropas Savienības ienākumu un dzīves apstākļu statistikas dati (EU-SILC) vērš uzmanību uz to, ka 2018. gadā Latvijā 27,3 % jeb 518 tūkstoši iedzīvotāju bija pakļauti nabadzības vai sociālās atstumtības riskam¹³.

Nabadzības vai sociālās atstumtības riskam pakļauto iedzīvotāju skaits un viņu procentuālais īpatsvars no iedzīvotāju kopskaita 2008.–2018. gadā¹

¹ Datu avots: Eurostat [ilc_peps01] 17.12.2019.

² Datu avots: CSP provizorisksie 2019. gada apsekojuma dati.

Latvijas Republikas Labklājības ministrija uzskaita 13 nabadzības un sociālās atstumtības riskam pakļautas personu grupas. Labklājības ministrija norāda, ka tās ir iedzīvotāju grupas,

¹⁰ Nabadzības un sociālās atstumtības riskam pakļautās mērķa grupas, kas ir definētas Valsts nodrošinātās juridiskās palīdzības likumā (skatīt: <https://likumi.lv/ta/id/104831-valsts-nodrosinatas-juridiskas-palidzibas-likums>) un ziņojumā par advokātu procesa ieviešanu (<https://likumi.lv/doc.php?id=288751>)

¹¹ Piemēram, personas, kas krīzes situācijā nevar izmantot savus līdzekļus savu tiesību aizsardzībai vai personas, kuru sociālā un ekonomiskā situācija būtiski pasliktinātos (piem., vienīgās dzīvesvietas zaudēšana) jau viena neatrisināta juridiska jautājuma rezultātā

¹² Konceptija "Par minimālā ienākuma līmeņa noteikšanu". Apstiprināta ar Ministru kabineta 2014.gada 30.oktobra rīkojumu Nr.619. 21.lpp. Pieejama šeit: <http://polsis.mk.gov.lv/api/file/file4254274506151542842.doc>

¹³ Nabadzības risks un sociālā atstumtība Latvijā. 2019.gada EU-SILC apsekojuma rezultāti. Centrālā statistikas pārvalde. Pieejams šeit: https://www.csb.gov.lv/sites/default/files/publication/2020-01/Nr_08_Nabadzibas_risks_un_sociala_atstumtiba_Latvija_2019_%2820_00%29%20LV.pdf

kurām ir liegtas vai apgrūtinātas iespējas iegūt pietiekamus ienākumus, saņemt dažādus pakalpojumus un preces, kuras ir būtiski nepieciešamas pilnvērtīgai funkcionēšanai sabiedrībā¹⁴.

Latvijā nabadzības un sociālās atstumtības riskam pakļautās iedzīvotāju grupas ir šādas:	
<ul style="list-style-type: none"> • pensijas vecuma personas (īpaši sievietes un vientuļie pensionāri); • pirmspensijas vecuma personas; • daudz bērnu un viena vecāka ģimenes; • bērni; • personas ar invaliditāti un personas ar funkcionēšanas ierobežojumiem; • bezdarbnieki (īpaši ilgstošie bezdarbnieki); • bezpajumtnieki • romi; 	<ul style="list-style-type: none"> • ieslodzītie un no ieslodzījuma vietām atbrīvotās personas; • cilvēku tirdzniecības upuri; • no psihoaktīvām vielām (alkohola, narkotiskajām, toksiskajām vai citām apreibinošām vielām) atkarīgās personas; • personas ar nepietiekošām, zemām vai darba tirgum neatbilstošām zināšanām un prasmēm; • trūcīgās personas.

Sociālās atstumtības riskam pakļauto iedzīvotāju grupas normatīvi nosaka Ministru kabineta 2018.gada 27.marta noteikumu Nr.173 “Noteikumi par sociālās atstumtības riskam pakļauto iedzīvotāju grupām un sociālā uzņēmuma statusa piešķiršanas, reģistrēšanas un uzraudzības kārtību”¹⁵ 2.punkts. Šajos noteikumos nosauktās iedzīvotāju grupas aptver mazāku skaitu Latvijas iedzīvotāju, salīdzinot ar Labklājības ministrijas mājas lapā pieejamo iedzīvotāju grupu uzskaitījumu.

No pētījuma ietvaros veiktajām padziļinātajām intervijām izriet secinājums, ka nereti speciālistiem nākas saskarties ar personām, kuras savu individuālo iemeslu dēļ juridiski neatbilst kādai no formālajām nabadzības vai sociālās atstumtības riskam pakļautajām grupām, nespēj vai nevēlas nokārtot attiecīgo statusu un tādēļ nekvalificējas valsts vai pašvaldības atbalsta saņemšanai. Piemēram, statusa lūdzējs dzīvo vienā māsaimniecībā ar citu personu, kura faktiski atrodas ārvalstīs, taču ir saglabājusi dzīvesvietas deklarāciju konkrētajā adresē. No šīs ārvalstīs dzīvojošās personas nav iespējams iegūt informāciju par tās ienākumu stāvokli, tādēļ statusa lūdzējam formālu iemeslu dēļ nav iespējams saņemt nepieciešamo statusu. Citā gadījumā ārvalstīs dzīvojošās personas ienākumu stāvoklis ir labs, tomēr šī persona nesniedz materiālu palīdzību statusa lūdzējam, tādēļ formālā sasaiste ar ārvalstī dzīvojošo, bet konkrētajā māsaimniecībā deklarēto personu, pēc būtības neatspoguļo statusa lūdzēja ienākumu līmeni. Tie var būt arī gadījumi, kad personai vai ģimenei pieder kāds īpašums, piemēram, māja vai dzīvoklis, kas pārsniedz pašvaldībā noteikto personai pieļaujamo īpašumu apmēru, tomēr šī īpašuma atsavināšana īsā laikā nav iespējama vai nav lietderīga. Turklāt īpašuma atsavināšanas rezultātā ģimenei rastos nepieciešamība īrēt citu dzīvesvietu, kas savukārt radītu papildus izdevumus. Atsevišķos gadījumos tieši juridiskais atbalsts varētu palīdzēt cilvēkam kādu konkrētu statusu iegūt vai nokārtot.

Tādēļ, lai neatkarīgi no personu formālā statusa aptvertu visas personas, kurām dzīves situācijas uzlabošanai būtu nepieciešams juridisks atbalsts un kuras, visticamāk, nevar atļauties šo atbalstu apmaksāt no saviem līdzekļiem, šā pētījuma ietvaros par pētījuma

¹⁴ Latvijas Republikas Labklājības ministrijas informācija par nabadzības un sociālās atstumtības riskam pakļautajām personām ir pieejama šeit: http://www.lm.gov.lv/lv/index.php?option=com_content&view=article&id=81239

¹⁵ Ministru kabineta 2018. gada 27. marta noteikumi Nr. 173 "Noteikumi par sociālās atstumtības riskam pakļauto iedzīvotāju grupām un sociālā uzņēmuma statusa piešķiršanas, reģistrēšanas un uzraudzības kārtību". Latvijas Vēstnesis, 64, 29.03.2018. <https://likumi.lv/ta/id/298035>

mērķa grupu tiek uzskatītas visas personas, kuru mājsaimniecības ienākumi uz vienu ģimenes locekli nepārsniedz 320 EUR mēnesī.

Arī Valsts kontroles 2020.gada 28.aprīļa revīzijas ziņojumā “Vai valstī īstenotā sociālās iekļaušanas politika sasniedz tai izvirzītos mērķus nabadzības mazināšanas jomā?” uzsvērts, ka nabadzība galvenokārt ietver materiālo resursu trūkumu, kā rezultātā cilvēks nevar nodrošināt dzīvei nepieciešamās pamatvajadzības – pārtiku, mājokļa, veselības un izglītības izdevumu segšanu, u.c.¹⁶

Ienākumi uz vienu ģimenes locekli, nevis personas saņemtā darba alga, izvēlēti, lai objektīvāk raksturotu personas un mājsaimniecības reālo finansiālo stāvokli, jo pastāv būtiska atšķirība, vai, piemēram, minimālo vai vidējo algu valstī saņem persona bez apgādājamajiem vai persona ar nepilngadīgiem bērniem.

2012.-2013.gadā Pasaules Banka Latvijā veica padziļinātu pētījumu ar nosaukumu „Latvija: kurš ir bezdarbnieks, ekonomiski neaktīvais vai trūcīgais?”¹⁷. Pasaules Bankas pētījums apliecināja, ka Latvija novirza vairāk finanšu līdzekļus universālām pabalstu programmām (valsts sociālie pabalsti), nekā ienākumu testētām programmām¹⁸.

Arī šā pētījuma kontekstā viens no būtiskiem aspektiem ir tas, vai valsts atbalsts pieejai tiesiskumam personām ir nodrošināms nesaistīti ar viņu ienākuma līmeni, attiecīgi samazinot izvērtēšanas un lēmuma pieņemšanas izmaksas, vai atkarībā no personas ienākumu līmeņa, kas nozīmē nepieciešamību izveidot sistēmu un nosacījumus personas ienākumu līmeņa izvērtēšanai, lēmuma pieņemšanai par valsts atbalsta piešķiršanu, kā arī šāda lēmuma apstrīdēšanas un pārsūdzēšanas sistēmas uzturēšanai, kas attiecīgi nozīmē izmaksas valsts budžetā. Šīm izmaksām būtu jābūt samērojām ar ieguvumiem no šādas sistēmas esamības.

¹⁶ Valsts kontroles 2020.gada 28.aprīļa revīzijas ziņojums “Vai valstī īstenotā sociālās iekļaušanas politika sasniedz tai izvirzītos mērķus nabadzības mazināšanas jomā?” pieejams šeit: http://www.lrvk.gov.lv/uploads/reviziju-zinojumi/2019/2.4.1-7_2019/20.P_Revizijas%20zinojums_nabadz%C4%ABbas%20mazinashana_apst.pdf

¹⁷ Scientific research: Latvia: “Who is Unemployed, Inactive or Needy? Assessing Post-Crisis Policy Options”. Pieejams šeit: http://www.lm.gov.lv/upload/aktualitates/latvia_compwbs.pdf

¹⁸ Konceptija “Par minimālā ienākuma līmeņa noteikšanu”. Apstiprināta ar Ministru kabineta 2014.gada 30.oktobra rīkojumu Nr.619. 26.lpp. Pieejama šeit: <http://polsis.mk.gov.lv/api/file/file4254274506151542842.doc>

5. Mērķa grupas iespējas pieejai tiesiskumam Latvijā

Tā kā pētījuma pamatuzdevums ir analizēt mērķa grupas pieeju tiesiskumam civiltiesībās un administratīvajās tiesībās, šajā pētījumā netiek padziļināti analizēta esošā situācija saistībā ar personu pieeju tiesiskumam krimināltiesībās, kā arī saistībā ar personu pieeju Satversmes tiesai vai Eiropas Cilvēktiesību tiesai. Tomēr gadījumā, ja tiks īstenots pētījumā ietvertais piedāvājums Latvijā ieviest sākotnējo valsts apmaksāto juridisko palīdzību, šīs palīdzības ietvaros personu jautājumi vai problēmas netiks dalītas atkarībā no to rakstura vai procesa veida.

2020.gada martā Latvijas Republikas Tiesībsargs veica aptauju par juridiskās palīdzības pieejamību administratīvajā procesā iestādē un tiesā¹⁹. Diemžēl 2020.gada 29.maijā šīs aptaujas rezultāti Tiesībsarga biroja mājas lapā vēl nav pieejami. Tomēr padziļināto interviju ietvaros gandrīz katrs intervējamais uzsvēra nepieciešamību pēc atbalsta arī mērķa grupas attiecībās ar iestādēm un tiesām administratīvajā procesā. Tika norādīts, ka iestāžu lēmumi bieži ir apjomīgi, sarežģīti, cilvēkiem nesaprotami. Pašvaldību sociālie darbinieki visās pašvaldībās nodarbojas ar šo lēmumu satura skaidrošanu cilvēkiem, nepieciešamības gadījumā sazvanot arī lēmuma sagatavotāju. Ir arī gadījumi, kad pašvaldības cilvēkiem palīdz apstrīdēšanas iesniegumu un vienkāršu pieteikumu tiesai sagatavošanā²⁰. Lielākā daļa intervēto atzinīgi izteicās par 2017.gadā 1.aprīlī ieviestajām izmaiņām uzturlīdzekļu saņemšanai un iespēju saņemt uzturlīdzekļus administratīvā procesa ietvaros²¹, vienlaikus tomēr atzīstot, ka bieži sociālie darbinieki nepieciešamos iesniegumus aizpilda kopā ar saviem klientiem, palīdzot arī to nosūtīšanā.

5.1. Ārpus Valsts nodrošinātās juridiskās palīdzības likuma regulējuma esošās atbalsta sistēmas

Latvijā šobrīd pastāv dažādas atbalsta sistēmas dažādu sociālo grupu cilvēkiem juridisku jautājumu risināšanai. Šīs atbalsta sistēmas nodrošina gan valsts, gan pašvaldība, to īstenošana var būt deleģēta nevalstiskajām organizācijām vai realizēta uz brīvprātīgas iniciatīvas pamata.

¹⁹ Aicinām piedalīties aptaujā par juridiskās palīdzības pieejamību administratīvajā procesā iestādē un tiesā. <http://www.tiesibsargs.lv/news/lv/aicinam-piedalities-aptauja-par-juridiskas-palidzibas-pieejamiba-administrativaja-procesa-iestade-un-tiesa>

²⁰ Reaģējot uz Pasūtītāja komentāriem, pētījuma veicēji vērs uzmanību uz to, ka šajā rindkopā atspoguļots pašvaldību sociālo darbinieku padziļināto interviju laikā teiktais. Padziļināto interviju atšifrējumi pievienoti pētījuma pielikumā un tajos redzams, ka gandrīz katrs intervējamais ir norādījis uz šiem apstākļiem. Pētījuma veicēji nav cenzējuši intervējamo sacīto, jo, pat ja tas neatbilst objektīvajai vai juridiskajai patiesībai, tas atspoguļo zināmas sabiedrības daļas viedokli par situāciju un būtu ņemams vērā, izstrādājot priekšlikumus turpmākajai rīcībai. Ir jāpiekrīt Pasūtītājam, ka iestāžu izdotajiem administratīvajiem aktiem jau šobrīd būtu jābūt vienkāršiem, skaidriem un saprotamiem. Tomēr arī iestādēm administratīvo aktu izdošanas procesā ir jāreķinās ar to pārsūdzēšanas iespējamību un faktu, ka sākotnējo argumentāciju vēlāk tiesā papildināt nebūs iespējams. Attiecīgi administratīvais akts nedrīkst kļūt arī pārāk vienkāršs. Administratīvo aktu formas vai satura izmaiņas, lai arī būtu padziļināti pētāms jautājums, nav šā pētījuma uzdevums. Arī internetā publicētie iestāžu skaidrojumi par vispārīgiem jautājumiem ne vienmēr atrisinās konkrētā cilvēka problēmu. Pētījuma veicēji vēlas precizēt, ka šajā rindkopā vēl netiek runāts par sākotnējo valsts apmaksāto juridisko palīdzību, kas tālāk tiek izvirzīts kā priekšlikums. Šajā rindkopā tiek apskatīta pastāvošā situācija un pašvaldību pārstāvju padziļināto interviju ietvaros stāstītais par to, kā šīs pašvaldības rīkojas, ja to iedzīvotājiem ir radušies juridiska rakstura jautājumi vai problēmas. Pašvaldību funkcijās šobrīd nav juridiskās palīdzības sniegšana iedzīvotājiem. Pētījums arī nepiedāvā tiešā veidā uzdot pašvaldībām šādu pienākumu, lai gan arī šo jautājumu būtu iespējams padziļināti pētīt pēc tam, kad būs pabeigta administratīvi teritoriāla reforma un izveidotas jaunās pašvaldību struktūras. Kā analizēts tālāk šajā pētījumā, pašas pašvaldības uzskata, ka tieši pie pašvaldības personas vispirms vērsīsies savu problēmu risināšanai, Tomēr šis viedoklis nesakrīt ar mērķa grupas aptaujas ietvaros iedzīvotāju paustajiem viedokļiem. Tādēļ pētījumā tiek piedāvāts saglabāt esošo situāciju, kad pašvaldības un to darbinieki palīdzību iedzīvotājiem sniedz savu iespēju un kompetences robežās, neliedzot šādu konsultāciju un palīdzības sniegšanu, bet arī neuzliekot to par pašvaldības pienākumu.

²¹ Uzturlīdzekļu garantiju fonda likums. Latvijas Vēstnesis, 249, 21.12.2016. <https://likumi.lv/ta/id/287534/redakcijas-datums/2017/12/20>

Bieži šīs iniciatīvas tiek īstenotas atsevišķu projektu veidā vai publisko iepirkumu ietvaros. Attiecīgi daļa no iniciatīvām ir pastāvīgas, bet daļa – atkarīgas no konkrētā projekta laika ietvara vai nākamā iepirkuma rezultātiem.

Par valsts līdzekļiem ir organizētas vairākas iniciatīvas ārpus Valsts nodrošinātās juridiskās palīdzības likuma regulējuma. Piemēram, realizējot valsts iestāžu iepirkumus vai uz īpaši konkrētajai organizācijai piešķirtu valsts budžeta līdzekļu pamata tiek sniegtas tostarp juridiskas konsultācijas dažādās nevalstiskajās organizācijās un resursu centros: “Marta”, “Skalbes”, “Droša māja” u.c.. Vairākas nevalstiskas organizācijas šādus atbalsta pakalpojumus sniedz Eiropas Savienības fondu finansētu projektu ietvaros. Tomēr jāatzīst, ka tādējādi juridisks atbalsts tiek nodrošināts vai nu vienīgi noteiktu kategoriju cilvēkiem, vai noteiktos krīzes brīžos konkrētu jautājumu risināšanai, un attiecīgi tas nav pieejams jebkurai personai pētījuma mērķa grupas ietvaros, kā arī nav pieejams jebkura jautājuma risināšanai. Tāpat situācijās, kad pakalpojumu sniegšana notiek projektu ietvaros, ieinteresētās personas nevar būt pārliecinātas par šo pakalpojumu turpināšanos pēc projekta izpildes laika beigām. Piemēram, padziļinātajās intervijās ar pašvaldību sociālajiem dienestiem izskanēja pozitīvas atsauksmes par atbalsta personas pakalpojumu cilvēkiem ar garīga rakstura traucējumiem, kas tika realizēts resursu centrā “Zelda”, taču šajā brīdī tas ir beidzies un pagaidām netiek turpināts.

Līdzīgi arī ar pašvaldības finansējumu tiek realizēti dažādi projekti. Vairāk tie ir izplatīti lielākajās pašvaldībās, īpaši Rīgā. Piemēram, Rīgas domes finansēta projekta ietvaros savu darbību var nodrošināt un rīdziniekus ar garīga rakstura traucējumiem vajadzības gadījumā arī juridiski konsultēt resursu centra “Zelda” juristi.

Pašvaldības sociālā dienesta atbalsts

Reģionos biežāk sastopami sociālajos dienestos strādājoši juristi vai bāriņtiesas vai pašvaldības juristi, kas pēc nepieciešamības un iespējām tiek piesaistīti arī sociālo dienestu klientu jautājumu risināšanai. Vairāku pašvaldību sociālo dienestu darbinieki (piemēram, Siguldas novadā, Tukuma novadā) norādīja, ka sniedz pakalpojumus ne tikai trūcīgām un maznodrošinātām personām, bet arī citām personu grupām ar mērķi nodrošināt, lai šīs personas nemaz nenonāktu trūcīgas vai maznodrošinātas personas statusā. Citās pašvaldībās (piemēram, Mārupes novadā, Balvu novadā, Strenču novadā, Saldus novadā, Tukuma novadā) juridiskas konsultācijas nepieciešamības gadījumā sociālā dienesta klientiem sniedz arī sociālā dienesta vai attiecīgās pašvaldības jurists. Arī Rīgā agrāk ir bijis jurists sociālajā dienestā, kas ar sociālā darbinieka norīkojumu konsultējis sociālā dienesta klientus, taču šobrīd tāda vairs nav un netiek plānots šo amata vietu atjaunot. Jurista amata vietas likvidēšana tiek saistīta ar veicamo funkciju pārskatīšanu, nevis vajadzības izbeigšanos. Valmieras novadā pašvaldības jurists sociālā dienesta klientus tiešā veidā nekonsultē, taču konsultē sociālā dienesta darbiniekus, norādot virzienus, kādos iespējams risināt klientu problēmas. Atsevišķos gadījumos (piemēram, Mārupes novadā) arī bāriņtiesas jurists ir palīdzējis juridisku dokumentu sagatavošanā. Tukuma novada pašvaldības aģentūras “Tukuma novada sociālais dienests” vadītāja norādīja, ka gadījumos, kad personas kaut kādu iemeslu dēļ nevar nokārtot trūcīgas vai maznodrošinātas personas status, tām juridisko jautājumu risināšanā palīdz aģentūras jurists, tostarp sagatavojot nepieciešamos juridiskos un procesuālos dokumentus un pat apstrīdēšanas iesniegumus un pārsūdzības par valsts institūciju vai pašvaldības lēmumiem. Jurista amata vieta Tukuma

novada sociālajā dienestā pastāv jau 15 gadus, tādēļ cilvēki zina, ka tāda iespēja ir un to izmanto.

Tomēr juridiskā atbalsta sniegšana iedzīvotājiem nav ne pašvaldības, ne sociālā dienesta pienākums, tādēļ tā pieejamība ir atkarīga no konkrētās pašvaldības vēlmes un iespējām, un nav vienlīdzīga visa valstī. Līdz ar to šāda kārtība nav atzīstama par sistēmisku un efektīvu.

Atbalsts brīvprātīgo iniciatīvu veidā

Sabiedrībai papildus ir pieejamas arī vairāk vai mazāk organizētas dažādas brīvprātīgās iniciatīvas, no kurām šobrīd populārākās ir ikgadējās advokātu dienas un notāru dienas, kā arī tiesu izpildītāju dienas²² un mediācijas dienas. Šo brīvo juridisko profesiju bezmaksas konsultāciju dienu ietvaros minēto profesiju pārstāvji sniedz cilvēkiem bezmaksas konsultācijas juridiskos jautājumos. Vairāki pētījuma ietvaros intervētie speciālisti atzina, ka šīs dienas pētījuma mērķa grupai ir īpaši noderīgas un tiek gaidītas, kā arī viņiem tiek ieteikts izmantot šajās dienās esošo piedāvājumu. Vienlaikus tika atzīmēts, ka ar vienu reizi gadā ir par maz un šāda iespēja cilvēkiem ir nepieciešama biežāk.

Piemēram, 2018.gadā Advokatūras dienu ietvaros tika sniegtas 1108 bezmaksas konsultācijas (klātienē 623 konsultācijas, telefoniski 399 konsultācijas, bet elektroniski 86 konsultācijas). 2020.gadā Advokatūras dienu ietvaros ir sniegtas 667 konsultācijas (klātienē 408 konsultācijas, telefoniski 206 konsultācijas, bet elektroniski 53 konsultācijas). 2019.gadā statistika par Advokatūras dienu ietvaros sniegtajām konsultācijām nav apkopota.²³

2019.gada brīvo juridisko profesiju konsultāciju dienas un to galvenie temati aplūkojami publicitātes attēlā²⁴.

1.attēls.

²² Tiesu izpildītāju dienās visā Latvijā sniegs bezmaksas juridiskās konsultācijas par vecāku un bērnu saskarsmes tiesībām. <https://www.lsm.lv/raksts/dzive--stils/vecaki-un-berni/tiesu-izpilditaju-dienas-visa-latvija-sniegs-bezmaksas-juridiskas-konsultacijas-par-vecaku-un-bernu-saskarsmes-tiesibam.a350257/>

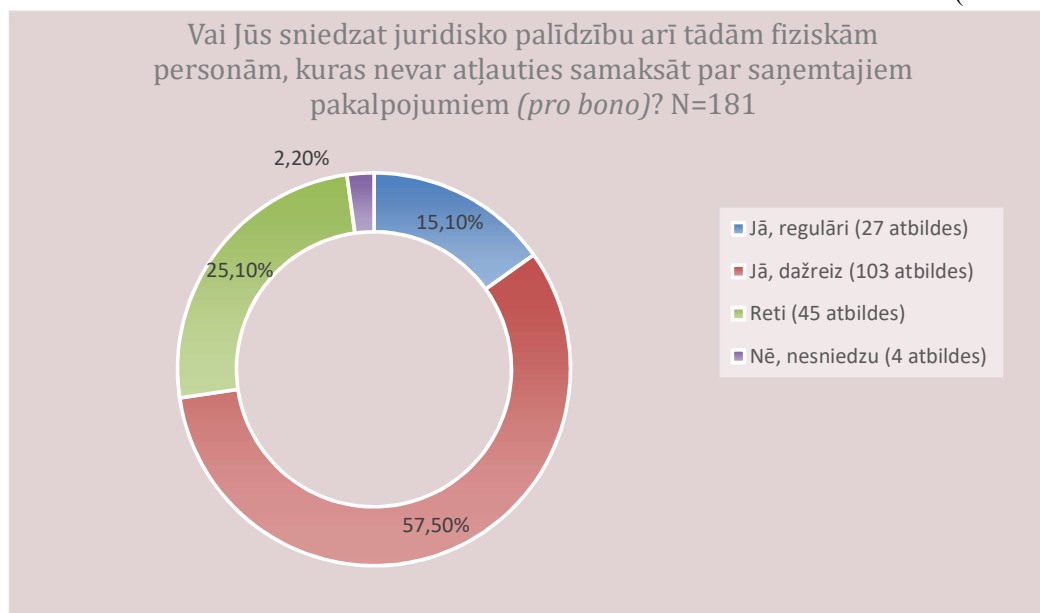
²³ Informācija pētījuma ietvaros saņemta no Latvijas Zvērinātu advokātu padomes.

²⁴ Visā Latvijā sākas brīvo juridisko profesiju bezmaksas konsultāciju dienas. <https://www.tiesas.lv/aktualitates/visa-latvija-sakas-brivo-juridisko-profesiju-bezmaksas-konsultaciju-dienas-8730>

Jāatzīmē, ka uz brīvprātīgas iniciatīvas pamata bezmaksas konsultācijas arī ārpus noteiktajām advokatūras un notāru dienām sniedz vairāki juridisko profesiju pārstāvji – gan atsevišķi zvērināti advokāti, gan juristi, zvērināti notāri un tiesu izpildītāji. Tā kā šīs iniciatīvas ir brīvprātīgas un tiek realizētas atkarībā no pakalpojumu sniedzēju iespējām attiecīgajā brīdī, tās var dot pozitīvu pienesumu, taču nevar veidot valsts juridiskā atbalsta sistēmas pamatu.

Pētījuma ietvaros veiktajā juridiskās palīdzības sniedzēju aptaujā tika uzdots jautājums, vai respondenti sniedz juridiskās konsultācijas arī *pro bono*. Absolūtais vairākums – kopumā 71,7% respondenti – atbildēja, ka regulāri vai dažreiz sniedz juridiskos pakalpojumus bez maksas (2.attēls).

(2.attēls)

Notāru dienu ietvaros 2018.gadā konsultācijas sniegtas vairāk nekā 2000 iedzīvotājiem 106 notāru birojos 30 Latvijas pilsētās. 114 konsultācijas tika nodrošinātas ar lietojumprogrammas *Skype* starpniecību²⁵. Līdzīgs konsultāciju skaits novērots arī 2019.gadā²⁶.

Universitāšu juridiskās prakses un palīdzības centri

Latvijas Universitātes Juridiskajā fakultātē ir pieejams juridiskās prakses un palīdzības centrs. Šā centra darbā tiek iesaistīti fakultātes maģistranti, sniedzot bezmaksas juridisko palīdzību dažādām personām, kuru juridiskās problēmas atbilst studentu spējām un fakultātes noteiktajiem kritērijiem. Tāda veida risinājums ir labvēlīgs visām iesaistītajām pusēm, jo personām ir iespējams saņemt juridiskas konsultācijas, savukārt studējošajiem tā ir iespēja apgūt iemaņas, kas nepieciešamas praktiskajā darbā. Juridiskās prakses un palīdzības centra klienti galvenokārt tiek konsultēti darba un dzīvokļu tiesībās, kā arī uzturlīdzekļu lietās, neizslēdzot arī citus jautājumus. Studenti par darbu centrā saņem kredītpunktus. Darba gaitā

²⁵ Tieslietu ministrs pateicas Latvijas notāriem. <https://juristavards.lv/zinas/272359-tieslietu-ministrs-pateicas-latvijas-notariem/>

²⁶ Noslēgušās ikgadējās Notāru dienas: Latvijas cilvēku juridiskās dzīves aktualitātes – nekustamais īpašums un mantojuma lietas. <https://juristavards.lv/zinas/274256-noslegusas-ikgadejas-bnotaru-dienasb-latvijas-cilveku-juridiskas-dzives-aktualitates-nekustamais-ipasums-un-mantojuma-lietas/>

viņus konsultē fakultātes mācībspēki un absolventi – praktizējoši juristi²⁷. Padziļinātās intervijas ietvaros noskaidrots, ka juridisko palīdzību Latvijas Universitātē šobrīd sniedz 18 topošie juristi.

Līdzīgs juridiskās prakses un palīdzības centrs ir pieejams arī biznesa augstskolā “Turība”, kurā konsultācijas šobrīd sniedz četri studenti. Šajā centrā konsultāciju organizēšanas veids ir atšķirīgs un studentam nepieciešamā atbilde parasti jāsagatavo vienas nedēļas laikā, nevis viena mēneša laikā, kā tas ir Latvijas Universitātē.

Ārpusstiesas strīdu risināšanas iespējas

No pētījuma ietvaros veiktajām padziļinātajām intervijām iespējams secināt, ka mentora vai supervizora pakalpojums pētījuma mērķa grupai ir nepieciešams diezgan bieži, taču pamatā šo uzdevumu pēc būtības veic pašvaldības sociālā dienesta darbinieks, skaidrojot, zvanot klienta vārdā, palīdzot sagatavot dokumentus, izmantot internetu vai kopā ar klientu dodoties uz iestādēm, pie tiesu izpildītājiem vai pat pie ārstniecības personām. Tā kā pašvaldības sociālais darbinieks ir atbildīgs par konkrētā klienta lietas vešanu, šāds risinājums atkarībā no katras atsevišķās situācijas sarežģītības un sociālā darbinieka zināšanām, spējām un iespējām var būt optimāls gadījumiem, kad persona ir sociālā dienesta klients.²⁸ Citām personām šāds atbalsts nav pieejams.

Ar Eiropas Savienības fondu atbalstu līdz 2021. gadam paredzēts pilnveidot sociālo pakalpojumu atbalsta sistēmu, kuras ietvaros plānots izstrādāt un izmēģināt sabiedrībā balstītu sociālo pakalpojumu finansēšanas un atbalsta personas pakalpojuma ieviešanas mehānismus. Projektā plānota finansēšanas mehānismu izmēģināšana sabiedrībā balstītu pakalpojumu sniegšanā bērniem ar funkcionāliem traucējumiem un pilngadīgiem cilvēkiem ar garīga rakstura traucējumiem²⁹. Šāda pakalpojuma sniegšanu personām ar garīga rakstura traucējumiem laika periodā no 2016. gada 1. jūnija līdz 31. oktobrim nodrošināja resursu centrs “ZELDA” Sabiedrības integrācijas fonda finansēta projekta “Cilvēku ar garīga rakstura traucējumiem pašnoteikšanās stiprināšana” ietvaros³⁰.

Arī mediācija ir viens no iespējamiem un jau šobrīd pieejamiem valsts atbalsta veidiem pētījuma mērķa grupai, kam šajā nodaļā veltīta atsevišķa apakšnodaļa.

²⁷ Informācija par Latvijas Universitātes Juridiskās fakultātes Juridiskās prakses un palīdzības centru ir pieejama šeit: <https://www.lu.lv/par-mums/struktura/lu-centri/jf-juridiskas-prakses-un-palidzibas-centrs/>

²⁸ Ir jāpiekrīt Pasūtītāja komentāram, ka sociālajam darbiniekam parasti nav mentora, supervizora vai mediatora izglītības. Tomēr jāatzīst arī, ka pašvaldību sociālo dienestu klientu problēmas var būt ļoti dažādas, tostarp vienkāršas un tādas, kuru risināšanai citām personām nebūtu nepieciešama nekāda palīdzība. Turklāt atbilstoši Latvijas Universitātes mājas lapā pieejamajai informācijai (<https://www.lu.lv/studijas/fakultates/sociale-zinatnu-fakultate/bakalaura-limena-studijas/socialais-darbs/>), sociālā darba profesionālā bakalaura studiju programmas ietvaros studenti apgūst komunikāciju pamatus, psiholoģiju, ekonomiku un filozofijas pamatus, sociālo darbu ar indivīdu un ģimeni, sociālo darbu ar dažādām grupām, piemēram, vardarbībā cietušajiem, attīstības psiholoģiju, psihiatrijas pamatus, brīvprātīgo darba vadīšanu, ģimenes sistēmu, sociālo darbu kopienā, sociālo darbu ar vielu atkarīgām personām, supervīziju, sociālā darba projektu vadību, pētījumu veikšanu sociālajā darbā. Kopumā 26 studiju nedēļas tiek pavadītas augsti kvalificētu profesionāļu vadītā praksē sociālajos dienestos, sociālās aprūpes institūcijās, krīzes centros un citās organizācijās, kuras organizē un sniedz sociālos pakalpojumus. Pētījuma ietvaros netiek piedāvāts pašvaldību sociālajiem darbiniekiem uzdot kādus jaunus formālus pienākumus. Tomēr veicot pētījumu ir ņemta vērā pastāvošā situācija, piedāvājot saglabāt tās iespējas, kas personām šobrīd ir pieejamas.

²⁹ Latvijas nacionālā reform programma Eiropa 2020 stratēģijas īstenošanai progresa ziņojums. 2019.gada aprīlis. 68.lpp. Pieejams šeit: <https://ec.europa.eu/info/sites/info/files/2019-european-semester-national-reform-programme-latvia-lv.pdf>

³⁰ Cilvēku ar garīga rakstura traucējumiem pašnoteikšanās stiprināšana. https://www.sif.gov.lv/index.php?option=com_content&view=article&id=10027&Itemid=30&lang=lv

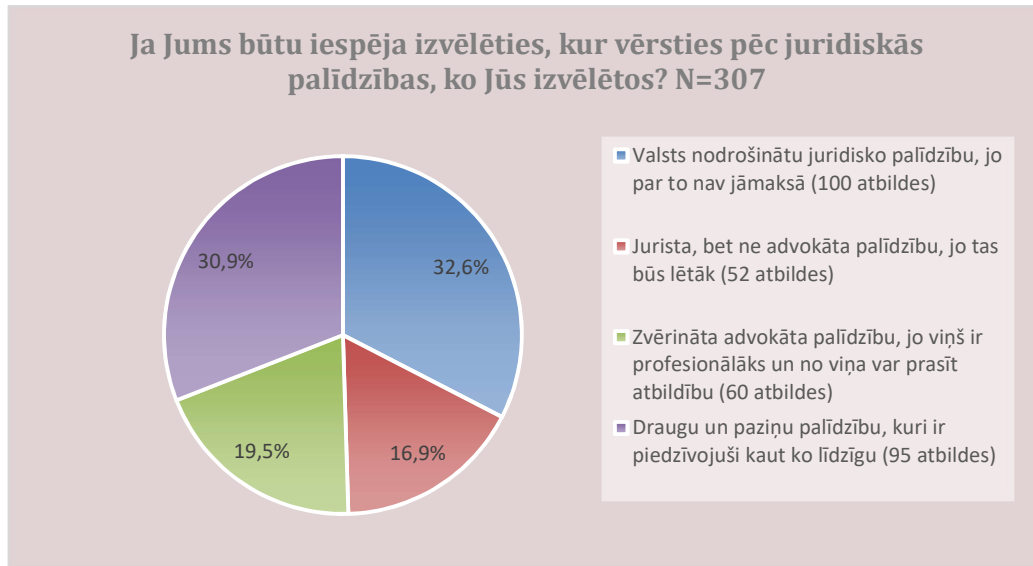
Lai arī personām pieejamās atbalsta iespējas juridisku jautājumu risināšanā ir diezgan plašas, sākot no vienkārša atbalsta veidlapu aizpildīšanā vai atbildīgās iestādes noskaidrošanā un beidzot ar kvalificēta jurista palīdzību, šīs iespējas nav sistemātiskas un vienlīdz pieejamas visiem Latvijas iedzīvotājiem vai visā Latvijā dzīvojošiem pētījuma mērķa grupas pārstāvjiem.

Vispirms, dažādās pašvaldībās ir dažāds gan ienākumu līmenis, pie kura persona tiek atzīta par maznodrošinātu (šis aspekts detalizēti analizēts pētījuma 5.4.nodaļā), gan sniegto pakalpojumu klāsts, gan iespējas to saņemt personām, kuras atbilst kādam konkrētam juridiskam statusam. Proti, ir pašvaldības, kurās jurista, mentora, mediatora, psihologa un līdzīgi pakalpojumi tiek nodrošināti visām personām, kurām tas nepieciešams, ir pašvaldības, kurās šie pakalpojumi tiek nodrošināti tikai atsevišķām personu grupām un ir pašvaldības, kurās šie pakalpojumi netiek nodrošināti vispār. Jāņem vērā arī, ka funkcija nodrošināt pieeju tiesiskumam pētījuma mērķa grupai nav pašvaldībai ar normatīvajiem aktiem noteikta funkcija, tādēļ pašvaldības rīcība, nodrošinot šāda veida pakalpojumus, ir uzskatāma par brīvprātīgo iniciatīvu³¹.

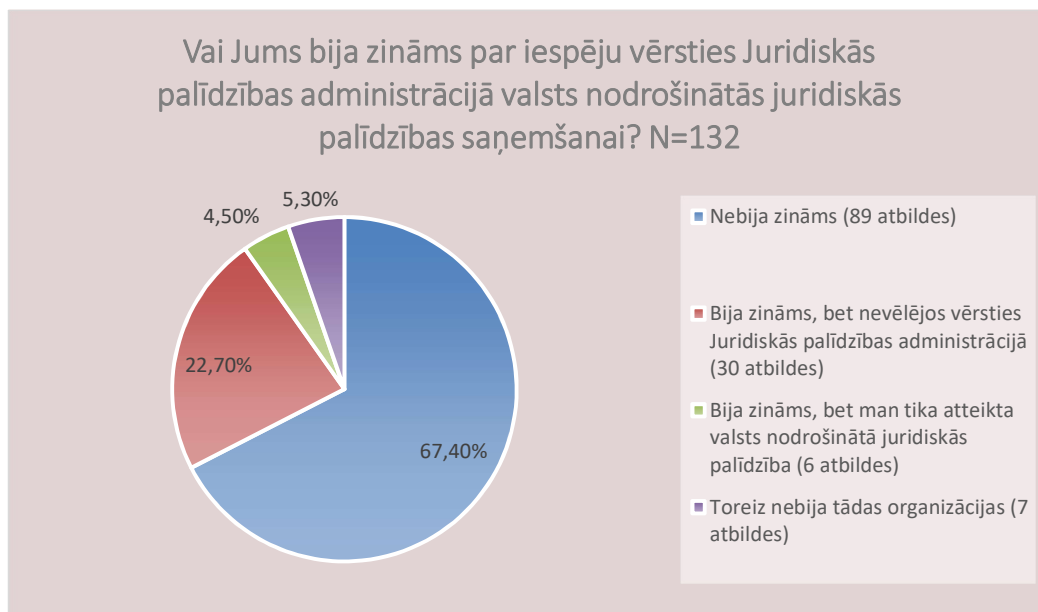
Aptauju ietvaros saņemtie viedokļi

No mērķa grupas aptaujas redzams, ka, ja cilvēkiem būtu izvēle, pie kā vērsties juridiska jautājuma risināšanai, trešdaļa respondentu vērstos pie draugiem vai paziņām, kuri ir piedzīvojuši kaut ko līdzīgu (3.attēls). Interesanti, ka visvairāk cilvēku (32,6%) norāda, ka izvēlētos valsts nodrošinātu juridisko palīdzību, tomēr no visiem respondentiem, kuri ir bijuši iesaistīti juridiska rakstura strīda risināšanā, reāli JPA ir vērsušies tikai 4 respondenti jeb 2,96%. Savukārt no tiem respondentiem, kuri nav bijuši iesaistīti juridiska rakstura strīda risināšanā, JPA nepieciešamības gadījumā vērstos 14 respondenti jeb 8,2%.

³¹ Pētījuma ietvaros tika apsvērta arī iespēja piedāvāt uzlikt pienākumu pašvaldībām sniegt sākotnējo valsts apmaksāto juridisko palīdzību. Šādai pieejai par labu runā vairāki apsvērumi, piemēram, pašvaldību tuvums iedzīvotājiem, cilvēku ikdienas dzīves problēmu apzināšanās, vairāku pašvaldību jau šobrīd piedāvātā palīdzība saviem iedzīvotājiem juridisku jautājumu risināšanā. Šobrīd šī pašvaldību iniciatīva ir brīvprātīga un tiek sniegta atbilstoši katrā konkrētajā pašvaldībā pieejamajiem resursiem. Piemēram, Tukuma novadā ir pieejams gan mediators, gan jurists, kuru pakalpojumus apmaksā pašvaldība un tos iespējams izmantot pēc nepieciešamības. Arī Rīgas pašvaldībai ir noslēgts līgums ar sertificētu mediatoru. Saldus pašvaldībā sociālā dienesta darbiniece ir ieguvusi jurista kvalifikāciju ar mērķi palīdzēt cilvēkiem. Siguldā atsevišķu šādu pakalpojumu nav, tomēr pašvaldība esot atsaucīga arī cilvēkiem, kuri formāli neatbilst trūcīgas vai maznodrošinātas personas statusam. Valmierā sociālais darbinieks kopā ar cilvēku dodas gan pie tiesu izpildītāja, gan uz citām vietām, lai nokārtotu klientam nepieciešamās lietas. Tomēr pētījuma veicēji izlēma šādu pieeju nepiedāvāt, jo jebkuras jaunas funkcijas uzdošana pašvaldībām prasa, lai tās veikšanai tiktu piešķirti atbilstoši valsts budžeta resursi. Konkrētajā gadījumā tas nozīmētu katrā pašvaldībā vismaz vienu jurista amata vietu. Padziļināto interviju laikā pētnieki neguva apstiprinājumu tam, ka visās pašvaldībās šādam amatam tiktu nodrošināta pilna darba slodze. Piemēram, Strenču novada sociālā dienesta darbiniece varēja atcerēties tikai atsevišķus gadījumus, kad iedzīvotājiem bijusi nepieciešama jurista palīdzība. Babītes un Balvu novada sociālā dienesta vadītājas norādīja, ka šādi gadījumi "gadās ik pa laikam", bet Mārupes sociālā dienesta vadītāja atbildeja, ka šādu gadījumu "nav pārāk daudz". Tādēļ kā optimālāks risinājums, kas pētnieku ieskatā prasīs mazāk valsts budžeta līdzekļu, tika izvēlēts piedāvājums jurista konsultācijas nodrošināt pēc nepieciešamības, attiecīgi arī no valsts budžeta apmaksājot tikai reāli sniegtās konsultācijas. Pēc tam, kad tiks pilnībā īstenota administratīvi teritoriālā reforma un pārkārtota pašvaldību iestāžu struktūra, ir iespējams pie šī jautājuma atgriezties. Ja līdz tam tiks īstenota pētījumā piedāvātā pieeja, tad būs radies arī uz reāliem faktiem balstīts priekšstats par nepieciešamo konsultāciju daudzumu katrā konkrētajā novadā, lai izvērtētu iespējamo pašvaldības jurista noslodzi. Pašsprotami, ka Pasūtītājs, ņemot vērā šajā pētījumā apkopoto informatīvo bāzi, var jau šobrīd izvīzīt šādu priekšlikumu, ja uzskata to par nepieciešamu, iespējamu un lietderīgu.

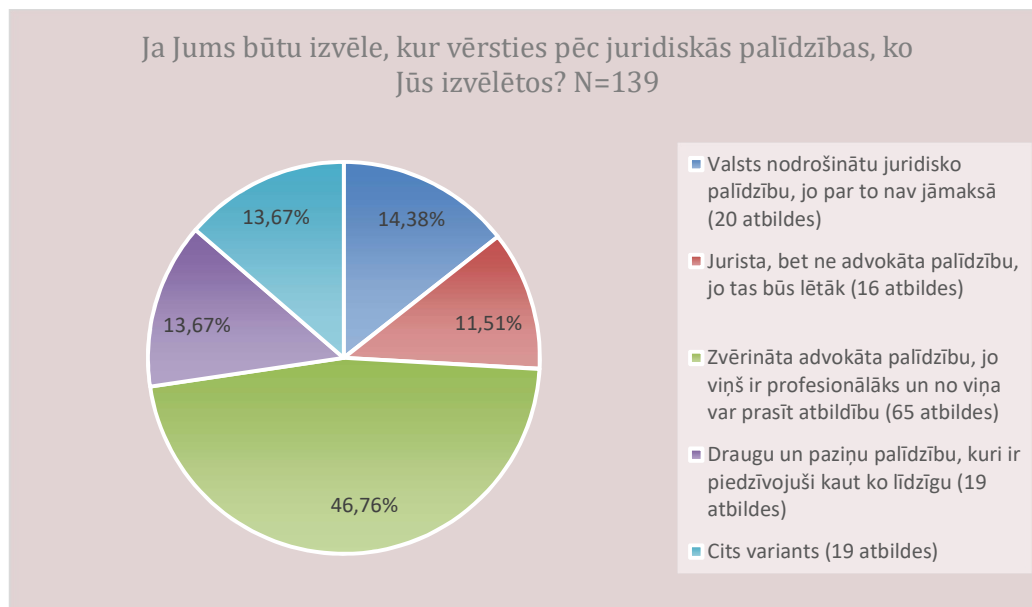
Mērķa grupas aptaujas ietvaros cilvēkiem tika jautāts arī, vai Jums bija zināms par iespēju vērsties JPA valsts nodrošinātās juridiskās palīdzības saņemšanai. Atbildes uz šo jautājumu sadalījās šādi:

Analizējot abas iepriekš apskatītās mērķa grupas respondentu atbildes rodas zināma pretruna jo, no vienas puses, cilvēki vēlētos saņemt valsts nodrošināto juridisko palīdzību (32,6%), tomēr JPA tās saņemšanai nav vērsušies. Kopsakarā ar jautājumu par to, vai personām bija zināms par iespēju vērsties JPA, ir redzams, ka lielākajai daļai – 67,4% - nebija zināms par šādu iespēju, bet 22,7% nevēlējās to izmantot.

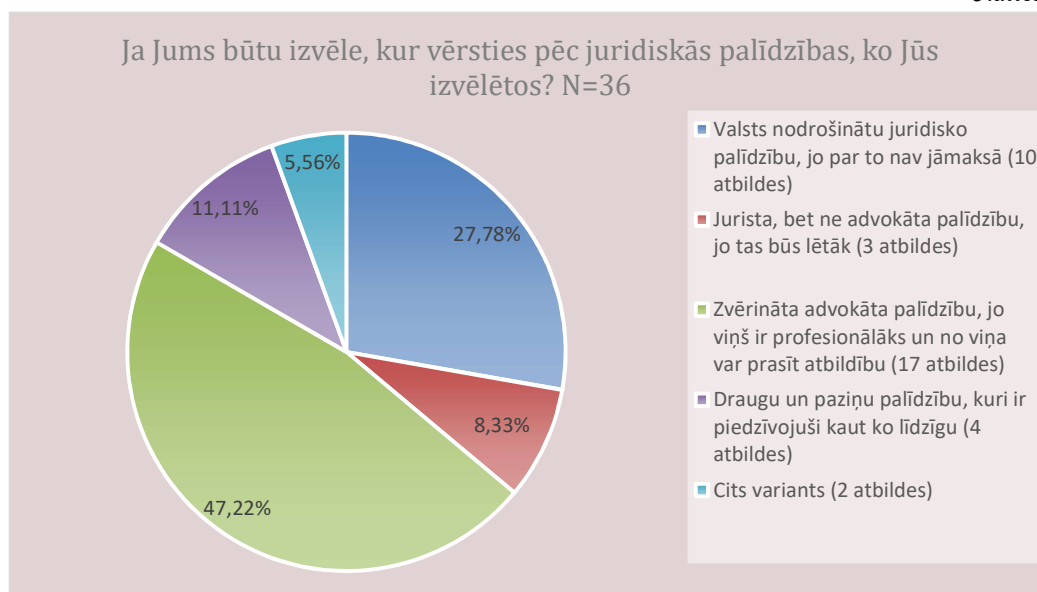
No sabiedrības aptaujas redzams, ka, ja cilvēkiem neatkarīgi no pētījuma mērķa grupas būtu izvēle, pie kā vērsties juridiska jautājuma risināšanai, gandrīz puse – 46,76% - vērstos pēc palīdzības pie zvērināta advokāta. Gandrīz vienāds skaits respondentu – attiecīgi 14,38% un 13,67% - izvēlētos valsts nodrošināto juridisko palīdzību vai meklētu palīdzību pie draugiem.

4.attēls

Atlasot no sabiedrības aptaujas tikai tās personas, kuras atbilst pētījuma mērķa grupai un kuru ienākumu līmenis nepārsniedz 320 EUR mēnesī uz vienu mājsaimniecības locekli (5.attēls), kopējā aina procentuālā izteiksmē tomēr saglabājas līdzīga – gandrīz puse sabiedrības aptaujas ietvaros aptaujāto respondentu neatkarīgi no ģimenes ienākumiem izvēlētos zvērināta advokāta palīdzību. Tomēr būtiski lielāka daļa respondentu zemāku ienākumu grupā šajā aptaujā izvēlētos valsts nodrošināto juridisko palīdzību – 27,78%.

5.attēls

Iespējams, šāda atšķirība vērojama, jo sabiedrības aptaujas ietvaros bija iespējams noskaidrot to respondentu viedokli, kuri lieto internetu un sociālos tīklus ikdienā, tādēļ arī internetā pieejamās informācijas atrašana viņiem sagādā mazāk grūtību kā mērķa grupas aptaujas ietvaros telefoniski aptaujājajiem respondentiem. Attiecīgi, tas atstāj ietekmi uz respondentu zināšanām par savām tiesībām un secīgi arī uz respondentu iespējamajām izvēlēm.

Vienlaikus, arī sabiedrības aptaujas ietvaros no 103 personām, kuras reāli ir saskārušās ar nepieciešamību risināt juridiska rakstura jautājumus, neviena savu jautājumu risināšanai nav vērsusies JPA. Savukārt no 35 respondentiem, kuriem dzīves laikā nav bijis nepieciešams risināt juridiska rakstura strīdus, tikai divas personas norāda, ka vērstos JPA, ja tāda vajadzība rastos. Turklāt abas šīs personas neatbilst pētījuma mērķa grupai, jo viņu ienākumi pārsniedz 320 EUR uz vienu mājsaimniecības locekli. Proti, viena no šīm personām ir norādījusi ienākumus 320-500 EUR robežās uz vienu mājsaimniecības locekli, bet otra persona – virs 500 EUR. Tajā pašā laikā no 147 personām, kuras kopumā ir piedalījušās sabiedrības aptaujā, 23 personas jeb 15,64% norāda, ka izvēlētos valsts nodrošinātu juridisko palīdzību, ja būtu tāda iespēja.

Redzams, ka arī sabiedrības aptaujas ietvaros respondentu vēlme saņemt valsts nodrošinātu juridisko palīdzību ir lielāka par to personu skaitu, kuras reāli ir vērsušās JPA. Turklāt 8 no šīm personām ienākumi “uz rokas” uz vienu ģimenes locekli pārsniedz 500 EUR, kas parāda, ka arī personas ar šādu ienākumu līmeni var būt ieinteresētas saņemt valsts apmaksātu juridisko palīdzību.

No padziļinātajām intervijām ar speciālistiem konstatējams, ka cilvēki, kuriem nepieciešams atbalsts juridisku jautājumu risināšanā, kā arī šo cilvēku motivācija minētos jautājumus risināt, ir ļoti atšķirīga. Cilvēks, kurš būs motivēts meklēt risinājumu, visbiežāk to arī atradīs, savukārt cilvēks, kurš savu personisko īpašību dēļ nevēlēsies vai nevarēs risināt radušos situāciju, centīsies ar to sadzīvot sev saprotamā veidā. Piemēram, salīdzinoši “ikdienišķs” risinājums parādu problēmai ir tas, ka parādnieks savam darba devējam lūdz izmaksāt viņam atlīdzību par darbu skaidrā naudā, lai viņa nopelnītā nauda nenonāktu bankas kontā un netiktu ieturēta saskaņā ar izpildu dokumentiem.

5.2. Mediācija

Mediācijas sistēma Latvijā ir ieviesta 2014.gadā, stājoties spēkā Mediācijas likumam³². Mediācija ir brīvprātīgas sadarbības process, kurā puses cenšas panākt savstarpēji pieņemamu vienošanos savu domstarpību atrisināšanai ar mediatora starpniecību.

Mediācijas likuma mērķis ir radīt tiesiskus priekšnoteikumus tam, lai veicinātu mediācijas kā alternatīva domstarpību risināšanas veida izmantošanu, sekmējot sociālo attiecību harmonizāciju. Mediāciju ir iespējams izmantot domstarpību risināšanai gan ārpusstiesas procesā, gan arī tiesvedības procesā, ja speciālās tiesību normas nenosaka citādi. Turklāt Mediācijas likums īpašu uzmanību pievērš tam, lai tādas ārpusstiesas, kā arī tiesvedības procesā esošas domstarpības, kurās iesaistīts bērns, tiktu risinātas, izmantojot mediāciju.

³² Mediācijas likums. Latvijas Vēstnesis, 108, 04.06.2014. <https://likumi.lv/ta/id/266615>

Veicot padziļinātās intervijas ar pašvaldību sociālo dienestu vadītājiem un darbiniekiem apstiprinājās tas, ka ģimenes strīdi, laulību šķiršanas jautājumi, bērnu aprūpes un uzturlīdzekļu, kā arī ar saskarsmes tiesībām saistīti jautājumi ir viena no būtiskākajām juridisko jautājumu grupām, ar kurām saskaras pētījuma mērķa grupas pārstāvji. Jāatzīst, ka dažādās pašvaldībās ir atšķirīga mediācijas pakalpojumu pieejamība un izmantošanas apjoms. Ir pašvaldības, kuras aktīvi izmanto šo pakalpojumu, bet ir arī tādas, kurās trūkst informācijas par mediācijas būtību un izmantošanas iespējām.

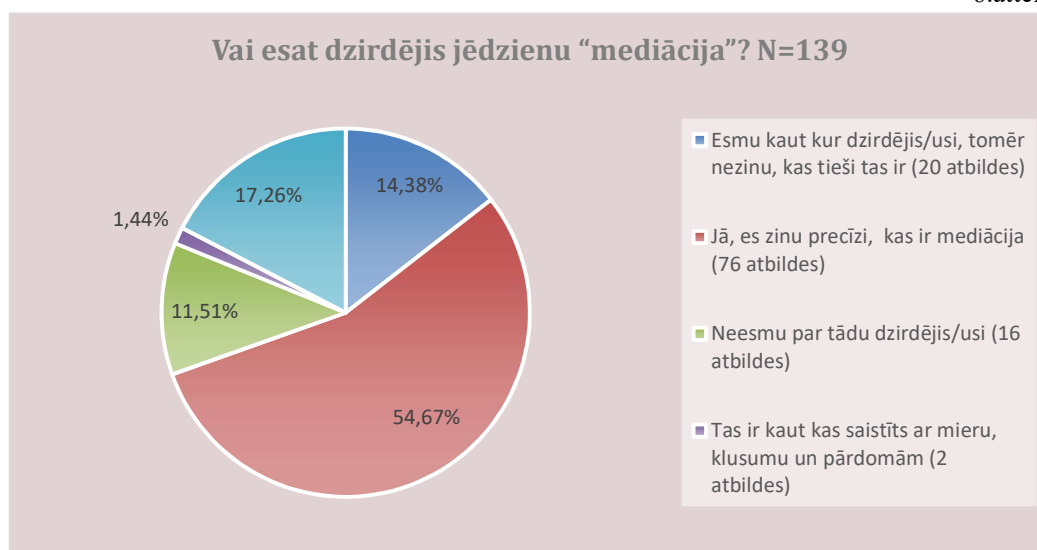
Mediācijas pieejamību ir iespējams novērtēt pēc vairākiem kritērijiem: 1) mediācijas atpazīstamība, 2) mediācijas procesu raksturojošas informācijas pieejamība, 3) valsts un pašvaldību iestāžu informētība, 4) mediatoru pieejamība, 5) mediācijas procesa izmaksas, 6) mediācijas statistika un labās prakses apkopojumi.

Pētījuma ietvaros veiktās mērķa grupas aptaujas rezultāti parāda, ka sabiedrība joprojām nav informēta par to, kas ir mediācija un kā ar mediācijas palīdzību risināt juridiskus jautājumus. Tikai 13% aptaujas dalībnieku atbildējuši, ka precīzi zina, kas ir mediācija. 24% atbildējuši, ka par mediāciju ir kaut kur dzirdējuši, tomēr nezina, kas tieši tas ir, savukārt 63% neko par tādu nav dzirdējuši. Šie rezultāti apliecina, ka sabiedrībā trūkst informācijas par mediāciju, savukārt, nezinot par mediāciju, nav iespējams nonākt līdz apzinātam lēmumam par tās izmantošanu strīda risināšanai. Līdz ar to sabiedrībai nav arī vajadzīgo zināšanu par mediācijas izmantošanas iespējām un priekšrocībām, salīdzinājumā ar tiesas procesu.

Visās vecuma grupās mērķa grupas aptauja uzrāda aptuveni vienādu to cilvēku īpatsvaru, kuri neko nezina un nav dzirdējuši par mediāciju. Labāk informētas ir personas vecumā no 45-55 gadiem, bet sliktāk no 65-75 gadiem.

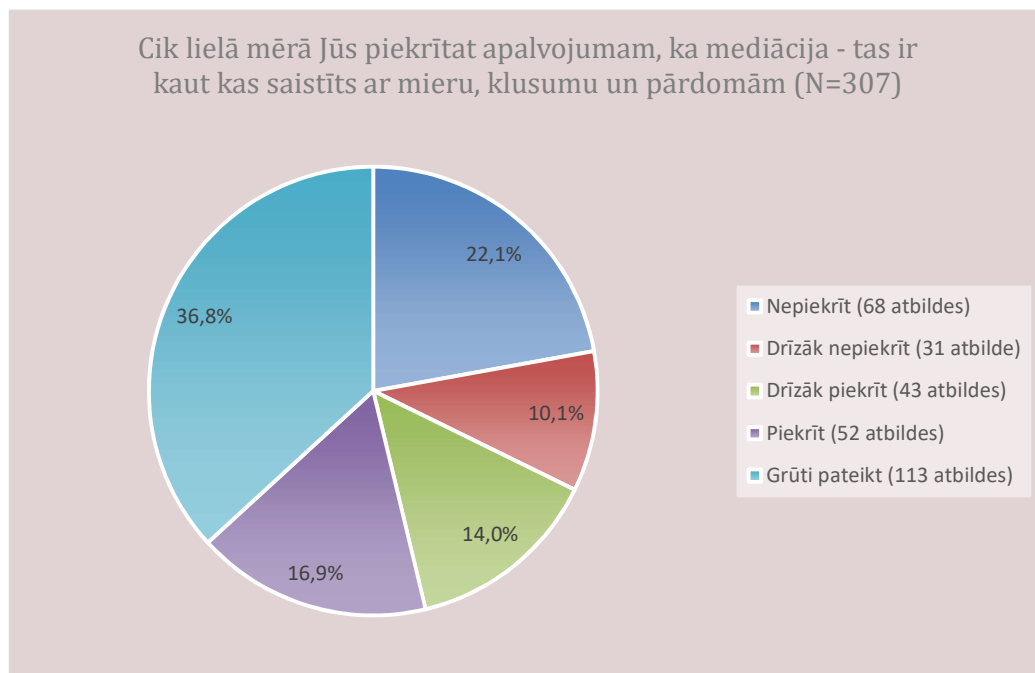
Sabiedrības aptauja turpretī parāda citu informētības līmeni to cilvēku vidū, kuri ikdienā lieto internetu (6.attēls), turklāt atlasot tikai personas, kuru ienākumu līmenis atbilst pētījuma mērķa grupai, šī proporcija ievērojami nemainās.

6.attēls

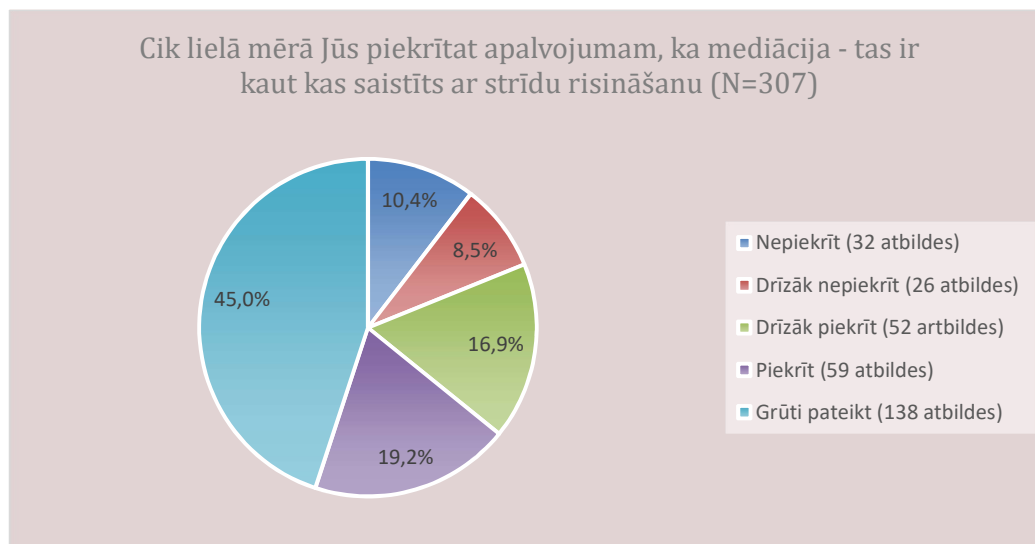

Mērķa grupas aptaujas ietvaros personu viedokļi par mediācijas pamat būtību sadalījās šādi:

7.attēls

8.attēls

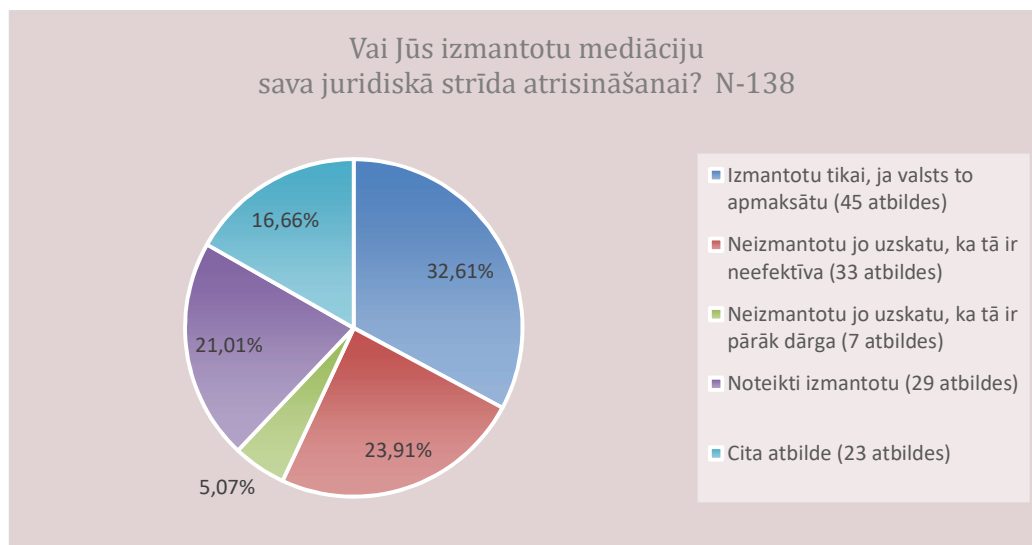

Pētījuma ietvaros veiktajā sertificēto mediatoru aptaujā 27% respondentu norāda, ka internetā un citos publiskajos resursos ir pietiekama informācija par mediāciju un tās pieejamību, 27% norāda, ka tikai daļēji, 37% norāda, ka informācija ir nepietiekama, bet 9% nevarēja sniegt atbildi.

Mērķa grupas aptaujas ietvaros lielākā daļa (55,4%) respondentu atbildēja, ka neizmanto mediāciju sava juridiskā strīda atrisināšanai. 33,6% mediāciju izmanto tikai tad, ja valsts to

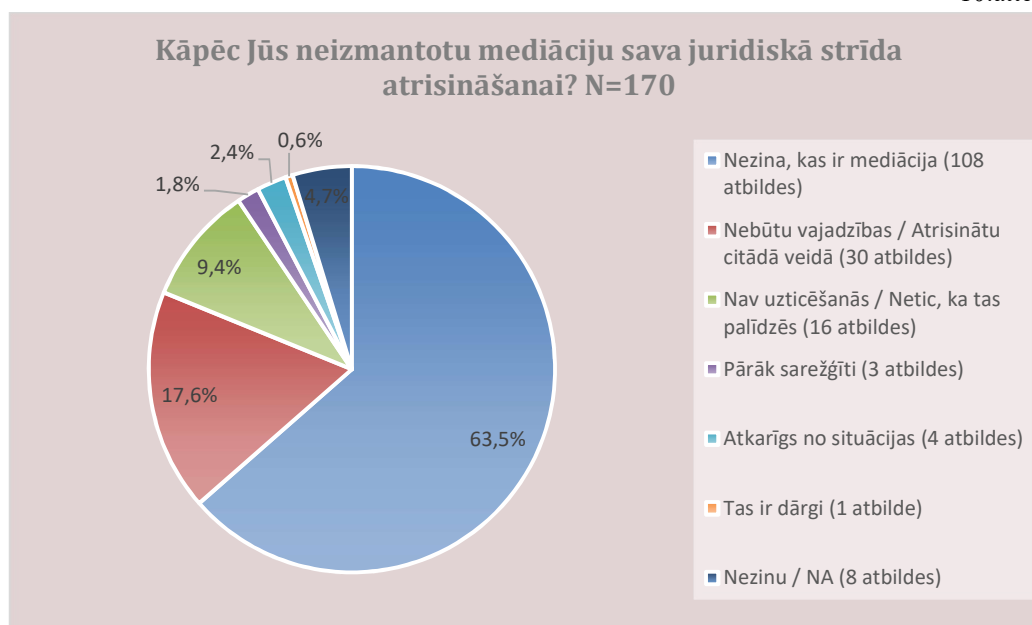
apmaksātu, savukārt noteikti mediāciju izmantotu tikai 11,1% respondentu. Sabiedrības aptaujas ietvaros sniegtās atbildes sadalās līdzīgi (9.attēls).

9.attēls

No tiem mērķa grupas aptaujas respondentiem, kuri atbildējuši, ka neizmantotu mediāciju sava juridiskā strīda atrisināšanai, iemesli šādai izvēlei sadalās šādi (10.attēls).

10.attēls

Vērtējot mediācijas pieejamību, būtiski ir vērtēt arī potenciālo klientu finansiālās iespējas izmantot mediācijas procesu, ņemot vērā, ka šobrīd mediācijas pakalpojums ir pakļauts brīvā tirgus apstākļiem. Mediatora atlīdzību nosaka mediators un puses vienojoties. Pētījuma ietvaros veiktajā sertificēto mediatoru aptaujā 3% sertificētie mediatori norāda, ka iespējamo klientu finansiālā gatavība piedalīties mediācijā ir augsta, 33% norāda, ka tā ir vidēja, 53% norāda, ka tā ir zema, 10% nesniedza atbildi.

No tiem sertificētajiem mediatoriem, kuri snieguši atbildes, 13% norāda, ka cilvēki bieži atsakās piedalīties mediācijā, uzzinot sertificētā mediatora atlīdzības apmēru, 17% norāda, ka vidēji, 50% - reti, 20% - nesniedza viedokli.

5.3. Pastāvošās valsts nodrošinātās juridiskās palīdzības sistēmas īss raksturojums

Runājot par pētījuma mērķa grupas pieeju tiesiskumam, pašsaprotami ir jārunā arī par valsts nodrošinātās juridiskās palīdzības sistēmu, kas izveidota ar Valsts nodrošinātās juridiskās palīdzības likumu³³ 2005.gadā.

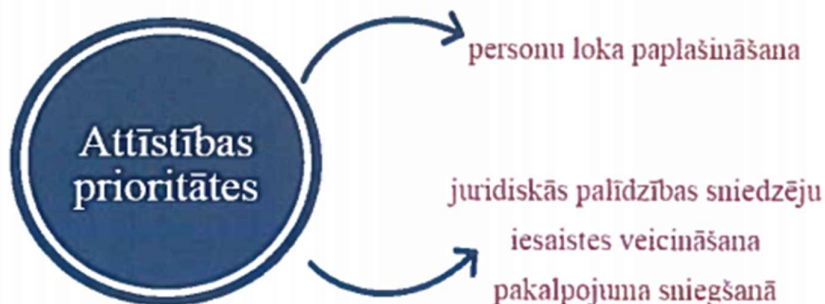
Valsts nodrošinātās juridiskās palīdzības sistēmu organizē un tai piešķirtos valsts budžeta līdzekļus apsaimnieko Tieslietu ministra pakļautībā esoša tiešās pārvaldes iestāde – JPA³⁴.

Atbilstoši Valsts nodrošinātās juridiskās palīdzības likumam, tiesības uz valsts nodrošināto juridisko palīdzību ir visiem Latvijas Republikas pilsoņiem, nepilsoņiem, kā arī personām, kuras likumīgi uzturas Latvijā, ja tām ir nepieciešama juridiskā palīdzība un tās atbilst noteiktiem kritērijiem, kas pamatā saistīti ar personu finansiālo nodrošinājumu.

JPA darbības stratēģijā³⁵ ir definētas Valsts nodrošinātās juridiskās palīdzības sistēmas prioritātes:

11.attēls

Valsts nodrošinātās juridiskās palīdzības sistēmas prioritātes

JPA darbības stratēģijā ir noteiktas arī JPA kā par valsts nodrošināto juridisko palīdzību atbildīgās valsts pārvaldes iestādes attīstības prioritātes³⁶.

³³ Valsts nodrošinātās juridiskās palīdzības likums. Latvijas Vēstnesis, 52, 01.04.2005. <https://likumi.lv/ta/id/104831>

³⁴ Ministru kabineta 2005. gada 15. novembra noteikumi Nr. 869 "Juridiskās palīdzības administrācijas nolikums". Latvijas Vēstnesis, 186, 22.11.2005. <https://likumi.lv/ta/id/121788>

³⁵ Juridiskās palīdzības administrācijas darbības stratēģija 2019.-2020.gadam. 11.lpp. Pieejama šeit: <https://jpa.gov.lv/uploads/filedir/jpastratija2019-2020.pdf>

³⁶ Juridiskās palīdzības administrācijas darbības stratēģija 2019.-2020.gadam. 20.lpp. Pieejama šeit: <https://jpa.gov.lv/uploads/filedir/jpastratija2019-2020.pdf>

Iestādes attīstības prioritātes

Latvijā ir izveidots Valsts nodrošinātās juridiskās palīdzības reģistrs, kurā iekļaujamas ziņas par juridiskās palīdzības sniedzējiem, saņēmējiem un to pārstāvjiem, juridiskās palīdzības lietās pieņemtajiem lēmumiem un izmaksātajiem, kā arī piedzenamajiem un atmaksātajiem naudas līdzekļiem³⁷.

2019.gadā juridiskās palīdzības sniedzējiem par sniegto valsts nodrošināto juridisko palīdzību izmaksāti EUR 1 912 508,48³⁸. Valsts nodrošinātās juridiskās palīdzības apjomu un samaksas apmēru nosaka Ministru kabinets³⁹ atbilstoši šim mērķim pieejamajiem valsts budžeta līdzekļiem un prognozētajam lietu skaitam. Juridiskās palīdzības sniedzējiem noteiktās atlīdzības apmēra palielinājums ir viens no tuvākajā nākotnē vērtējamiem jautājumiem. Tas ir viens no būtiskākajiem priekšnosacījumiem, kas nodrošina sistēmas darbības efektivitāti un ilgtspēju. Atlīdzības apmēra politikā ir nepieciešama visaptveroša sistēmiska pieeja un zināma korelācija ar līdzvērtīgu pakalpojumu tirgus vērtībām, lai veicinātu juridiskās palīdzības sniedzēju iesaistīšanos valsts nodrošinātās juridiskās palīdzības sistēmas darbībā un pakalpojumu nodrošināšanā⁴⁰.

Izmaksātie naudas līdzekļi 2019.gadā par sniegto valsts nodrošināto juridisko palīdzību kopā	1912508,48
t.sk. administratīvajās lietās	13856,61
t.sk. civillietās	108509,43
t.sk. krimināllietās pēc procesa virzītāja uzaicinājuma	1778248,33
t.sk. saskaņā ar Ārstniecības likuma 68. ¹ pantu	10707,91
t.sk. Satversmes tiesas procesā	1186,20

³⁷ Noteikumi par valsts nodrošinātās juridiskās palīdzības reģistru. <https://likumi.lv/ta/id/127820-noteikumi-par-valsts-nodrosinatas-juridiskas-palidzibas-registru>

³⁸ 2019.gada darbības rezultātīvie rādītāji par valsts nodrošināto juridisko palīdzību. Pieejami šeit: <https://jpa.gov.lv/uploads/filedir/rezultativeraditajiparvalstsnodrosinatosjuridiskopalidzibu2019gada.pdf>

³⁹ Ministru kabineta 2009. gada 22. decembra noteikumi Nr. 1493 "Noteikumi par valsts nodrošinātās juridiskās palīdzības apjomu, samaksas apmēru, atlīdzināmajiem izdevumiem un to izmaksas kārtību". Latvijas Vēstnesis, 206, 31.12.2009. <https://likumi.lv/ta/id/202908>

⁴⁰ Juridiskās palīdzības administrācijas darbības stratēģija 2019.-2020.gadam. 12.lpp. Pieejama šeit: <https://jpa.gov.lv/uploads/filedir/jpastratija2019-2020.pdf>

Redzams, ka par valsts nodrošināto juridisko palīdzību krimināllietās izmaksāti 92,98% no visiem naudas līdzekļiem, kas 2019.gadā kopā izmaksāti par valsts nodrošināto juridisko palīdzību, savukārt visos citos procesos izmaksāti tikai mazliet virs 8% no valsts nodrošinātajai juridiskajai palīdzībai izmaksātajiem līdzekļiem.

Tieslietu ministrijas darbības stratēģijā 2018.-2020.gadam Tieslietu ministrijas misija cita starpā definēta kā tādas sabiedrības veidošana, kura zina savas tiesības un efektīvi tās izmanto⁴¹.

Sabiedrības informētības un izpratnes palielināšana, kas sekmē attiecīgo pakalpojumu izmantošanu un uzticēšanos gan iestādes, gan tiesu sistēmas darbības tiesiskumam ir arī viena no JPA darba prioritātēm. Sagaidāmais rezultāts – personas izprot, izmanto un pozitīvi novērtē iestādes pakalpojumus⁴².

JPA ir izveidojusi bezmaksas informatīvo tālruni 80001801, ko iedzīvotāji aktīvi izmanto, lai noskaidrotu jautājumus gan par valsts nodrošinātās juridiskās palīdzības saņemšanas iespējām, gan par valsts kompensācijas cietušajiem saņemšanas iespējām un citos jautājumos. 2019.gadā reģistrēti 4771 zvani, kas ir par 15,7 % vairāk nekā 2018.gadā⁴³. 2020.gada maijā, pamatojoties uz likuma "Par valsts institūciju darbību ārkārtējās situācijas laikā saistībā ar Covid-19 izplatību" 40.pantu JPA nodrošināja telefonisku konsultāciju sniegšanu par ārkārtējās situācijas dēļ radušos juridisko jautājumu risināšanu⁴⁴. Šī norma pārņemta arī šobrīd spēkā esošā Covid-19 infekcijas izplatības pārvaldības likuma 19.pantā, turklāt sniedzamo konsultāciju tēmas vairs netiek saistītas ar ārkārtējo situāciju⁴⁵. Pieredze, sniedzot šādas konsultācijas, domājams, būs ļoti noderīga turpmākajam darbam.

Neskatoties uz salīdzinoši plašo JPA darbību un Valsts nodrošinātās juridiskās palīdzība likumā jau šobrīd paredzētajām iespējām personām saņemt valsts apmaksātu juridisko palīdzību, mērķa grupas aptaujas rezultāti parādīja, ka tikai 4 no 136 personām, kurām dzīves laikā ir bijusi nepieciešamība risināt juridiska rakstura jautājumus, ir vērsušās JPA. No 171 personas, kurām dzīves laikā nav bijusi nepieciešamība risināt juridiska rakstura strīdus, gadījumā, ja šāda nepieciešamība rastos, JPA vērstos 14 personas jeb 8,2%. Visas personas, kuras bija vērsušās JPA, savu sadarbību novērtēja kā labu vai ļoti labu.

Diemžēl no mērķa grupas aptaujas ietvaros aptaujātajām personām, kuras nebija vērsušās JPA, 69,9% nav vai nebija zināms par šādu iespēju (14.attēls):

⁴¹ Tieslietu ministrijas darbības stratēģija 2018.-2020.gadam. 2.lpp. Pieejama šeit: https://www.tm.gov.lv/files/11_U0QgcGllbGlrDWlpLlRNlGRhemJpYmFzIHNoCmF0ZWdpamEgMjAxOF8yMDIwLnBkZg/S_D%20pielikumi/TM%20darbības%20strategija%202018_2020.pdf

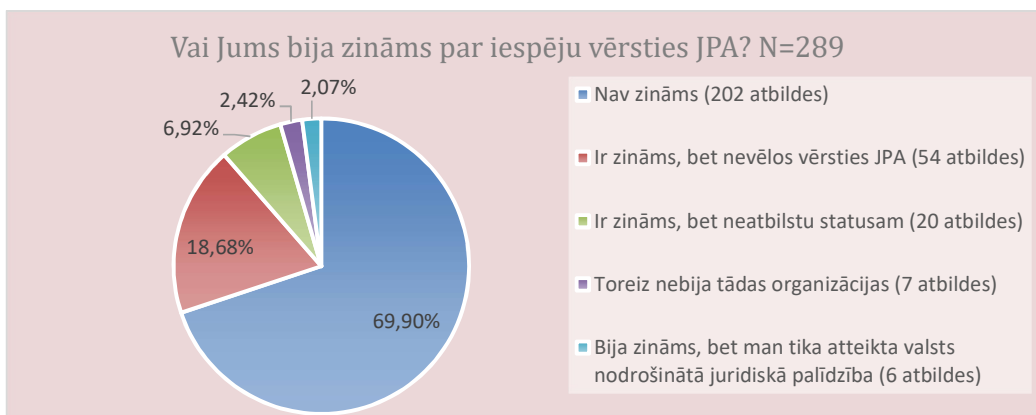
⁴² Juridiskās palīdzības administrācijas darbības stratēģija 2019.-2020.gadam. 6.lpp. Pieejama šeit: <https://jpa.gov.lv/uploads/filedir/jpastratija2019-2020.pdf>

⁴³ 2019.gada darbības rezultātīvie rādītāji par valsts nodrošināto juridisko palīdzību. Pieejami šeit: <https://jpa.gov.lv/uploads/filedir/rezultativeraditajiparvalstsnodrosinatojuridiskopalidzibu2019gada.pdf>

⁴⁴ Likums "Par valsts institūciju darbību ārkārtējās situācijas laikā saistībā ar Covid-19 izplatību". Latvijas Vēstnesis, 67B, 04.04.2020. <https://likumi.lv/ta/id/313730/redakcijas-datums/2020/05/09>

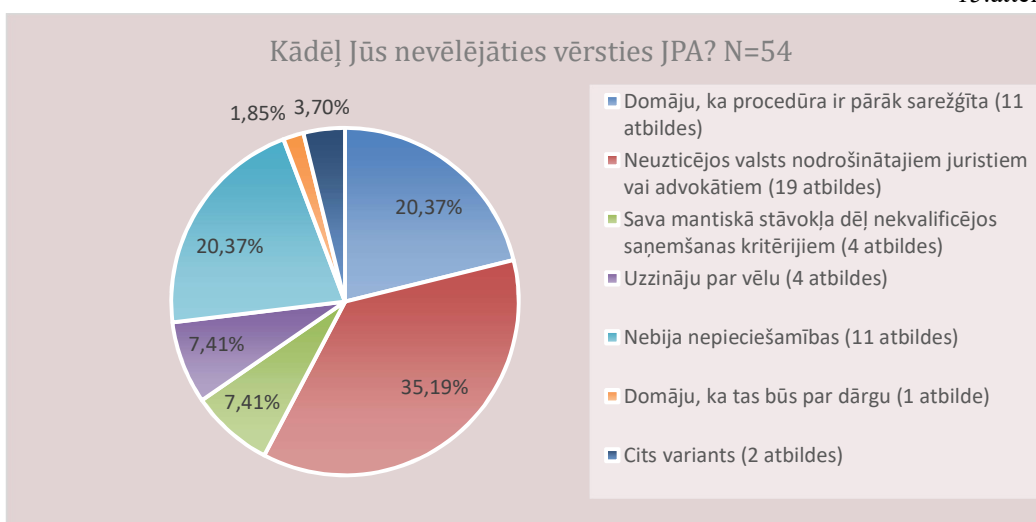
⁴⁵ Covid-19 infekcijas izplatības pārvaldības likums. Latvijas Vēstnesis, 110A, 09.06.2020. <https://likumi.lv/ta/id/315278>

14.attēls

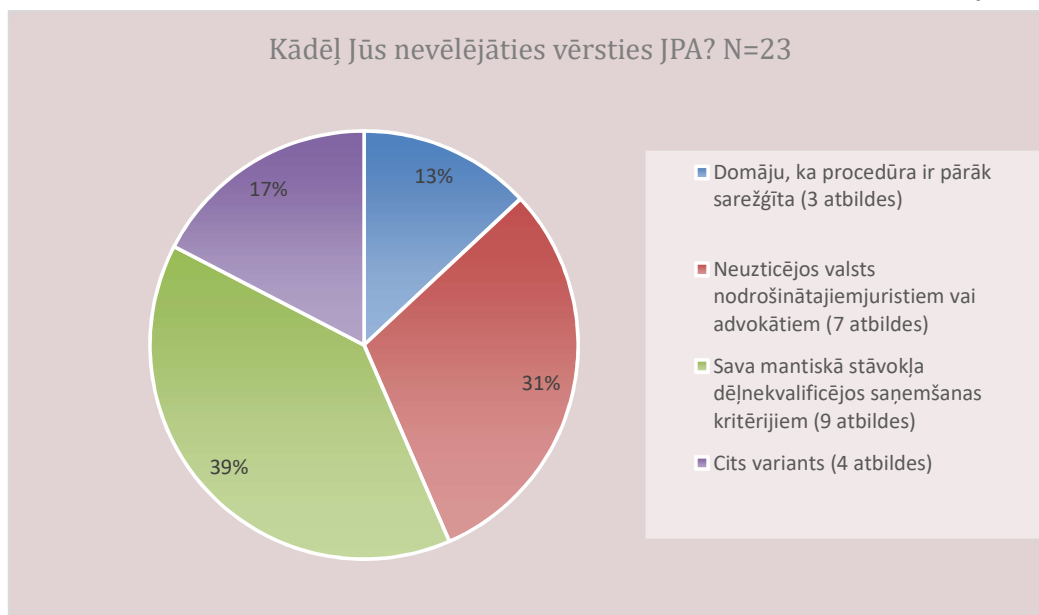

Aprakstot iemeslus, kuru dēļ mērķa grupas aptaujas respondenti nav vēlējušies vai nevēlētos vērsties JPA, tiek minēti šādi iemesli (15.attēls):

15.attēls

Sabiedrības aptaujas rezultāti šajā jautājumā ir līdzīgi, ievērojot, ka sabiedrības aptaujas ietvaros vairāk personu sava mantiskā stāvokļa dēļ nekvalificējas valsts nodrošinātās juridiskās palīdzības saņemšanai atbilstoši šobrīd pastāvošajiem kritērijiem (16.attēls).

Arī no pētījuma ietvaros veiktajām padziļinātajām intervijām ir secināms, ka daudzi speciālisti, īpaši policijā, joprojām nav informēti par JPA piedāvātajām iespējām. Citi, kuri ir informēti un kuru rīcībā pat ir JPA izstrādātie bukleti un aplokšnes, šo iespēju izmanto vienīgi “īpašā situācijā”, kad saviem spēkiem tikt galā nav iespējams.

Padziļināto interviju ietvaros tika uzdots jautājums par intervējamā sadarbību ar JPA. Cita starpā uz šo jautājumu tika saņemtas arī šādas atbildes: *“Cilvēku attieksme, runājot sociālā dienesta speciālista kabinetā par juridiskās palīdzības nepieciešamību vai saņemšanu, visbiežāk ir ļoti skeptiska. Iespējams, dēļ neuzticēšanās valstij, juristiem vai abiem. Cilvēki arī netic, ka palīdzība tiešām tiks nodrošināta par velti. Domā, ka kāds noteikti kaut ko paprasīs un kādam noteikti būs jāmaksā, ja ne oficiāli, tad noteikti neoficiāli. Satraukums cilvēkiem ir par palīdzības kvalitāti. Attieksme pret konkrēto juridiskās palīdzības sniedzēju ir dažāda. Cilvēki grib atnākt ātri, ērti, bez maksas un lai kāds cits visu atrisina viņa vietā. Kā cilvēkam pašam jāiet un kaut kas jāmeklē, tā viņam vairs neko nevajag. Pat tad, ja kaut kas jālasa internetā un jāsaprot. Juridiskās palīdzības pieejamība šobrīd ir slikta. Jābrauc uz Rīgu, jāraksta pieteikums. Šī palīdzība ir noderīgāka “advancētākiem” cilvēkiem, kuri var aizbraukt, ātri saprast, ko viņam saka. Tā ir palīdzība ļoti šauram cilvēku lokam. Cilvēks, kurš ir augstā trauksmē, viņam vēl jābrauc uz Rīgu pie advokāta, pusi viņš nedzirdēs. Juridiskajai palīdzībai ir jābūt pieejamai. Juridiskās palīdzības administrācijā iesakām vērsties tikai tad, ja saviem spēkiem netiekam galā. Īpaši vecāka gadagājuma cilvēkiem ir diskomforts iet un meklēt un risināt, trāpīt pieņemšanas laikā u.tml. Var būt arī emocionāla barjera iet un lūgt atbalstu. Juristi un advokāti asociējas ar lielu naudu. Nav drošības uzrunāt juristu ja nav naudas. Ja palīdzību vajag ātri, tad nav laika to kārtot. JPA lēmuma pieņemšana un nosūtīšana objektīvi prasa laiku. To vajadzētu samazināt. Paļauties vairāk uz jurista vai advokāta atbildību, lai cilvēks var iet uzreiz pie viņa un saņemt to, ko viņam vajag”.*

Sociālajā dienestā katram individuālajam klientam tiek iekārtota atsevišķa lieta, kuras vešana uzticēta noteiktam sociālajam darbiniekam. Šis sociālais darbinieks ir cilvēks, kurš vislabāk pazīst konkrēto klientu, vērtē viņa un ģimenes ienākumus, var uzlikt konkrētus sadarbības

pienākumus un kontrolēt to izpildi. Vairākās pašvaldībās (Valmiera, Tukums, Babīte) tika norādīts, ka valsts nodrošinātās juridiskās palīdzības saņemšana jau šobrīd tiek iekļauta klientu sadarbības plānos, un attiecīgi šie pienākumi klientam ir jāizpilda. Valsts Probācijas dienestā gan tika vērsta uzmanība uz to, ka nedrīkst noteikt par obligātu pienākumu saņemt juridisko palīdzību, ja nav skaidri zināms, vai tā cilvēkam pienāksies un tiks piešķirta. Pētījuma veicēju ieskatā kārtība, kurā pienākums risināt juridisko jautājumu tiek iekļauts plānā kā obligāts, ir pamatota, turklāt nodrošina atgriezenisko saiti par šā pienākuma izpildi.

Situācijās, kurās tas ir nepieciešami un iespējami, šāda prakse būtu turpināma un paplašināma, ļaujot gan pašvaldības sociālajam darbiniekam, gan Valsts probācijas dienesta darbiniekam izsniegt personai “nosūtījumu” sākotnējās valsts apmaksātās juridiskās palīdzības saņemšanai. Šādā gadījumā palīdzība būtu sniedzama bez papildus lēmuma vai pārbaudes. Detalizētāk šis process aprakstīts pētījuma 8.nodaļā.

5.4. Maznodrošinātas personas statuss kā atsevišķi analizējams priekšnoteikums valsts nodrošinātās juridiskās palīdzības saņemšanai

Valsts nodrošinātās juridiskās palīdzības likums paredz, ka Latvijas pilsonim, Latvijas nepilsonim, bezvalstniekam, Eiropas Savienības pilsonim, kas nav Latvijas pilsonis, bet tiesiski uzturas Latvijā Republikā, kā arī ārzemniekam (tai skaitā bēglim un personai, kurai ir piešķirts alternatīvais statuss Latvijā Republikā), kas nav Eiropas Savienības dalībvalsts pilsonis, ja viņš tiesiski uzturas Latvijā Republikā un ir saņēmis pastāvīgās uzturēšanās atļauju ir tiesības pieprasīt valsts nodrošināto juridisko palīdzību divos gadījumos:

1. Ja šīs personas ir ieguvušas maznodrošinātas vai trūcīgas personas statusu atbilstoši normatīvajos aktos noteiktajai kārtībai, kādā fiziskā persona atzīstama par maznodrošinātu vai trūcīgu;
2. Ja šīs personas pēkšņi nonākušas tādā situācijā un materiālajā stāvoklī, kas tām liedz nodrošināt savu tiesību aizsardzību (stihisku nelaimību, nepārvaramas varas vai citu no personas neatkarīgu apstākļu dēļ), vai atrodas pilnā valsts vai pašvaldības apgādībā.

Personas ienākumu līmenis, pie kura tai ir tiesības iegūt trūcīgas personas statusu, ir vienots visā Latvijā un noregulēts Ministru kabineta 2010.gada 30.marta noteikumos Nr.299 “Noteikumi par ģimenes vai atsevišķi dzīvojošas personas atzīšanu par trūcīgu”⁴⁶.

Maznodrošinātas personas statuss savukārt tiek noteikts individuāli katrā Latvijas pašvaldībā un ir atkarīgs no konkrētās pašvaldības domes izvēlēm, prioritātēm un katras pašvaldības finansiālajām iespējām. Tā rezultātā ienākumu līmenis, no kura persona vai mājsaimniecība atzīstama par maznodrošinātām, ievērojami atšķiras dažādās Latvijas pašvaldībās, variējot robežās no 128 EUR vienai personai līdz pat 430 EUR vienai personai⁴⁷. Arī vienas pašvaldības ietvaros mēdz atšķirties ienākumu līmeņi, pie kuriem dažādas personu grupas var iegūt maznodrošinātas personas statusu. Pašvaldību vidū diezgan populāri ir noteikt vienu ienākumu

⁴⁶ Ministru kabineta 2010. gada 30. marta noteikumi Nr. 299 "Noteikumi par ģimenes vai atsevišķi dzīvojošas personas atzīšanu par trūcīgu". Latvijas Vēstnesis, 51/52, 31.03.2010. <https://likumi.lv/ta/id/207462>

⁴⁷ Valsts kontroles 2020.gada 28.aprīļa revīzijas ziņojums Vai valstī īstenotā sociālās iekļaušanas politika sasniedz tai izvirzītos mērķus nabadzības mazināšanas jomā? 15.lpp. http://www.lrvk.gov.lv/uploads/reviziju-zinojumi/2019/2.4.1-7_2019/20.P_Revizijas%20zinojums_nabadz%C4%ABbas%20mazinashana_apst.pdf

līmeni atsevišķi dzīvojošai personai darbības vecumā, citu ienākumu līmeni vientuļam pensionāram bet vēl citu – ģimenēm ar bērniem.

Ja dažādu pašvaldību ietvaros atšķirīga attieksme ir izskaidrojama ar pašvaldību autonomiju un faktiski sacensību par pastāvīgo iedzīvotāju piesaisti savai pašvaldībai, tad valsts nodrošinātās juridiskās palīdzības piesaistīšanai šim kritērijam ir grūti rodams skaidrojums. Iespējams, tas ir skaidrojams ar praktiskiem apsvērumiem, jo **pašvaldība, piešķirot personai maznodrošinātās personas statusu, jau ir rūpīgi izvērtējusi tās ienākumus un īpašumus, tādēļ valstij šis izvērtējums vairs nav jāatkārto.**

Padziļināto interviju ietvaros vairākkārtīgi tika atzīmēts, ka valsts nodrošinātā juridiskā atbalsta vai jebkāda cita valsts atbalsta piesaistīšana maznodrošinātās personas statusam neatbilst vienlīdzības principam, jo pat fiziski netālu dzīvojošām personām ar vienādu ienākumu līmeni var veidoties situācija, kurā vienai personai atbalsts ir pieejams, bet otrai nav, jo pašvaldībās, kurās šīs personas dzīvo, atšķiras ienākumu līmenis maznodrošinātās personas statusa iegūšanai. Papildus padziļinātajās intervijās norādīts, ka arī augstākais valstī noteiktais ienākumu līmenis, pie kura persona var saņemt maznodrošinātās personas statusu, ir pārāk zems, lai persona varētu atļauties apmaksāt juridiskas konsultācijas vai pakalpojumus.

Piemēram, analizējot ienākumu līmeni, pie kura persona var iegūt maznodrošinātās personas statusu dažādās Latvijas republikas pilsētās, redzama šāda aina.

Daugavpils. Ģimene (persona) atzīstama par maznodrošinātu, ja tās vidējie ienākumi mēnesī uz katru ģimenes locekli pēdējo triju mēnešu laikā nepārsniedz 80% no valstī noteiktās minimālās mēneša darba algas⁴⁸. Pašreiz – **344 euro**.

Jēkabpils. Ģimene vai atsevišķi dzīvojoša persona atzīstama par maznodrošinātu, ja tās vidējie ienākumi katram ģimenes loceklim mēnesī pēdējo triju mēnešu laikā nepārsniedz **280 euro**. Atsevišķi dzīvojoša persona atzīstama par maznodrošinātu, ja tās vidējie ienākumi mēnesī pēdējo triju mēnešu laikā nepārsniedz 345 euro – vecuma, invaliditātes pensijas vai sociālā nodrošinājuma pabalsta saņēmējam; 390 euro – vientuļai personai, kura saņem vecuma, invaliditātes pensiju vai sociālā nodrošinājuma pabalstu⁴⁹.

Jelgava. Ģimene (persona), kura savu pamata dzīvesvietu deklarējusi Jelgavas pilsētas pašvaldības administratīvajā teritorijā, atzīstama par maznodrošinātu, ja tās vidējie ienākumi katram ģimenes loceklim mēnesī pēdējo triju mēnešu laikā nepārsniedz **295,00 euro**. Ja persona ir atsevišķi dzīvojošs pensionārs, persona ar invaliditāti, politiski represēts pensionārs un to vidējie ienākumi mēnesī pēdējo triju mēnešu laikā nepārsniedz **325,00 euro**⁵⁰.

Jūrmala. Ģimene (persona) atzīstama par maznodrošinātu, ja tai nepieder materiālie resursi un tā nav uzņēmusies saistības normatīvo aktu izpratnē, kas nosaka kārtību, kādā ģimene vai atsevišķi dzīvojoša persona atzīstama par trūcīgu un tās vidējie ienākumi katram ģimenes

⁴⁸ Daugavpils pilsētas domes 2015.gada 31.janvāra saistošie noteikumi Nr.4 "Ģimenes vai atsevišķi dzīvojošas personas atzīšana par maznodrošinātu", 3.punkts. Pieejami šeit: <https://likumi.lv/doc.php?id=272020>

⁴⁹ Jēkabpils pilsētas domes 2017.gada 16.novembra saistošie noteikumi Nr.25 "Saistošie noteikumi par ģimenes vai atsevišķi dzīvojošas personas atzīšanu par maznodrošinātu Jēkabpils pilsētā" 4. un 5.punkts. Pieejami šeit: <https://likumi.lv/ta/id/295415-saistosie-noteikumi-par-ģimenes-vai-atseviski-dzivojosas-personas-atzisanu-par-maznodrosinatu-jekabpils-pilseta>

⁵⁰ Jelgavas pilsētas pašvaldības 2014.gada 18.decembra saistošie noteikumi Nr. 14-25 "Trūcīgas un maznodrošinātās ģimenes (personas) statusa noteikšana Jelgavas pilsētas pašvaldībā" 8.punkts. Pieejami šeit: <https://likumi.lv/ta/id/271644-trucigas-un-maznodrosinatas-ģimenes-personas-statusa-noteiksana-jelgavas-pilsetas-pasvaldiba>

loceklim mēnesī pēdējo triju mēnešu laikā nepārsniedz 50% no valstī noteiktās minimālās darba algas (šobrīd – **215 euro**); ja persona, kura sasniegusi valsts vecuma pensijas piešķiršanas vecumu vai persona ar invaliditāti, dzīvo viena mājsaimniecībā, tai nav apgādnieku un tās vidējie ienākumi mēnesī pēdējo triju mēnešu laikā nepārsniedz 80 % no valstī noteiktās minimālās mēneša darba algas (šobrīd – **344 euro**)⁵¹.

Liepāja. Ģimene (persona) atzīstama par maznodrošinātu, ja tās vidējie ienākumi katram ģimenes loceklim mēnesī pēdējo trīs mēnešu laikā nepārsniedz **260 euro** ģimenei, kurā vismaz viens no pilngadīgajiem ģimenes locekļiem ir persona darbspējīgā vecumā; **300 euro** ģimenei, kurā vecāks vai likumiskais pārstāvis viens audzina vienu vai vairākus bērnus; **310 euro** ģimenei, kurā ir personas ar invaliditāti vai neviens no pilngadīgajiem ģimenes locekļiem nav darbspējīgā vecumā **370 euro** atsevišķi dzīvojošam pensionāram vai personai ar invaliditāti, kas nesastāv laulībā⁵².

Rēzekne. Ģimene (persona) tiek atzīta par maznodrošinātu, ja vidējie ienākumi katram ģimenes loceklim (personai) mēnesī pēdējo trīs mēnešu laikā ģimenei, kurā ir darbspējīgas personas, vai atsevišķi dzīvojošai darbspējīgai personai nepārsniedz **242 euro**; ģimenei, kurā nav darbspējīgo personu nepārsniedz **310 euro**; atsevišķi dzīvojošai persona, kura nav darbspējīga nepārsniedz **330 euro**⁵³.

Rīga. Ģimene vai atsevišķi dzīvojoša persona darbspējīgā vecumā atzīstama par maznodrošinātu, ja vidējie ienākumi katram ģimenes loceklim (personai) mēnesī pēdējo trīs mēnešu laikā nepārsniedz **320 euro**, izņemot gadījumus, kad dzīvoklī dzīvo viens vecuma vai invaliditātes pensijas vai valsts sociālā nodrošinājuma pabalsta saņēmējs, kurš atzīstams par maznodrošinātu, ja viņa vidējie ienākumi mēnesī nepārsniedz **400 euro** un ir ievēroti pārējie šo saistošo noteikumu nosacījumi.⁵⁴

Valmiera. Ģimene/persona atzīstama par maznodrošinātu, ja tās vidējie ienākumi katram ģimenes loceklim mēnesī pēdējo triju mēnešu laikā nepārsniedz **135,00 euro**⁵⁵.

Ventspils. Ģimene (persona) ir atzīstama par maznodrošinātu, ja ienākumi uz katru ģimenes locekli pēdējo trīs mēnešu laikā nepārsniedz **277,00 euro** mēnesī un visi palīdzības pieprasītāja pilngadīgie ģimenes locekļi ir pensionāri un /vai personas ar invaliditāti; personas līdz 24 gadu vecuma sasniegšanai, ja šīs personas līdz pilngadības sasniegšanai ir bijušas šīs ģimenes aizgādībā vai aizbildnībā un ja šīs personas turpina mācības klātienē vispārējās vai profesionālās izglītības iestādē, koledžā vai ir pilna laika klātienē studējošie augstskolā; palīdzības pieprasītāja pilngadīgie ģimenes locekļi ir bāreņi vai bez vecāku gādības palikuši bērni līdz 24 gadu vecuma sasniegšanai, ja tie turpina mācības klātienē vispārējās vai

⁵¹ Jūrmalas pilsētas 2009.gada 26.februāra saistošie noteikumi Nr.5 “Kārtība, kādā ģimene vai atsevišķi dzīvojoša persona atzīstama par maznodrošinātu Jūrmalas pilsētā” 3.1.punkts. Pieejami šeit: <https://likumi.lv/ta/id/189953-kartiba-kada-gimene-vai-atseviski-dzivojosa-persona-atzistama-par-maznodrosinatu-jurmalas-pilseta>

⁵² Liepājas pilsētas domes 2017.gada 14.decembra saistošie noteikumi Nr.28 “Par ģimenes vai atsevišķi dzīvojošas personas atzīšanu par maznodrošinātu Liepājas pilsētas pašvaldībā” 4.1.punkts. Pieejami šeit: <https://likumi.lv/ta/id/296398-par-gimenes-vai-atseviski-dzivojosas-personas-atzisanu-par-maznodrosinatu-liepajas-pilsetas-pasvaldiba>

⁵³ Rēzeknes pilsētas domes 2020.gada 13.februāra saistošie noteikumi Nr.5 “Par ģimenes vai atsevišķi dzīvojošas personas atzīšanu par trūcīgu vai maznodrošinātu un sociālās palīdzības pabalstiem Rēzeknes pilsētas pašvaldībā” 7.punkts. Pieejami šeit: <https://likumi.lv/ta/id/312612>

⁵⁴ Rīgas domes 2013.gada 15.janvāra saistošie noteikumi Nr.202 “Par ģimenes vai atsevišķi dzīvojošas personas atzīšanu par trūcīgu vai maznodrošinātu un sociālajiem pabalstiem Rīgas pilsētas pašvaldībā” 14.punkts. Pieejami šeit: <https://likumi.lv/doc.php?id=254202>

⁵⁵ Valmieras pilsētas pašvaldības 2016.gada 28.jūlija saistošie noteikumi Nr.261 “Par ģimenes vai atsevišķi dzīvojošas personas atzīšanu par maznodrošinātu Valmieras pilsētā” 3.punkts. Pieejami šeit:

profesionālās izglītības iestādē, koledžā vai ir pilna laika klātienē studējošie augstskolā. Ienākumi uz katru ģimenes locekli pēdējo trīs mēnešu laikā nepārsniedz **152,25 euro** mēnesī, ja ģimenē vismaz viens no palīdzības pieprasītāja pilngadīgajiem ģimenes locekļiem ir darbaspējas vecumā. Ienākumi uz katru ģimenes locekli pēdējo trīs mēnešu laikā nepārsniedz **170,00 euro** mēnesī, ja ģimenē vismaz viens no palīdzības pieprasītāja pilngadīgajiem ģimenes locekļiem ir darbaspējas vecumā un ģimenē ir vismaz viens nepilngadīgs bērns vai personas līdz 24 gadu vecuma sasniegšanai, ja šīs personas līdz pilngadības sasniegšanai ir bijušas šīs ģimenes aizgādībā vai aizbildnībā un ja šīs personas turpina mācības klātienē vispārējās vai profesionālās izglītības iestādē, koledžā vai ir pilna laika klātienē studējošie augstskolā⁵⁶.

Pašreizējo maznodrošinātās personas status kā neatbilstošu kritēriju valsts pakalpojumu nodrošināšanai ir atzinusi arī Labklājības ministrija, paredzot, ka ir nepieciešams noteikt vienotu maznodrošinātās personas ienākuma līmeni valsts sniegtajam atbalstam. Plānā minimālo ienākumu atbalsta sistēmas pilnveidošanai 2020.–2021. gadam⁵⁷ paredzēts panākt vienlīdzīgu valsts atbalsta nodrošināšanu iedzīvotājiem visā Latvijas teritorijā, nosakot vienotu maznodrošinātai personai atbilstošu ienākuma līmeni, atbilstoši kuram tiek sniegts valsts atbalsts un kas noteikts 1.5 apmērā no trūcīgai personai atbilstošā ienākuma līmeņa pirmajai personai mājāsaimniecībā – **297 euro**, nākamajām personām mājāsaimniecībā piemērojot koeficientu 0,7 (**208 euro**). Plānā gan ir uzsvērts, ka pašvaldībām saglabāsies tiesības noteikt savus maznodrošinātās personas ienākuma līmeņus, atbilstoši kuriem pašvaldības sniedz savu atbalstu, tādējādi būs divi maznodrošinātās personas ienākuma līmeņi - vienots valsts noteiktais, kurš tiks piemērots, sniedzot valsts atbalsta pakalpojumus maznodrošinātām personām, un pašvaldību saistošajos noteikumos noteiktais maznodrošinātās personas ienākuma līmenis, atbilstoši kuram pašvaldības sniedz tās noteikto atbalstu, bet kurš nevar būt zemāks par valstī noteikto trūcīgas personas ienākumu līmeni. Šajā plānā prognozēts, ka ietekme uz tieslietu nozarē nepieciešamajiem izdevumiem šai mērķa grupai būs minimāla, tā kā prognozējamais maznodrošināto un trūcīgo personu skaita pieaugums, kas varētu pretendēt uz tieslietu nozares pakalpojumiem, būs neliels.

No šāda viedokļa ir atbalstāma intervēto speciālistu rekomendācija maznodrošinātās personas statusu neizmantojot kā kritēriju jebkāda valsts atbalsta piešķiršanai, to aizvietojo ar citu, visā valstī vienotu kritēriju vai ienākumu līmeni (piemēram, minimālā vai vidējā alga, minimālais ienākumu līmenis vai tml.). Detalizēti jautājums saistībā ar personu ienākumu līmeni valsts apmaksātās juridiskās palīdzības saņemšanai analizēts pētījuma 9.un 12.nodaļā.

Neatkarīgi no tā, kāds personas ienākumu līmenis tiks izvēlēts valsts apmaksātās juridiskās palīdzības piešķiršanai, pieļaujams, ka tas pārsniegs pašreiz pastāvošo ienākumu līmeni trūcīgas vai maznodrošinātās personas statusa iegūšanai. Tādēļ arī turpmāk, kur tas iespējams, būtu izmantojama informācija par personai piešķirtu, spēkā esošu trūcīgas vai maznodrošinātās personas statusu, papildus vērtējot vienīgi tās personas, kurām šāds statuss nav piešķirts vai nav spēkā esošs.

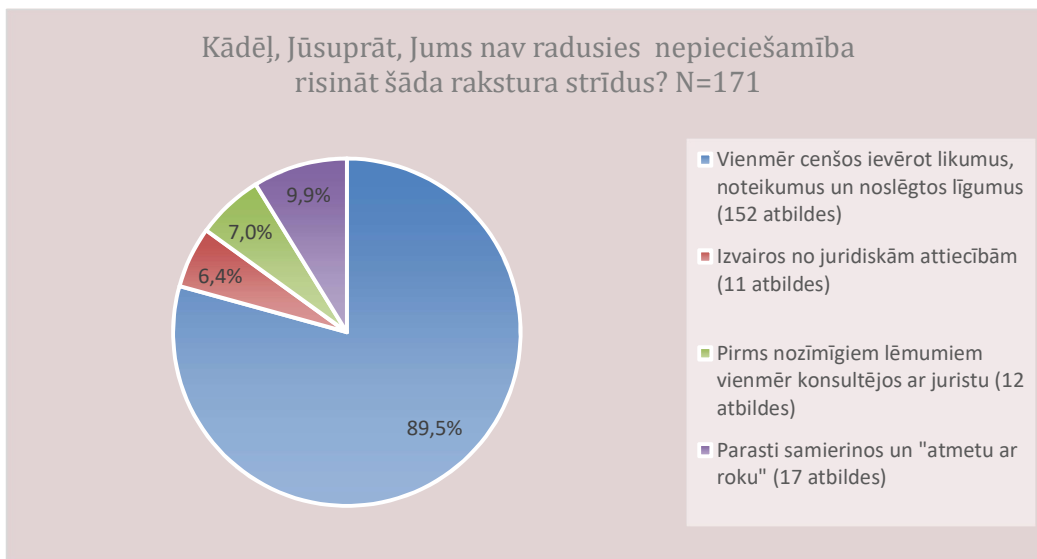
⁵⁶ Ventspils pilsētas domes 2012.gada 13.janvāra saistošie noteikumi Nr.1 "Par maznodrošinātās ģimenes (personas) statusa noteikšanu un pašvaldības sociālo pabalstu saņemšanas kārtību Ventspils pilsētā" 32.punkts. Pieejami šeit: <https://likumi.lv/ta/id/245445-par-maznodrosinatas-gimenes-personas-statusa-noteikšanu-un-pasvaldibas-socialo-pabalstu-sanemsanas-kartibu-ventspils-pilseta>

⁵⁷ Ministru kabineta 2019. gada 22. augusta rīkojums Nr. 408 "Par Plānu minimālo ienākumu atbalsta sistēmas pilnveidošanai 2020.–2021. gadam". Latvijas Vēstnesis, 173, 26.08.2019. <https://likumi.lv/ta/id/308914>

6. Mērķa grupas vajadzības saistībā ar pieeju tiesiskumam

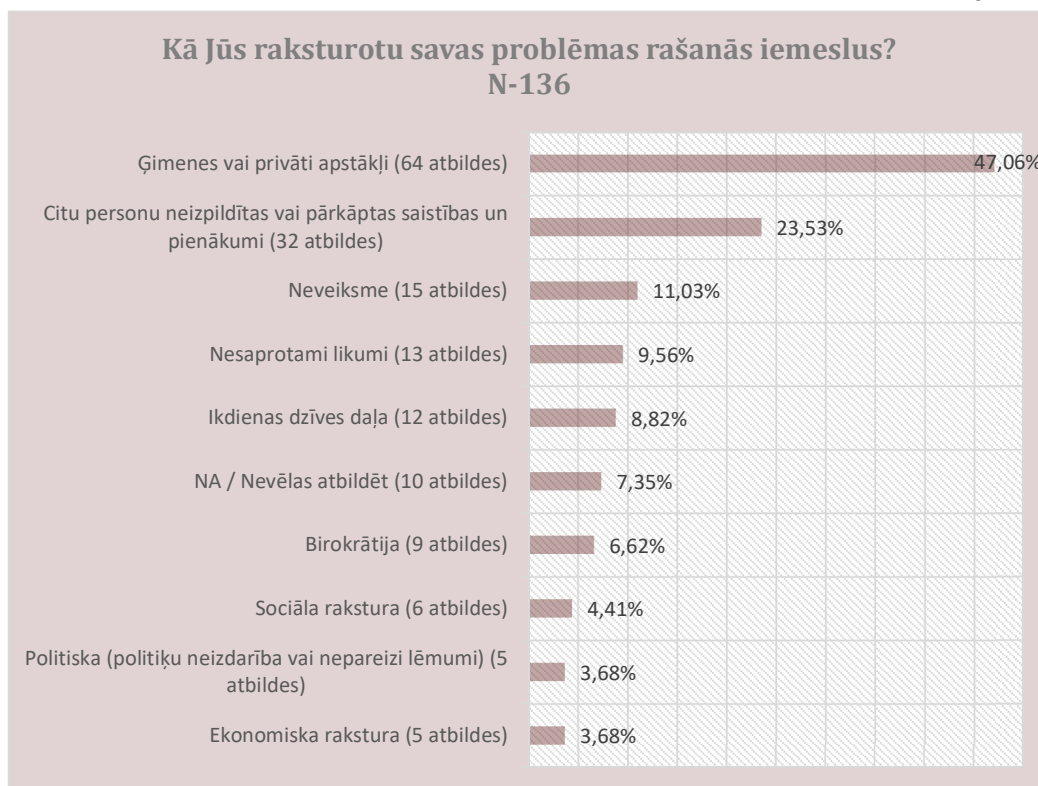
Mērķa grupas aptaujas rezultāti parāda, ka lielākā daļa – 55,7% aptaujāto personu norāda, ka dzīves laikā nav bijuši iesaistīti juridiska rakstura strīdu risināšanā. Šīs respondentu daļas pašvērtējums par to, kādēļ, viņuprāt, viņiem nav radusies nepieciešamība risināt juridiska rakstura strīdus, redzams 17.attēlā. Šajā respondentu grupā arī redzama korelācija starp juridiska rakstura strīdu esamību un personas ienākumiem. Proti, ar juridiska rakstura strīdiem dzīves laikā nav saskārušās 16 personas, kuru ienākumi uz vienu ģimenes locekli nepārsniedz 128 EUR, 45 personas, kuru ienākumi uz vienu ģimenes locekli nepārsniedz 200 EUR un 110 personas, kuru ienākumi uz vienu ģimenes locekli nepārsniedz 320 EUR mēnesī.

17.attēls

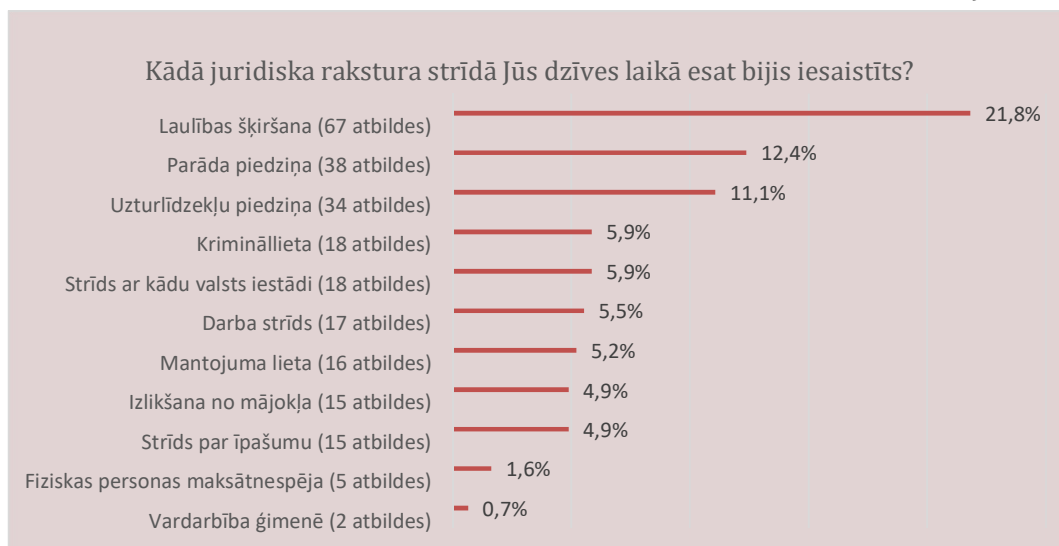

No pētījuma ietvaros veiktajām padziļinātajām intervijām secināms, ka bieži personas nemaz neapzinās, ka viņu problēma pamatā būtu juridiski risināma, uzskatot to vienkārši par “nesaskaņām”, “neveiksmi” vai “tāda ir dzīve” un “ar to jāsamierinās” situāciju. Vienīgi vēršoties pēc palīdzības jau pie kāda no speciālistiem, kas visbiežāk ir pašvaldības sociālais darbinieks, sarunas gaitā var secināt, ka pašreizējās problēmas un personas nesamērīgi zemo ienākumu pamatā ir juridiska rakstura strīds, piemēram, bērnam nav noteikta paternitāte un attiecīgi nav pieprasīti uzturlīdzekļi. No aprakstītā izriet nepieciešamība pēc personu situācijas diagnostikas, kas ļautu personai saprast, ka viņai ir radies juridiska rakstura strīds. Detalizētāk šis jautājums analizēts pētījuma 13.nodaļā. Juridiskās problēmas diagnostika un pieejamo risinājumu ieteikšana arī ir viens no sākotnējās valsts apmaksātās juridiskās palīdzības uzdevumiem, kas detalizētāk analizēta pētījuma 8.nodaļā.

No mērķa grupas aptaujas ietvaros aptaujātajām personām, kuras dzīves laikā ir saskārušās ar nepieciešamību risināt juridiska rakstura jautājumus, gandrīz puse norāda, ka juridiskā strīda rašanās iemesls ir ģimenes vai privāti apstākļi (18.attēls). Nākamais problēmu rašanās iemesls ir citas personas neizpildītas vai pārkāptas saistības un pienākumi, kam seko tāds iemesls kā “neveiksme”. Citi personu norādītie iemesli nepārsniedz 10% no atbildēm.

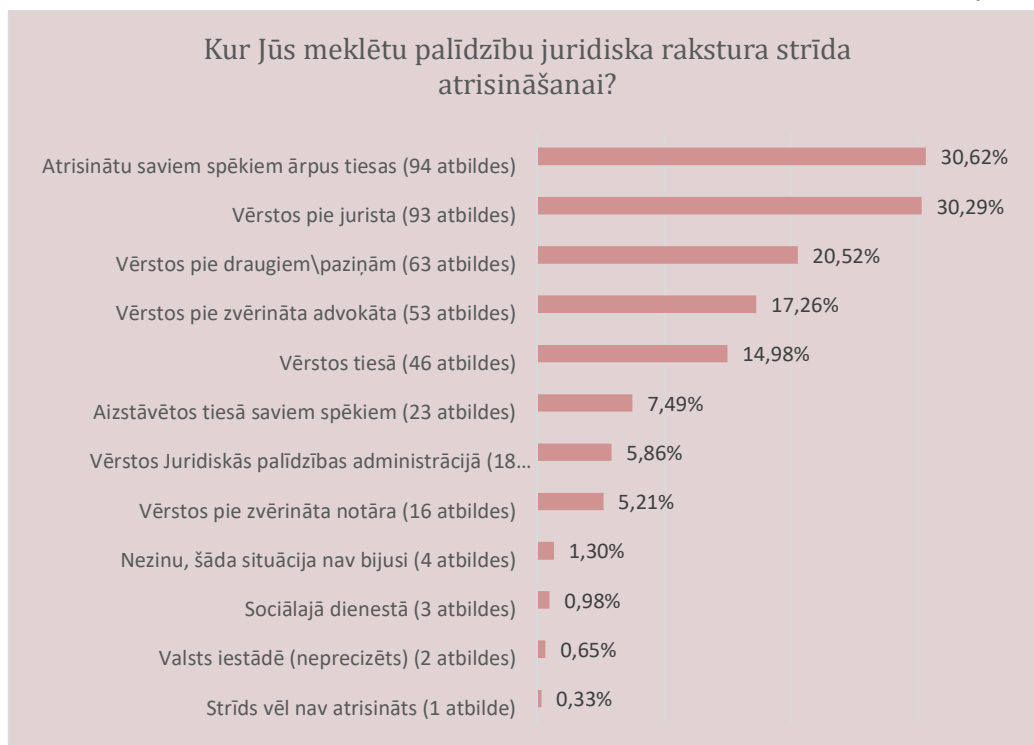

Uz jautājumu par to, kāda tieši rakstura strīdā persona ir bijusi iesaistīta, mērķa grupas aptaujā bija iespējams norādīt vairākas atbildes. Attiecīgi saņemto atbilžu skaits pārsniedz respondentu skaitu. Problēmu sadalījums atbilstoši personu norādītajām kategorijām redzams 19.attēlā. Ņemot vērā salīdzinoši plašās diskusijas saistībā ar vardarbību ģimenē, kā arī padziļinātajās intervijās ekspertu sniegto informāciju par šīs problēmas sastopamību, ir pārsteidzoši, ka ar vardarbību ģimenē ir saskāries vismazākais mērķa grupas aptaujas respondentu skaits – tikai 2 respondenti. Pirmajā vietā risināmo strīdu sarakstā pārliecinoši ir laulības šķiršanas jautājumi.

19.attēlā redzamais lielā mērā sakrīt arī ar padziļinātajās intervijās speciālistu nosauktajām juridisko problēmu galvenajām kategorijām, kurās pārliecinoši visos gadījumos tiek minēti ar ģimenes tiesībām saistīti strīdi. Attiecīgi otrajā vietā gan mērķa grupas aptaujās, gan speciālistu intervijās tiek minētas ar parādiem un to piedziņu saistītas lietas, bet pēc tam – īpašuma jautājumi, ar kuriem cilvēki bieži saprot arī mantojuma lietas.

Uz jautājumu par to, kur personas vērstos vispirms, ja tām rastos nepieciešamība risināt juridiska rakstura strīdu, mērķa grupas aptaujas ietvaros sniegtās atbildes redzamas 20.attēlā. Arī šajā jautājumā bija iespējamas vairākas atbildes, tādēļ atbilžu skaits pārsniedz respondentu skaitu. Tomēr no atbildēm ir redzams, ka trešdaļa aptaujāto risinātu strīdu saviem spēkiem, bet 7,49% arī tiesā aizstāvētos paši. 20,52% vērstos pēc palīdzības pie draugiem vai paziņām, bet kopumā lielākā daļa respondentu – 58,62% – tomēr meklētu palīdzību pie jurista, zvērināta advokāta vai notāra, vai JPA.

Arī padziļināto interviju ietvaros speciālisti uzsvēra, ka cilvēki ne vienmēr būs motivēti un ne vienmēr vēlēšies savu juridisko strīdu risināšanā iesaistīt “iestādes”, pie kurām emocionāli tiek pieskaitīta arī JPA un valsts apmaksāti juristi⁵⁸. Lielākoties, saskaroties ar kādu problēmu, cilvēki meklēs palīdzību sev tuvāko cilvēku lokā – ģimenē, pie draugiem, paziņām, darba kolēģiem, koī, deju kolektīvā vai draudzē. Un attiecīgi tālāk rīkosies atbilstoši pieredzes stāstiem, kurus būs ieguvuši šajās sarunās. Ja padomdevēja pieredze problēmu risināšanā būs pozitīva, iespējams, arī padoma lūdzējs iestādē vērsīsies laikus, tomēr bieži personas pie sociālā dienesta vai uz citu valsts iestādi atnāk jau tad, kad problēma ir “ielasta” un tiesu izpildītājs “kļauvē pie durvīm”, apķīlājot personas naudas līdzekļus kredītiestādēs vai izpildot tiesas spriedumu par izlikšanu no dzīvesvietas. Šādā situācijā juridiskā palīdzība vairumā gadījumu ir novēlota, jo cilvēkam vairs nav iespējams palīdzēt juridisko jautājumu atrisināt. Tomēr arī šādā gadījumā varētu būt noderīga viena konsultācija, kuras laikā cilvēks var saņemt informāciju, piemēram, par pieejamo pašvaldības palīdzību dzīvokļa jautājuma risināšanā vai tiesībām lūgt sadalīt sprieduma izpildi termiņos. Tieši tāds ir sākotnējās valsts apmaksātās juridiskās palīdzības mērķis, kas detalizētāk aprakstīta pētījuma 8.nodaļā.

No šāda viedokļa ir būtiski veicināt valsts pārvaldes kā partnera, nevis soģa lomu attiecībās ar iedzīvotājiem, turklāt meklējot risinājumus un īpaši analizējot iespējas atrisināt radušos situāciju pēc “vienas pieturas aģentūras” principa, nesūtot cilvēku no vienas iestādes uz citu vai no vienas amatpersonas pie citas. Šādam viedoklim gan nepiekrīt daļa intervēto sociālo

⁵⁸ Pētījuma veicēji piekrīt Pasūfītāja komentāram, ka ar nepieciešamību mainīt sabiedrības attieksmi pret valsts pārvaldes iestādēm cīnās daudzās valstīs. Turklāt šī cīņa nav atrisināma vienas iestādes ietvaros, bet tas ir konsekvents un ilgstošs darbs visā valsts pārvaldē un sabiedrībā. Vienlaikus, katram ir jāpieliek sava daļa darba, lai pilnvērtīgāk ievērotu privātpersonu tiesības un maksimāli samazinātu birokrātiju. Arī Valsts pārvaldes iekārtas likuma 10.panta sestā daļa uzdod valsts pārvaldei savā darbībā pastāvīgi pārbaudīt un uzlabot sabiedrībai sniegto pakalpojumu kvalitāti. Tās pienākums ir vienkāršot un uzlabot procedūras privātpersonas labā.

darbinieku, tomēr daudzi norāda, ka katrai personai – sociālā dienesta klientam – ir lieta un katram sociālajam gadījumam ir tā vadītājs – sociālais darbinieks, kura uzdevums tad attiecīgi savas pieredzes un kompetences robežās būtu arī norādīt virzienu tālākajam darbam personas dzīves situācijas atrisināšanai. Proti, sociālais darbinieks atbilstoši savām zināšanām un izpratnei par valsts pārvaldes uzbūvi un juridiskās palīdzības saņemšanas iespējām var norādīt personai, kurā iestādē tai būtu jāvēršas sava jautājuma atrisināšanai⁵⁹. Faktiski visi intervētie sociālo dienestu darbinieki arī norādīja, ka iesaka saviem klientiem vērsties JPA, ja saskata juridiski risināmu problēmu. Gandrīz visi sociālie darbinieki arī nepieciešamības gadījumā palīdz cilvēkam aizpildīt JPA iesniedzamo veidlapu.

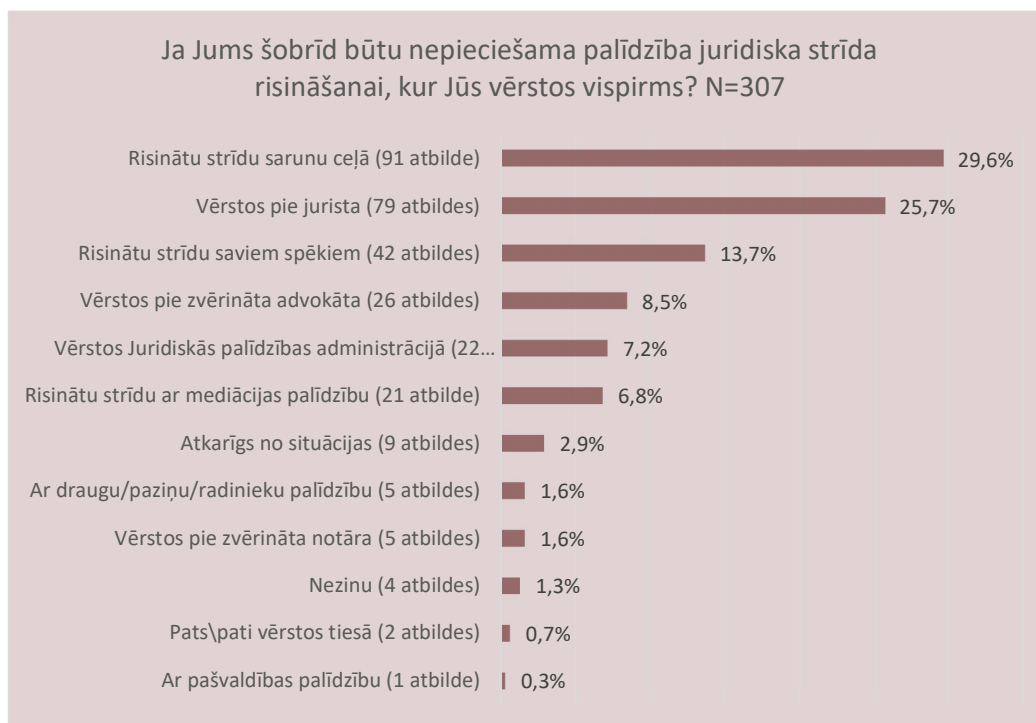
Sociālā gadījuma ietvaros ir iespējama arī līdzdarbības pienākumu uzlikšana klientam, kas savukārt rada lielāku motivāciju personai risināt radušos situāciju. Līdzīgas iespējas ir arī Valsts probācijas dienestam. Vienlaikus, intervijās sociālo dienestu un VPD darbinieki norāda, ka bieži neizvēlas šādu pienākumu personām uzlikt, jo nav pārliecināti par to, vai valsts nodrošinātā juridiskā palīdzība tiks piešķirta. Savukārt pienākums, ja par juridisko palīdzību būs jāmaksā personai pašai, būs pēc būtības neizpildāms. Neizpildāmu pienākumu uzlikšana personām līdzdarbības plānos nav pieļaujama. Turklāt sociālā darbinieka redzes lokā nav tikai tās personas, kurām juridiski piešķirts trūcīgas vai maznodrošinātas personas statuss, bet arī personas, kurām citu iemeslu dēļ nepieciešama sociālā palīdzība vai atbalsts.

Tomēr jāatzīst, ka tikai daļa cilvēku, kuriem ir sociālas vai juridiskas vajadzības, vērsīsies to risināšanai sociālajā dienestā, un paliks atsevišķas personu grupas, kuras saskarē ar pašvaldības sociālo darbinieku nenonāks.

Interesanti, ka speciālistu atbildes intervijās šajā jautājumā atšķiras no mērķa grupas aptaujas atbildēm. Vairāku pašvaldību sociālo dienestu darbinieki uzskatīja, ka sociālais dienests būs viena no pirmajām vietām, kur persona vērsīsies savu problēmu risināšanai. Savukārt mērķa grupas aptaujas ietvaros pēc visu jautājumu uzdošanas tika uzdots pēdējais jautājums par to, kur cilvēks vērstos, ja viņam šobrīd būtu nepieciešama palīdzība juridiska strīda risināšanai. Mērķa grupas atbildes ir redzamas 21.attēlā. No visiem 307 respondentiem tikai viens atbildēja, ka vērstos pašvaldībā. Visi pārējie meklētu palīdzību citur.

Attiecīgi, neatmetot iespēju cilvēkam saņemt palīdzību savā pašvaldībā, ir jārod arī citi risinājumi valsts atbalsta sniegšanai juridisku jautājumu risināšanā.

⁵⁹ Atbildot uz Pasūtītāja komentāru, arī uz šo rindkopu ir attiecināms 31.zemsvītras piezīmē norādītais. Pētījuma ietvaros netiek piedāvāts sākotnējās valsts apmaksātās juridiskās palīdzības sniegšanu uzticēt pašvaldībām. Tomēr pētījuma veicēju ieskatā ir saglabājama esošā labā prakse, kad pašvaldības savu iespēju un zināšanu robežās palīdz cilvēkiem tādā veidā, kādā to spēj. Sākotnējās valsts apmaksātās juridiskās palīdzības iespēja detalizētāk apskatīta šā pētījuma 8.nodaļā, savukārt pašvaldību iesaiste un valsts pārvaldē strādājošo atbalsts – 11.1. un 11.2.nodaļās.

Jāņem vērā, ka liela daļa sabiedrības, iespējams, skaidri neapzinās atšķirību starp zvērinātu advokātu un juristu, tādēļ atbildes, kas saistītas ar vēšanos pie zvērināta advokāta vai jurista, nav viennozīmīgi vērtējamas.

Atbildot uz jautājumu par iedzīvotāju grupām, kurām visbiežāk ir nepieciešama palīdzība juridisku jautājumu risināšanā, liela daļa speciālistu vispirms norādīja ģimenes ar bērniem un seniorus. Vienlaikus attiecībā uz senioriem tika norādīts, ka šo personu grupu nedrīkst uztvert kā vienveidīgu masu un senioru juridiskie jautājumi un to risināšanas veidi ir lielā mērā saistīti ar to, vai un cik viņiem ir pieejams ģimenes atbalsts. **Ja senioram ir pieauguši bērni, kuri ir atbalstoši un palīdzoši, jautājumi parasti tiek atrisināti, iesaistoties bērniem, un cita palīdzība faktiski nav nepieciešama.** Diemžēl, gadās arī situācijas, kurās bērnu nav, viņi nav Latvijā vai strīda būtība ir tieši saistīta ar bērniem (piemēram, īpašuma vai mantojuma jautājumi). Šādā gadījumā atbalsts ir nepieciešams.

Intervijas ar speciālistiem, kuri strādā ar konkrētās sociālās grupas cilvēkiem, parādīja, ka, apskatot katru situāciju tuvplānā, lielākajai daļai klientu juridisks atbalsts būtu nepieciešams. Turklāt pati persona bieži nesaskata to, ka problēmas cēlonis ir juridiski risināms. To ierauga sociālais darbinieks reizēm tikai pēc ilgākas sarunas. Šādas atbildes tika sniegtas gan Valsts probācijas dienestā, gan dažāda veida nevalstiskajās organizācijās, gan policijā. Turklāt viens no būtiskākajiem atslēgas vārdiem, lai persona būtu motivēta problēmu risināt, meklētu atbalstu un rīkotos, ir uzticēšanās.

Diemžēl, nereti gadās, ka personas vairāk uzticas draugiem, paziņām, savām kopienām (draudze, deju kolektīvs), nevalstiskām organizācijām, bet mazāk valstij vai pašvaldībai. Šo secinājumu pamato intervēto pašvaldību sociālo dienestu darbinieku viedokļi un to apstiprina

intervēto nevalstisko organizāciju pārstāvji. Arī mērķa grupas aptauja parāda, ka 30,9% no aptaujātajiem, ja viņiem būtu iespēja izvēlēties, kur vērsties pēc juridiskās palīdzības, izvēlētos draugus vai paziņas, kuri ir piedzīvojuši kaut ko līdzīgu, nevis juristus vai zvērinātus advokātus.

Attiecīgi viens no būtiskajiem izlemjamajiem jautājumiem ir par to, kam uzticēt konkrēta veida atbalsta sniegšanu ilgtermiņā un vai šāda atbalsta organizēšana būtu atstājama valsts un pašvaldību struktūrās, vai deleģējama privātpersonām. Intervijas rāda, ka privātpersonām cilvēki nereti vairāk uzticas un brīvāk meklē palīdzību pie kāda, kurš neasociējas ar represijām, birokrātiju, vienaldzību vai citām ar pārvaldi subjektīvi saistītām negatīvām iezīmēm. Tomēr no otras puses palīdzības sniegšanas uzdevuma deleģēšana nerisinātu vienotas pieejas trūkumu, ilgtspējas jautājumus, kā arī tādā veidā būtu grūti radīt vienkāršu un visiem saprotamu, turklāt cik vien iespējams nemainīgu sistēmu. Jo, kā norādīts jau iepriekš, tas, vai personas zina, kur vērties un tas, vai personas saņem pozitīvas atsauksmes no sev tuviem cilvēkiem, bieži ir noteicoši, lai persona izlemtu par labu savas problēmas risināšanai vai ignorēšanai.

6.1. JPA kā juridisko problēmu risināšanas vieta

Mērķa grupas aptauja parāda, ka, neskatoties uz daudzajām JPA aktivitātēm savas atpazīstamības veicināšanai, sabiedrība joprojām ir pārāk maz informēta par JPA darbu un tās piedāvātajām iespējām. Arī telefonaptaujas beigās, uzdodot mērķa grupai jautājumu, kur, ņemot vērā visu savu līdzšinējo pieredzi un zināšanas, cilvēki vērstos, ja viņiem vēlreiz rastos tāda vajadzība, tikai 13,4% norāda JPA. 18,9% joprojām izvēlētos risināt situāciju saviem spēkiem⁶⁰.

No intervijām ar sociālo dienestu darbiniekiem un nevalstiskajām organizācijām secināms, ka informācija par JPA darbu šajās iestādēs ir zināma un ir pieejama. Ir pieejami arī JPA bukleti un aplokšnes, kuru atpakaļ sūtīšana ir apmaksāta. Ir notikuši JPA organizēti semināri. Sadarbība ar JPA praktiski visiem intervētajiem ir bijusi laba un arī aptauju rezultāti neuzrāda nekādu neapmierinātību tajos cilvēkos, kuri reāli ir saskārušies ar JPA.

Jāsecina, ka personu nevēlēšanās vērsties JPA nav saistīta ar konkrēti identificējamām trūkumiem tās darbībā un to grūti sasaistīt arī ar objektīvu informācijas trūkumu.

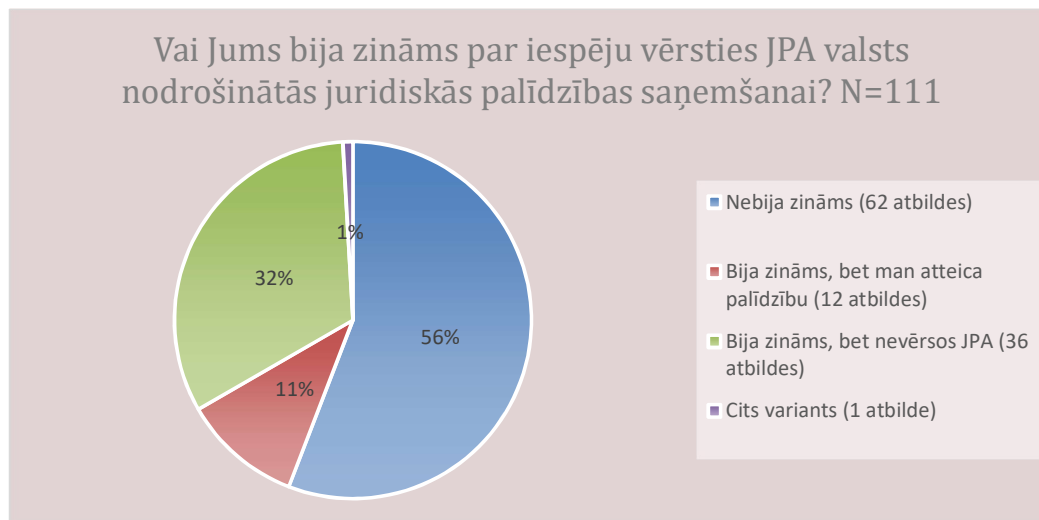
Sociālo dienestu speciālistu vērtējumā tas, ka personas nevērsas JPA ā, varētu būt saistīts ar mērķa grupas kūtrumu, izglītības, zināšanu un motivācijas trūkumu aktīvi iesaistīties savu

⁶⁰ Ir jāpiekrīt Juridiskās palīdzības administrācijas komentāram, ka būtu interesanti padziļināti analizēt mērķa grupas zināšanas saistībā ar Juridiskās palīdzības administrāciju, tās sniegtajiem pakalpojumiem un darbu kopumā. Tomēr Juridiskās palīdzības administrācijas darba kvalitātes vērtēšana un sabiedrības informētības līmeņa noskaidrošana par JPA darbu nav šā pētījuma uzdevums. Mērķa grupas aptaujas un sabiedrības aptaujas ietvaros uzdodamie jautājumi pirms aptauju veikšanas tika saskaņoti ar Pasūtītāju. Aptauju ietvaros tika uzdoti arī jautājumi, kas saistīti ar JPA darba kvalitāti, un praktiski visas atsauksmes no personām, kuras bija reāli saskārušās ar JPA darbu, bija pozitīvas. Tomēr fakts, ka mērķa grupas aptaujas ietvaros (personas ar ienākumiem līdz 320 EUR uz vienu māsaimniecībā dzīvojošu personu) 67,4% respondentu, kuri ir bijuši iesaistīti juridiska rakstura strīda risināšanā, un 72% respondentu, kuri nav bijuši iesaistīti juridiska strīda risināšanā, norādījuši, ka viņiem nav zināms par iespēju vērsties Juridiskās palīdzības administrācijā valsts nodrošinātās juridiskās palīdzības saņemšanai, ir pietiekami informatīvs. Pētījuma veicēji neiebilst un tiem nav pamata apšaubīt JPA skaidrojumu, ka līdzšinējās JPA aktivitātes sabiedrības informēšanā ir bijušas ļoti precīzi mērķētas tieši uz trūcīgām un maznodrošinātām personām, un, paplašinot valsts apmaksātās juridiskās palīdzības saņēmēju loku, arī sabiedrības informēšanas aktivitātes tiks attiecīgi paplašinātas. Pētījuma veicēji uzskata par lietderīgu šajā zemsvītras piezīmē ietvert arī JPA komentārā sniegto informāciju, konkrēti, ka pēc Labklājības ministrijas datiem trūcīgo un maznodrošināto personu skaits ir ~200 000. Tiesvedībā iesaistās apmēram 2-3% no fiziskajām personām (nepilni 2 000 000 iedzīvotāji), kas līdz ar to ar statusu veido ~4000 personu. JPA ikgadēji nodrošina juridisko palīdzību ~2000 personām.

problēmu risināšanā, neprasmi izmantot modernās tehnoloģijas un interneta piedāvātās iespējas, neuzticēšanos valsts pārvaldei kā tādai, JPA atrašanās vietu tikai Rīgā, nepieciešamību vērsties ar iesniegumu un gaidīt atbildi, nepieciešamību iesaistīt vēl kādu “trešo personu”, informējot to par savām problēmām u.tml.

Sabiedrības aptaujas ietvaros, atbildot uz jautājumu par to, vai respondentiem bija zināms par iespēju vērsties JPA valsts nodrošinātās juridiskās palīdzības saņemšanai, ir sniegtas šādas atbildes (22.attēls):

22.attēls

Sabiedrības aptaujas ietvaros starp saņemtajām atbildēm ir atrodamas arī šādas: *“Tika it kā sniegta, bet jēgas no tādas palīdzības nebija nekādas!”*, *“Kāda jēga zināt par to, ja ir zināms arī tas, cik šauram personu lokam to sniedz?”*, *“Esmu dzirdējis, ka valsts apmaksātie advokāti strādā formāli (izdara pašu minimumu), jo maz maksā un līdz ar to tikai papildus piemaksājot var saņemt kvalitatīvāku palīdzību.”*, *“Bija zināms, vērsos JPA pēc palīdzības. JPA un iedalītā jurista attieksme un kvalifikācija bija katastrofāli nekvalitatīva”*.

Interesanti, ka starp personām, kuras norāda, ka viņām tikusi atteikta valsts nodrošinātā juridiskā palīdzība, 6 personu ienākumi uz vienu ģimenes loekli nepārsniedz 320 EUR, bet vēl 5 personu ienākumi uz vienu ģimenes loekli ir robežās no 320 līdz 500 EUR mēnesī.

Pasūtītāja pārstāvji sniegtajos komentāros par pētījuma gala nodevumu no vienas puses norāda, ka būtu nepieciešams domāt par JPA identitātes maiņu, bet no otras – ka nepieciešams vienīgi paplašināt sabiedrības informēšanas aktivitātes atbilstoši lēmumam, kas tiks pieņemts saistībā ar valsts apmaksātās juridiskās palīdzības saņēmēju loka paplašināšanu. Šī konflikta atrisināšana nav šā pētījuma uzdevums.

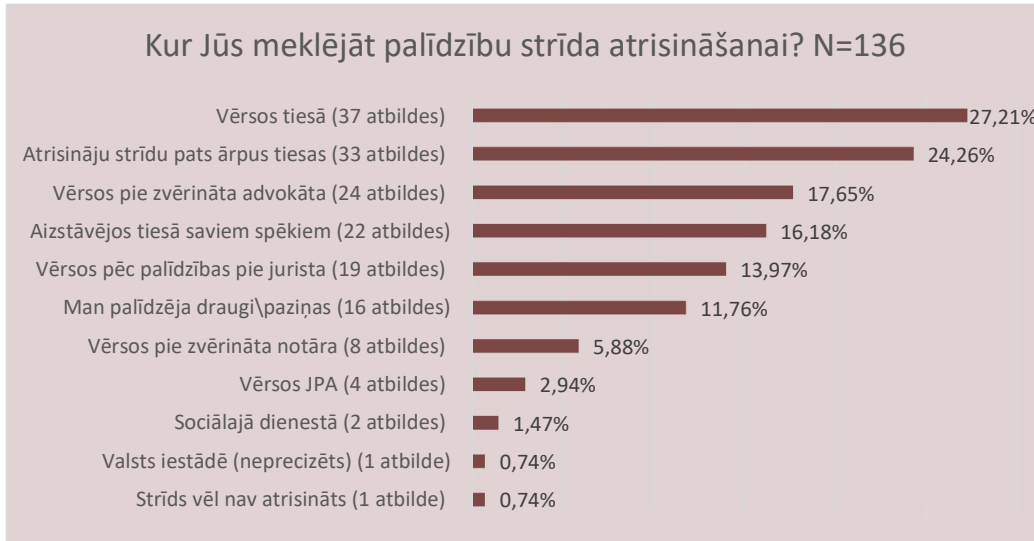
Tomēr pētījuma veicēju ieskatā ir jēga veidot sabiedrības informēšanas aktivitātes tā, lai arī personas, kuras konkrētajā brīdī nekvalificējas valsts apmaksātās juridiskās palīdzības saņemšanai, būtu informētas par JPA darbu un piedāvātajiem pakalpojumiem. Tas nepieciešams pirmkārt tādēļ, ka personu mantiskais stāvoklis ir mainīgs un neviens nevar būt pilnībā pārliecināts par savu situāciju un vajadzībām

nākotnē. Turklāt pētījums (gan mērķa grupas aptauja, gan padziļinātās intervijas) parāda, ka mērķa grupa bieži vispirms padomu meklēs pie draugiem un paziņām, tādēļ arī kopējam sabiedrības informētības līmenim ir nozīme, lai personas varētu saņemt sev pienākošos valsts apmaksāto juridisko palīdzību.

7. Juridisko jautājumu risināšanas veidi, kurus šobrīd izmanto pētījuma mērķa grupa

Mērķa grupas aptaujas ietvaros uzdodot jautājumu, kur personas, kurām dzīves laikā ir bijusi nepieciešamība risināt juridiskus strīdus, ir vērsušās, lai šos strīdus atrisinātu, tika saņemtas šādas atbildes (23.attēls):

23.attēls

Padziļināto interviju ietvaros no nevalstisko organizāciju pārstāvju (piemēram, “Apeirons”, biedrība “Patvērums “Droša māja””, “Zelda”), sociālo dienestu pārstāvju (piemēram, Babītes novads, Rīga, Siguldas novads, Saldus novads, Viļakas novads, Valmieras novads, Tukuma novads) un Valsts probācijas dienesta speciālistu stāstītā izriet, ka liela daļa mērķa grupas vispirms centīsies vai nu risināt situāciju atbilstoši savai izpratnei (piemēram, parāda piedziņas problēmu risinās, saņemot atalgojumu “aploksnē”), vai radušos problēmu ignorēs tik ilgi, kamēr tas būs iespējams (piemēram, sagaidīs sprieduma izpildi par izlikšanu no dzīvokļa un tikai tad vērsīsies pēc palīdzības komunālo maksājumu segšanai). Savlaicīga pievēršanās problēmas risināšanai interviju sniedzēju pieredzē drīzāk ir izņēmums nekā likumsakarība. Protams, jāņem vērā, ka intervētās personas, visticamāk, nesaskaras ar cilvēkiem, kuri aktīvi un savlaicīgi cenšas risināt radušās problēmas, tādēļ viņu viedoklis ir balstīts vienīgi uz to personu grupu, ar kuru notiek saskarsme profesionālā darba ietvaros.

7.1. Tiesu statistikas datu analīze

Tiesu administrācijas mājas lapā pieejamā civillietu statistika liecina, ka 2019.gadā pirmās instances tiesās ir saņemtas 73 079 civillietas. No šīm civillietām absolūtais vairākums – 58% lietu jeb 42 387 ir pieteikumi par saistību izpildi brīdinājuma kārtībā. Nākamā lielākā civillietu kategorija ir prasības par zaudējumu un parāda piedziņu – 16 018 lietas jeb 21,92%. No visām 2019.gadā pirmās instances tiesās saņemtajām civillietām 1744 pieteikumi jeb 2,38% lietu saņemtas par nekustamā īpašuma izsoles akta apstiprināšanu un nekustamā īpašuma nostiprināšanu uz piedzinēja vārda, bet 1524 jeb 2,08% gadījumu prasības iesniegtas par laulības šķiršanu. 1231 jeb 1,68% lietu ir bijuši pieteikumi par pagaidu aizsardzību pret vardarbību pirms prasības celšanas, kā arī tiesās ir saņemta 1151 fiziskas personas

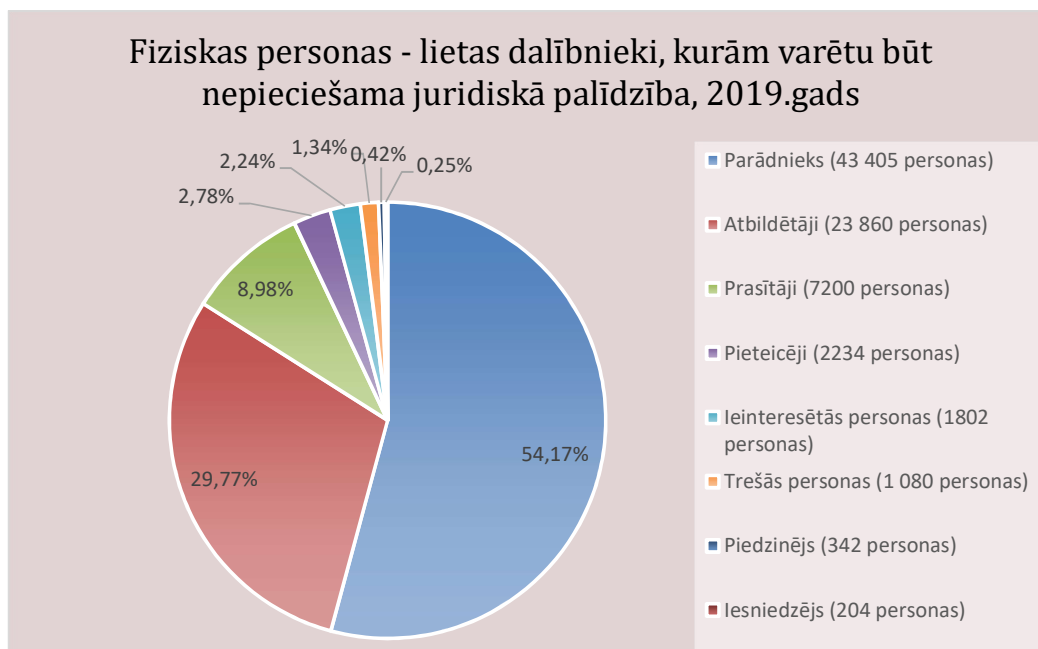
maksātspējas procesa lieta, kas veido 1,57% no saņemtajām lietām. Pārējās civillietu kategorijās iesniegtās lietas nepārsniedz 1000, tādēļ neveido būtisku īpatsvaru kopējā saņemto lietu skaitā.

2016.gadā pirmās instances tiesās tika saņemtas 68 739 civillietas, 2017.gadā – 71 750 lietas, savukārt 2018.gadā – 70 123 civillietas. JPA savukārt atbilstoši publicētajiem JPA gada pārskatiem 2016.gadā saņemti 2209 valsts nodrošinātās juridiskās palīdzības pieprasījumi, 2017.gadā saņemts 1731 valsts nodrošinātās juridiskās palīdzības pieprasījums, bet 2018.gadā – 1665 valsts nodrošinātās juridiskās palīdzības pieprasījumi. 2019.gadā JPA saņemti 1414 iesniegumi valsts nodrošinātās juridiskās palīdzības pieprasījumam, kas ir par 15% mazāk nekā 2018.gadā. Pieprasījumu skaita samazinājums skaidrojams ar trūcīgo un maznodrošināto personu skaita samazināšanos⁶¹.

Pētījuma ietvaros tika pieprasīta informācija no Tiesu administrācijas par to, cik no pirmās instances tiesās saņemtajām civillietām kāds no lietas dalībniekiem ir bijusi fiziska persona, un cik no šīm personām piedalās lietās ar pārstāvja palīdzību. 2020.gada 19.maijā no Tiesu administrācijas saņemta atbilde, ka statistikas datu sagatavošana par to, cik no fiziskajām personām ir piedalījušās lietās ar pārstāvja palīdzību, nav iespējama, jo datu Tiesu informatīvās sistēmas (TIS) funkcionalitāte neparedz iespējas veidot datu atlasī pēc dažādiem savstarpēji sasaistītiem lietas dalībnieku tipiem vienas lietas ietvaros.

Vienlaikus, no Tiesu administrācijas tika saņemta informācija, ka 2019.gadā no 133 813 fiziskām personām, kuras dažādos statusos ir piedalījušās pirmajā tiesu instancē saņemtajās civillietās, personu sadalījums, kurām, iespējams, būtu nepieciešama juridiskā palīdzība (kaut arī ne obligāti valsts apmaksāta, 80 127 personas), ir šāds (24.attēls). 35,52% no visām fiziskajām personām jeb 47 531 fiziskā persona 2019.gadā ir piedalījušās lietās kā pārstāvji.

⁶¹ 2019.gada darbības rezultātīvie rādītāji par valsts nodrošināto juridisko palīdzību.
<https://jpa.gov.lv/uploads/filedir/rezultatīvieraditajiparvalstsnodrosinatojuridiskopalidzibu2019gada.pdf>

Pēc Labklājības ministrijas datiem, 2018.gadā Latvijā trūcīgās un maznodrošinātās personas kopā bija 100 682. Labklājības ministrijas prognoze 2019.gadam bija 95 826⁶². Iedzīvotāju skaits 2019.gada beigās Latvijā bija 1 907 675⁶³, no kā secināms, ka trūcīgās un maznodrošinātās personas kopā 2019.gadā varēja būt 5,02% no iedzīvotājiem. Tajā pašā laikā, kā akcentēts jau iepriekš šajā pētījumā, par nabadzības un sociālās atstumtības riskam pakļautiem 2018.gadā tika uzskatīts būtiski lielāks iedzīvotāju skaits – 518 tūkstoši iedzīvotāju jeb 27,3%.

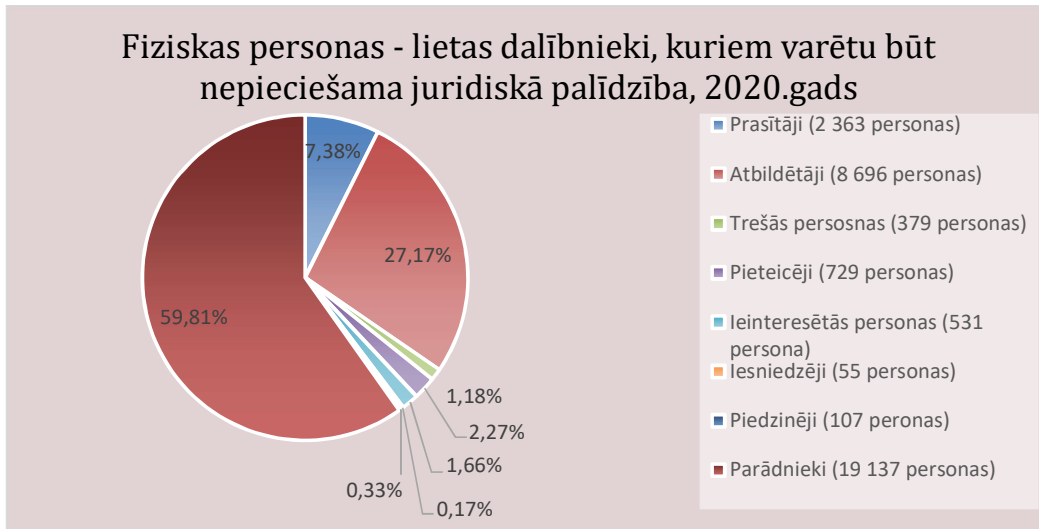
No Tiesu administrācijas pētījuma ietvaros saņemti dati, ka 133 813 fiziskas personas 2019.gadā ir bijušas lietas dalībnieki 76 802 lietās. No tām 47 531 persona lietās piedalījušās kā pārstāvji, attiecīgi 86 282 personas piedalījušās lietās kā fiziskas personas, kas ir aptuveni 4,52% no visiem Latvijas iedzīvotājiem 2019.gadā. Attiecīgi aprēķinot 4,52% no nabadzības un sociālās atstumtības riskam pakļautajiem 518 tūkstošiem personu iespējams iegūt aptuveni 23 413 personas, kuras varētu būt iesaistītas dažādās tiesvedībās un kurām varētu būt nepieciešama valsts apmaksātā juridiskā palīdzība. Aprēķinot 4,52% no personām ar trūcīgas vai maznodrošinātās personas statusu iespējams iegūt aptuveni 4 331 personu, kurām varētu būt nepieciešama valsts apmaksātā juridiskā palīdzība šobrīd. 2018.gadā pēc valsts nodrošinātās juridiskās palīdzības vērsās 1665 personas, kas ir 38,44% no iepriekš aprēķinātā potenciālā valsts nodrošinātās juridiskās palīdzības saņēmēju skaita. **Turpinot šādu aprēķinu, no kopējā nabadzības un sociālās atstumtības riskam pakļauto personu skaita, kuras potenciāli varētu būt iesaistītas tiesvedībās, pēc valsts apmaksātās juridiskās palīdzības varētu vērsties aptuveni 8999 personas.**

⁶² Ministru kabineta 2019. gada 22. augusta rīkojums Nr. 408 "Par Plānu minimālo ienākumu atbalsta sistēmas pilnveidošanai 2020.–2021. gadam". Latvijas Vēstnesis, 173, 26.08.2019. Tabula Nr.3.1. un Tabula Nr.3.8. <https://likumi.lv/ta/id/308914>

⁶³ Centrālās statistikas pārvaldes dati. Iedzīvotāju skaits sarūk lēnāk. <https://www.csb.gov.lv/lv/statistika/statistikas-temas/iedzivotaji/iedzivotaju-skaitis/meklet-tema/2694-iedzivotaju-skaita-izmainas-latvija-2019>

2020.gadā no 49 842 fiziskām personām, kuras dažādos statusos ir piedalījušās pirmajā tiesu instancē saņemtajās civillietās, personu sadalījums, kurām, iespējams, būtu nepieciešama juridiskā palīdzība (31 997 personas), ir šāds (25.attēls). 32,38% no visām fiziskajām personām jeb 16 141 fiziskā persona 2020.gadā ir piedalījušās lietās kā pārstāvji.

25.attēls

Redzams, ka gan 2019. gadā, gan 2020.gadā vairāk nekā 50% fizisko personu, kurām civilprocesā varētu būt nepieciešama juridiskā palīdzība, ir piedalījušās lietās parādnieka statusā, un šāds statuss ir raksturīgs lietās par saistību izpildi brīdinājuma kārtībā. Ņemot vērā procedūru, kas Civilprocesa likumā 50.¹ nodaļā paredzēta saistību piespiedu izpildīšanai brīdinājuma kārtībā, faktiski šī kārtība ir veidota tāda, kurā persona var piedalīties bez jurista palīdzības. Atbilde uz pieteikumu tiek noformēta uz veidlapas, kas tiek pievienota tiesas izsūtītajam brīdinājumam. Proti, personas vienīgais uzdevums šādā situācijā ir aizpildīt pievienoto veidlapu un nosūtīt to tiesai. Turklāt gadījumā, ja persona veidlapu neiesniedz, tiesvedība lietā tiek izbeigta un pieteicējs var celt prasību tiesvedības kārtībā.

No Tiesu administrācijas papildus saņemtie statistikas dati parāda, ka 2019.gadā apmierināti vai daļēji apmierināti 14 410 pieteikumi par saistību izpildi brīdinājuma kārtībā, bet izbeigtas 3 046 lietas. 2020.gadā apmierināti vai daļēji apmierināti 6 375 pieteikumi par saistību izpildi brīdinājuma kārtībā, bet izbeigtas 1 376 lietas. No lietām, kas saņemtas par saistību izpildi brīdinājuma kārtībā, 40 891 parādnieks 2019.gadā bija fiziska persona, bet 1 496 parādnieki – juridiskas personas.

7.2. Sacīkste civilprocesā un tiesas sniegtā palīdzība mazāk aizsargātajam lietas dalībniekam

Privātajās tiesībās galvenais ir privātautonomijas princips, kas noteic katras privātpersonas tiesības rīkoties brīvi pēc saviem ieskatiem. Pie tā pieder arī brīvība pēc saviem ieskatiem veidot vai neveidot tiesiskas attiecības ar citām personām.⁶⁴ Līguma brīvība ir neatņemama sastāvdaļa tiesībām uz brīvu personības attīstību un pilnveidošanu.⁶⁵

Līgumu brīvība nozīmē to, ka līdzēji var veidot līgumattiecības un noteikt līguma saturu uz savstarpējas saprašanās un brīvas izvēles pamata.⁶⁶ Līguma brīvība balstās idejā, ka privātpersonas ir vienlīdzīgas un brīvas īstenot savu gribu, slēdzot tiesiskos darījumus.⁶⁷

JPA 2018.gada publiskajā pārskatā⁶⁸ apkopotas tās civiltiesiska rakstura strīdu kategorijas, kuru risināšanai personas galvenokārt vērsas pēc valsts nodrošinātās juridiskās palīdzības. Tās ir:

- 1) strīdi, kas izriet no ģimenes tiesībām;
- 2) strīdi, kas izriet no dzīvokļa tiesībām;
- 3) strīdi, kas saistīti ar zaudējumu un parādu piedziņu;
- 4) strīdi, kas izriet no darba tiesībām.

Vispārēji sacīkstes principa ietvaros tiesa pēc savas iniciatīvas nekādus pierādījumus neiegūst, bet izspriež lietu uz lietas dalībnieku iesniegto pierādījumu pamata⁶⁹. Civilprocesa likuma⁷⁰ 10.pants paredz, ka puses realizē savas procesuālās tiesības sacīkstes formā. Pušu sacīkste civilprocesā notiek, pusēm vācot un iesniedzot pierādījumus, piedaloties to pārbaudē un novērtēšanā, dodot tiesai mutvārdu un rakstveida paskaidrojumus, sniedzot tai savus argumentus un apsvērumus par lietas būtību un atsevišķiem procesuāliem jautājumiem, iesniedzot tiesai adresētus pieteikumus un lūgumus, apstrīdot otras puses prasījumus un iebildumus, pieteikumus un lūgumus, argumentus un apsvērumus, vai ceļot iebildumus pret tiem, piedaloties tiesu debatēs, izvēloties, pamatojot un aizstāvot savu tiesisko pozīciju lietā un veicot citas likumā paredzētās procesuālās darbības, kas vērstas uz faktisko lietas apstākļu noskaidrošanu un atbilstošu tiesību normu piemērošanu tiem⁷¹.

Civilprocesa likuma komentāros par šo pantu norādīts, ka sacīkstes principam civilprocesā mūsdienās vairs nav absolūts raksturs. Tiesas un citu lietas dalībnieku iniciatīva un aktivitāte līdzās pušu sacīkstei ir pieļaujama tiktāl, ciktāl tas ir nepieciešams patiesības noskaidrošanai lietā, laika un procesuālo līdzekļu ekonomijas nolūkos, tiesvedības paātrināšanai lietā⁷².

⁶⁴ Latvijas Republikas Satversmes komentāri. VIII nodaļa. Cilvēka pamattiesības. Latvijas Vēstnesis, 2011., 92.-93.lpp.

⁶⁵ Ciacchi A.C. Party autonomy as a fundamental right in the European Union. *European Review of Contract Law*, 6 (3), 2010, p.306.

⁶⁶ Balodis K. Ievads civiltiesībās Apgāds Zvaigzne ABC, 2007., 176.lpp.

⁶⁷ Foster N., Sule S. *German Legal System and Laws*. Fourth Edition. Oxford University Press, 2011., p.412.

⁶⁸ Juridiskās palīdzības administrācijas 2018.gada publiskais pārskats. 4.lpp. Pieejams šeit: https://www.jpa.gov.lv/uploads/filedir/publiskais_parskats_jpa_2018.pdf

⁶⁹ Konceptuāls ziņojums "Par advokātu procesa ieviešanu atsevišķās civillietu kategorijās". 9.lpp. Apstiprināts ar Ministru kabineta 2017.gada 14.februāra rīkojumu Nr.78. Pieejams šeit: <http://polsis.mk.gov.lv/api/file/file1444488849557936724.doc>

⁷⁰ Civilprocesa likums. Latvijas Vēstnesis, 326/330, 03.11.1998. <https://likumi.lv/ta/id/50500>

⁷¹ Civilprocesa likuma komenāri. I daļa. Sagatavojis autoru kolektīvs prof.K.Torgāna zinātniskajā redakcijā. Rīga: Tiesu namu aģentūra, 2011. 51.lpp.

⁷² Civilprocesa likuma komenāri. I daļa. Sagatavojis autoru kolektīvs prof.K.Torgāna zinātniskajā redakcijā. Rīga: Tiesu namu aģentūra, 2016. 63.lpp.

Atbilstoši Civilprocesa likuma 93.pantam, katrai pusei jāpierāda tie fakti, uz kuriem tā pamato savus prasījumus vai iebildumus. Prasītājam jāpierāda savu prasījumu pamatotība. Atbildētājam jāpierāda savu iebildumu pamatotība.

Lai arī civilprocesā pastāv ierobežoti tiesas aktīvas iesaistes instrumenti, tie nav pietiekami, lai nodrošinātu to, ka lietas izspriešanas pamatā ir juridiski pilnvērtīgi sagatavoti tiesvedības dokumenti⁷³.

Civilprocesā tiesa pati pierādījumus neievāc, bet pamato savu spriedumu uz lietas dalībnieku iesniegtajiem pierādījumiem. Citiem vārdiem, tiesai, izskatot lietu, jānoskaidro lietas apstākļi, kuri ietilpst pierādīšanas priekšmetā – prasības pamata fakti un atbildētāja iebildumu pamata fakti (meklējamie fakti), ievērojot, ka meklējamās faktus norāda puses⁷⁴.

Tiesa var izņēmuma kārtā piemērot vienai pusei īpaši labvēlīgus procesuālos noteikumus tikai tad, ja tas ir tieši paredzēts tiesību normās. Tāpēc, ievērojot, ka nav tiesību normas, kas paredzētu tiesas kompetenci pēc savas ierosmes vērtēt, vai pret patērētāju vērstajai prasībai nav iestājies noilgums, tiesas rīcībā nav *ex officio* vērtēšanai vajadzīgā juridiskā pamatojuma, lai apsvērtu iespējas ierobežot sacīkstes principu par labu vienai no pusēm – patērētājam. Izskatāmajā lietā Senāts atzina, ka apelācijas instances tiesa, pēc savas iniciatīvas konstatējot noilgumu prasības celšanai, ir pārkāpusi savu pilnvaru robežas un nepamatoti noraidījusi prasību, līdz ar to spriedums ir atceļams neatkarīgi no pārējiem kasācijas sūdzības argumentiem⁷⁵.

Līdztiesības un sacīkstes princips civilprocesā uzliek par pienākumu tiesai nodrošināt abām pusēm vienādas iespējas īstenot procesuālos līdzekļus⁷⁶. Tomēr, ja šī iespēja ir bijusi nodrošināta, tas, vai tā tiks izmantota, ir konkrētā lietas dalībnieka ziņā, turklāt ir atkarīgs ne vien no lietas dalībnieka vēlmes, bet arī no viņa juridiskajām zināšanām un prasmēm konkrētu procesuālo līdzekļu izmantošanā.

Uzdodot tiesnešiem jautājumu par to, vai tiesnešu ieskatā situācijā, kurā fiziska persona bez juridiskām zināšanām pārstāv sevi civilprocesā pati, tiek pilnvērtīgi nodrošinātas šīs personas tiesības uz taisnīgu tiesu, tika sniegtas šādas atbildes. Faktiski 64,6% tiesnešu ir atbildējuši, ka, personai bez juridiskām zināšanām pārstāvot sevi civilprocesā pašai, tiek vismaz daļēji ierobežotas šīs personas tiesības uz taisnīgu tiesu.

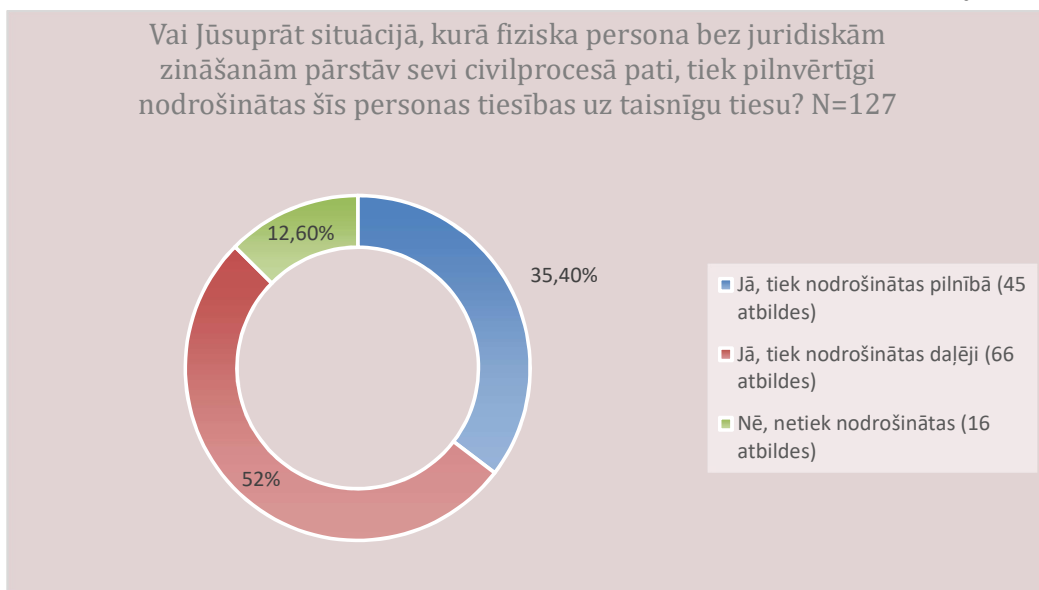
⁷³ Konceptuāls ziņojums “Par advokātu procesa ieviešanu atsevišķās civillietu kategorijās”. 10.lpp. Apstiprināts ar Ministru kabineta 2017.gada 14.februāra rīkojumu Nr.78. Pieejams šeit: <http://polsis.mk.gov.lv/api/file/file1444488849557936724.doc>

⁷⁴ Sk. Augstākās tiesas Senāta Civillietu departamenta 2012.gada 21.marta spriedumu lietā Nr.SKC-98/2012. Pieejams šeit: <http://at.gov.lv/downloadlawfile/3113>

⁷⁵ Sk. Latvijas Republikas Senāta Civillietu departamenta 2018.gada 6.decembra spriedumu lietā Nr.SKC-292/2018. Pieejams šeit: <http://at.gov.lv/downloadlawfile/5664>

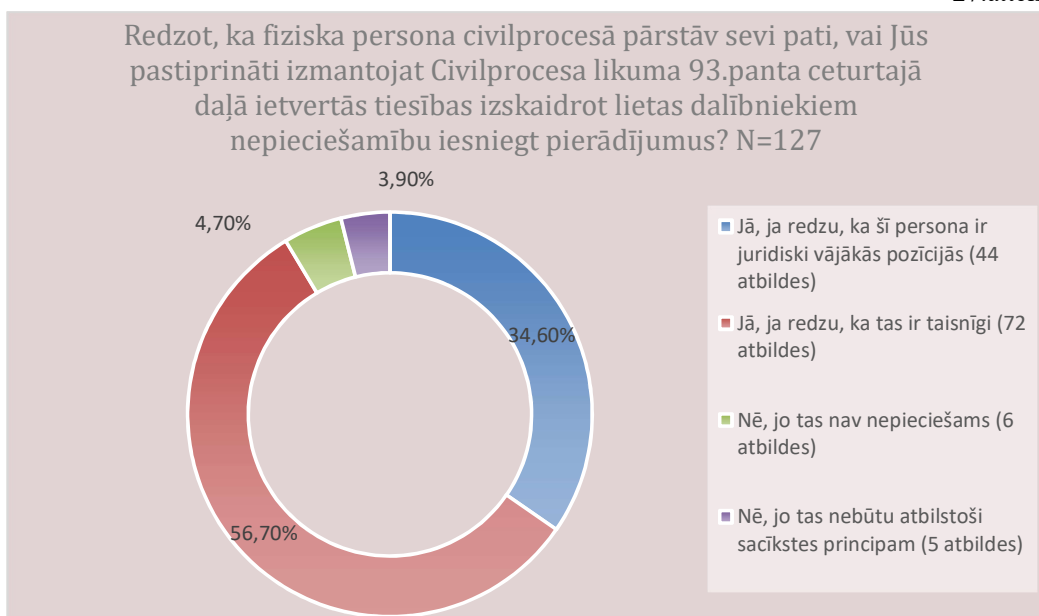
⁷⁶ Sk. Augstākās tiesas Senāta Civillietu departamenta 2017.gada 26.maija spriedumu lietā Nr.SKC-166/2017. Pieejams šeit: <http://www.at.gov.lv/downloadlawfile/5175>

26.attēls.

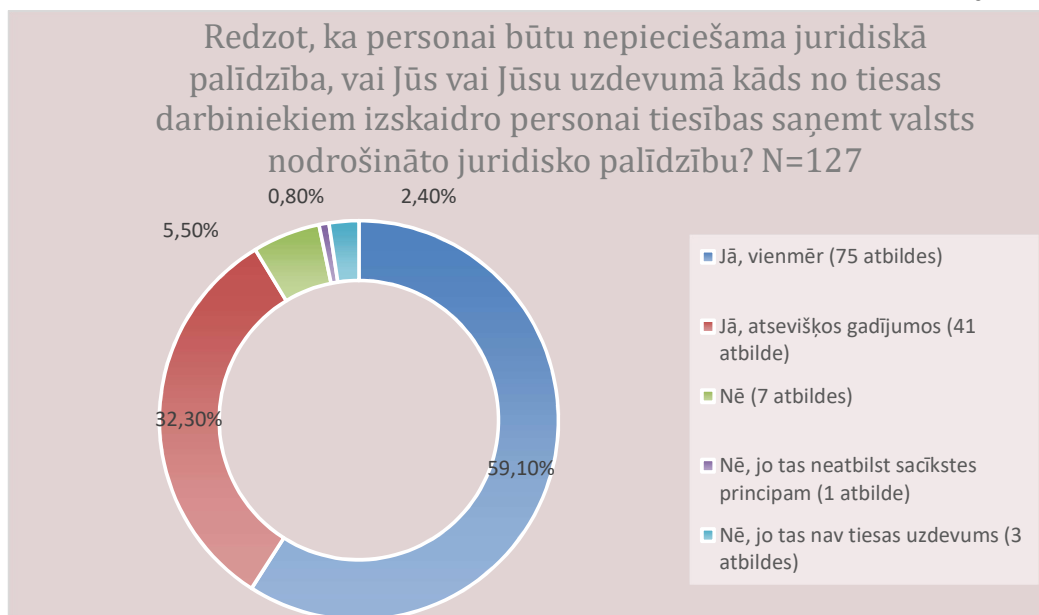

Līdzsvaram tiesnešiem tika uzdots arī jautājums par to, vai, redzot, ka fiziska persona civilprocesā pārstāv sevi pati, tiesneši pastiprināti izmanto Civilprocesa likuma 93.panta ceturtajā daļā ietvertās tiesības izskaidrot lietas dalībniekiem nepieciešamību iesniegt pierādījumus. Sniegtās atbildes ir redzamas 27.attēlā.

27.attēls

Uz jautājumu par to, vai tiesneši vai tiesnešu uzdevumā tiesas darbinieki iesaka lietas dalībniekiem vērties JPA, ir sniegtas šādas atbildes (28.attēls). Absolūti lielākā daļa tiesnešu – 91,4% no visiem respondentiem mēdz paši ieteikt vai uzdot tiesas darbiniekiem izskaidrot personām tiesības saņemt valsts nodrošināto juridisko palīdzību.

Lai arī tiesas atbalsts vājākajam lietas dalībniekam šķiet taisnīgs, šī prakse ir problemātiska no sacīkstes principa viedokļa, kas ir viens no civilprocesa būtiskākajiem pamatprincipiem. Ir jāatzīst, ka praksē sacīkstes princips tiesā šobrīd vairs netiek viennozīmīgi interpretēts, tomēr nav skaidra robeža, kur lietas dalībnieku sacīkste beidzas un sākas tiesas aktīvisms. Turklāt jāņem vērā, ka civilprocesā visa informācija un pierādījumi atrodas pie lietas dalībniekiem, tādēļ tiesai patiesi objektīvi noskaidrot lietas apstākļus bez lietas dalībnieku līdzdalības var nebūt iespējams un šādā veidā sasniegts rezultāts var nebūt taisnīgs tādēļ, ka tiesai nebija iespējams noskaidrot visu patiesību.

Iespējamība nomainīt sacīkstes principu pret pilnīgu vai daļēju objektīvās izmeklēšanas principu civilprocesā nav šī pētījuma uzdevums, tādēļ šis jautājums dziļāk netiks analizēts. Tomēr jānorāda, ka pastāvošā prakse, atbilstoši kurai vairākums tiesnešu pēc būtības sniedz juridisku palīdzību “vājākajam” procesa dalībniekam faktiski kropļo sacīkstes principu kā vienu no civilprocesa pamatiem. Sacīkstes principam atbilstošāk būtu nevis tiesai sniegt palīdzību vājākajam lietas dalībniekam, bet valstij nodrošināt šim lietas dalībniekam kompetentu un kvalificētu juridisko palīdzību, tādējādi nodrošinot vienlīdzību ar otru lietas dalībnieku.

Faktiski redzams, ka gan līgumu slēgšanas brīvība, gan sacīkste civilprocesā kā principi šobrīd ir modificējušies, tiekot sašaurināti uz taisnīguma un patiesības noskaidrošanas rēķina. Šā pētījuma priekšmets nav ne sacīkstes principa ievērošanas, ne līguma brīvības analīze, tādēļ detalizēti šis jautājums netiks pētīts. Tomēr pētījuma veicēju ieskatā šīs pārmaiņas cita starpā ir saistītas arī ar valsts nodrošinātās juridiskās palīdzības trūkumu, proti, faktu, ka tiesnesis redz – juridiskās palīdzības sniedzēja neesamība vai nepietiekama iesaiste procesā var novest pie netaisnīga lietas iznākuma. Rezultātā tiesnesis arī civillietā pats aktīvi iesaistās patiesības noskaidrošanā lietā, norādot lietas dalībniekam ne tikai uz iespēju saņemt valsts nodrošināto juridisko palīdzību, bet arī sniedzot padomus, kuru sniegšana pēc būtības būtu jurista vai advokāta kompetencē.

Pētījuma veicēju ieskatā tiesas aktīvisms civilprocesā nav attīstāms, saglabājot tiesas neitralitāti. Materiāli mazāk nodrošinātais lietas dalībnieks civilprocesā ir aizsargājams, piešķirot viņam valsts apmaksātu juridisko palīdzību. Attiecīgi Civilprocesa likumā ir iekļaujams regulējums, kas paredz tiesas pienākumu piedāvāt lietas dalībniekam vērsties Juridiskās palīdzības administrācijā gadījumā, ja tiesa redz, ka šis lietas dalībnieks atrodas nevienlīdzīgās pozīcijās attiecībā pret otru lietas dalībnieku, un nevar atļauties apmaksāt juridisko palīdzību.

8. Sākotnējā valsts apmaksātā juridiskā palīdzība un tās ieviešanas iespējas Latvijā

Sākotnējās valsts apmaksātās juridiskās palīdzības mērķis ir sniegt iedzīvotājiem nepieciešamo informāciju par iespējām risināt juridiskus jautājumus, sniegt padomu par pieejamajiem juridisku jautājumu risināšanas veidiem, ieteikumus rīcībai un palīdzību un atbalstu vienkāršu ārpusstiesas dokumentu sagatavošanā, tādējādi samazinot juridisku strīdu rašanos vai atvieglot to intensitāti. Sākotnējās valsts apmaksātās juridiskās palīdzības ietvaros tās saņēmējam būs iespējams arī pirms juridisku dokumentu parakstīšanas saņemt konsultāciju par to tiesiskumu un ar konkrēto jautājumu saistīto regulējumu. Piemēram, pirms kredīta ņemšanas – par pieļaujamajiem atmaksas termiņiem, procentiem, komisijas maksām, pirms nekustamā īpašuma darījuma noslēgšanas – par darījuma konta pieejamību un sekām īpašuma reģistrēšanai vai neregistrēšanai Zemesgrāmatā, pirms īres līguma noslēgšanas – par savām tiesībām saistībā ar īres maksas apmēru un līguma izbeigšanu u.tml.

Kā redzams no iepriekš aprakstītā regulējuma, daudzās jomās gan civillietās, gan administratīvajās lietās tiesību normas un iesniedzamie dokumenti ir veidoti tādi, lai to aizpildīšanai un iesniegšanai nebūtu nepieciešamas padziļinātas juridiskās zināšanas. Valsts pārvaldes iekārtas likuma principi un Administratīvā procesa likuma⁷⁷ 5.pants prasa iestādei un tiesai iespēju robežās veicināt privātpersonas tiesību un tiesisko interešu aizsardzību. Administratīvā procesa likums veidots, balstoties uz objektīvās izmeklēšanas principu, atbilstoši kuram gan iestādei, gan tiesai ir pienākums maksimāli objektīvi noskaidrot visus apstākļus, pašai savākt visus nepieciešamos pierādījumus un pieņemt iespējami vistaisnīgāko lēmumu.

Iestādes un amatpersonas jau šobrīd sniedz atbalstu fiziskām personām gan dokumentu aizpildīšanā, gan nepieciešamās informācijas vai pakalpojuma atrašanā. Visām iestādēm ir pienākums pieņemt mutvārdos izteiktus iesniegumus un noformēt tos rakstveida formā⁷⁸. Daudzviet arī tiek sniegta palīdzība klientiem dažādu veidlapu aizpildīšanā un atsevišķos gadījumos pat vienkāršu procesuālo dokumentu sagatavošanā.

Tādēļ formāli raugoties varētu šķist, ka daudzās lietās, īpaši administratīvajā procesā, papildus juridiskā palīdzība nav nepieciešama un cilvēku pieeja tiesiskumam, turklāt neatkarīgi no materiālā stāvokļa, tiek nodrošināta ar jau esošajiem mehānismiem.

Tomēr pētījuma ietvaros veiktās padziļinātās intervijas atklāj, ka ir vairāki iemesli, kuru dēļ jurista vai cita speciālista palīdzība cilvēkiem tomēr ir nepieciešama arī šķietami vienkāršās lietās, pat tādās, kuru regulējums apzināti veidots, lai izvairītos no juridiskās palīdzības nepieciešamības. Pirmkārt, daudzu mērķa grupai piederīgu personu izglītības līmenis ir zems un attieksme pret dokumentu kārtošanu – pavirša, kas attur šīs personas no piekēršanās nepieciešamo veidlapu aizpildīšanai. Šāds iemesls ir arī tas, ka bieži personas pašas neapzinās, ka viņu problēmas pamatā ir juridiski risināms jautājums. Daudzos gadījumos personām ir sajūta, ka juridisku jautājumu risināšana ir pārāk sarežģīta, birokrātiska, dārga. Liekas, ka jurists vai advokāts nebūs ieinteresēts konkrētā cilvēka problēmas atrisināšanā vai tiesa vienmēr būs iestādes pusē vai tajā pusē, kurā ir vairāk naudas. Šķiet, ka valsts nodrošinātās juridiskās palīdzības pieprasīšana būs birokrātiska, no reģioniem būs jābrauc uz Rīgu un arī tad vēl nevar zināt, vai palīdzība tiks piešķirta. Lai arī šādas cilvēku sajūtas ne vienmēr atbilst objektīvi pastāvošajai situācijai, tās neizbēgami ietekmē sabiedrībā eksistējošos viedokļus, sajūtas, pārliecības un caur to arī drošības izjūtu, uzticēšanos un pašātvību, ka problēmu iespējams

⁷⁷ Administratīvā procesa likums. Latvijas Vēstnesis, 164, 14.11.2001. <https://likumi.lv/ta/id/55567/redakcijas-datums/2009/01/01>

⁷⁸ Administratīvā procesa likuma 56.panta pirmā daļa. <https://likumi.lv/ta/id/55567-administrativa-procesa-likums/redakcijas-datums/2009/01/01>

atrisināt cilvēkam pozitīvā veidā. Šo stereotipu ietekmē vai vienkārši motivācijas trūkuma dēļ problēmas bieži tiek “ielaiestas” un risinātas tikai tad, kad faktiski jau ir par vēlu un lieta ir kļuvusi ne tikai praktiski, bet arī juridiski sarežģīta dēļ nokavētiem termiņiem, nepārsūdzētiem spriedumiem un lēmumiem, neizvirzītām pretenzijām, uzkrātām soda un nokavējuma naudām u.tml.

Arī objektīvi valsts nodrošinātā juridiskā palīdzība šobrīd tiek atteikta neperspektīvās lietās – gadījumos, kad personas pieprasītā juridiskā palīdzība nav pamatota un gadījumos, kad persona nav savlaicīgi pieprasījusi juridisko palīdzību⁷⁹. Šāds regulējums ir pamatots, jo nav lietderīgi tērēt valsts (sabiedrības) resursus lietām, kurām nav izredžu gūt panākumus. Tomēr personu apziņā, lai cik objektīvi pamatots būtu šāds lēmums, tas paliek kā atteikums vai atteikuma iespējamība. Turklāt atteikusi ir “sliktā” valsts pārvaldes iestāde – JPA⁸⁰. Ar šādu izpratni un attieksmi tas tiek nodots tālāk radiem, draugiem, kaimiņiem un citām personām, transformējoties idejā par to, ka “nekad jau nevar zināt, vai palīdzība tiks piešķirta”, “procedūra ir birokrātiska” u.tml.

Atzinuma sagatavošanā par lietas perspektivitāti un lēmuma pieņemšanā tiek ieguldīts laiks un cilvēkresursi, kas ir teorētiski pārrēķināmi laika un naudas izteiksmē un, visticamāk, šī summa būtu atbilstoša vienas konsultācijas stundas izmaksām (kas šobrīd ir noteikta 20 EUR stundā civillietās, administratīvajās lietās un pārrobežu strīdos⁸¹). Tādējādi šobrīd pastāvošo emocionāli negatīvo valsts nodrošinātās juridiskās palīdzības atteikumu iespējams pārveidot, nodrošinot arī šādām personām valsts apmaksātu vienu konsultācijas stundu konkrētā laika periodā, kuras ietvaros klātienē vai attālināti būtu iespējams izstāstīt problēmu un saņemt par to kompetentu viedokli. Sākotnējās valsts apmaksātās juridiskās palīdzības viens no mērķiem ir arī pēc iespējas samazināt negatīvo lēmumu skaitu, jo personām tiek pienācīgi izskaidrots un jau sākotnēji norādīts, ka jautājumu novirzīt juridiskās palīdzības veidlapas aizpildīšanai nav pamata.

Sabiedrības aptaujas ietvaros, brīvi atbildot uz jautājumu par pieeju tiesiskumam, saņemtas arī tādas atbildes kā *“Iegūtais labums neatsver izdevumus par jurista pakalpojumiem”*, *“Juristi ir ieinteresēti lietas sarežģīt un novilcināt”*, *“Pietrūkst informācijas cilvēcīgā valodā, es no jurisprudences neko neizprotu, man tas ir kas vispār nesaprotams. Un saprotot, ka vispār neko nesaproto un nav saprotamas informācijas, nav iespējams patstāvīgi uztaisīt pieteikumu tiesai, līdz ar to arī nepieciešams meklēt juristus – un to ne visi var atļauties”*, *“Būtu priecīgs, ja kvalitatīva un efektīva juridiskā palīdzība Latvijā būtu pieejama visiem cilvēkiem neatkarīgi no mantiskā stāvokļa”*.

⁷⁹ Valsts nodrošinātās juridiskās palīdzības likuma 6.panta 3.un 4.punkts. <https://likumi.lv/ta/id/104831-valsts-nodrosinatas-juridiskas-palidzibas-likums>

⁸⁰ No Juridiskās palīdzības administrācijas 2018.gada publiskā pārskata redzams, ka 2017.gadā 74,54% no pieņemto lēmumu kopskaita ir bijuši pozitīvi, bet 2018.gadā 71,11% lēmumu bijuši pozitīvi. No tā izriet, ka 2017.gadā negatīvi lēmumi bijuši 25,46% gadījumi, bet 2018.gadā – 28,89% gadījumu. Pārrēķinot šos gadījumus pret kopējo attiecīgajos gados pieņemto lēmumu skaitu redzams, ka 2017.gadā tie varētu būt aptuveni 409 negatīvi lēmumi, bet 2018.gadā – 428 negatīvi lēmumi. Datu avots pieejams šeit: https://www.jpa.gov.lv/uploads/filedir/publiskais_parskats_jpa_2018.pdf

⁸¹ Ministru kabineta 2009. gada 22. decembra noteikumi Nr. 1493 "Noteikumi par valsts nodrošinātās juridiskās palīdzības apjomu, samaksas apmēru, atfidzinājumiem izdevumiem un to izmaksas kārtību". Latvijas Vēstnesis, 206, 31.12.2009. <https://likumi.lv/ta/id/202908>

8.1. Sākotnējā un padziļinātā valsts apmaksātā juridiskā palīdzība

Latvijā šobrīd nepastāv dalījums sākotnējā un padziļinātajā valsts apmaksātajā juridiskajā palīdzībā. Personai, kura atbilst likumā noteiktajiem kritērijiem, juridiskā palīdzība tiek piešķirta atkarībā no konkrētās lietas apstākļiem un nepieciešamības, un tā var būt gan vienreizēja konsultācija, gan vairākas konsultācijas un palīdzība juridisku dokumentu sagatavošanā, kā arī pārstāvība tiesā.

Dažādu ārvalstu tiesību sistēmās un starptautisku organizāciju veidotos analītiskos dokumentos juridiskā palīdzība tiek iedalīta primārajā (sākotnējā) un sekundārajā (padziļinātajā) juridiskajā palīdzībā (angļu valodā – *primary legal aid* un *secondary legal aid*). Sākotnējā juridiskā palīdzība tiek skaidrota kā “*advice and assistance*” jeb “padoms un palīdzība”, kuras ietvaros tiek sniegtas jurista (arī jurista palīga, sabiedrībā cienījama cilvēka, NVO pārstāvja, tiesas darbinieka u.tml.) konsultācijas un sagatavoti vienkārši procesuāli dokumenti (iesniegumi, veidlapas u.tml), savukārt padziļinātā juridiskā palīdzība – kā procesuālā palīdzība, kuras ietvaros tiek sagatavoti pieteikumi un paskaidrojumi tiesai, sūdzības, nodrošināta pārstāvība tiesās u.tml. Ņemot vērā Pasūtītāja ieteikumu, šajā pētījumā “primārā valsts apmaksātā juridiskā palīdzība” latviskoti kā “sākotnējā valsts apmaksātā juridiskā palīdzība”, bet “sekundārā valsts apmaksātā juridiskā palīdzība” latviskoti kā “padziļinātā valsts apmaksātā juridiskā palīdzība”.

ANO publikotā pasaules valstu pētījumā par juridisko palīdzību⁸² konstatēts, ka sākotnējās juridiskās palīdzības sistēma pastāv daudzās valstīs – Lietuvā, Čehijā, Gruzijā, Bulgārijā, Izraēlā, Itālijā, Jaunzēlandē, Portugālē, Spānijā, Apvienotajā Karalistē, Austrālijā, Austrijā, Kanādā, Somijā, Grieķijā, Amerikas Savienotajās Valstīs, Ukrainā, Moldovā, Slovākijā, Kazahstānā, Turkmēnistānā, Armēnijā, Japānā, Ķīnā, Afganistānā, Nepālā, Taizemē, Vjetnamā, Kenijā, Maurītijā, Dienvidāfrikā, Argentīnā, Brazīlijā, Taiti, Meksikā, Paragvajā un citās.

Hāgas Tiesību inovāciju institūts ir apkopojis Eiropas Savienības valstu pieredzi sākotnējās juridiskās palīdzības nodrošināšanā, kas atspoguļota 29.attēlā⁸³:

29.attēls

	Sākotnējā juridiskā palīdzība	Palīdzības sniedzēji
Francija	<ul style="list-style-type: none">- Informācijas, konsultāciju un palīdzības sniegšana ārpus tiesas konfliktu risināšanai- Palīdzība juridisko dokumentu sagatavošanā- Nosūtīšana	Tiesu nami, <i>Conseils Départemental d'Accès au Droit (CDAD)</i> , <i>Points d'accès au droit (PAD)</i> , <i>Maisons de Justice et du Droit (MJD)</i> , juristi.
Vācija	<ul style="list-style-type: none">- Padoms- Juridiskais atbalsts- Ārpustiesas pārstāvība	Juristi (pēc tiesneša lēmumiem)

⁸² Global Study on Legal Aid. Country Profiles. United Nations Office on Drugs and Crime. December 2016. [https://www.unodc.org/documents/justice-and-prison-reform/LegalAid/GSLA - Country Profiles.pdf](https://www.unodc.org/documents/justice-and-prison-reform/LegalAid/GSLA_-_Country_Profiles.pdf)

⁸³ Legal Aid in Europe: Nine Different Ways to Guarantee Access to Justice? <https://www.hiil.org/wp-content/uploads/2018/09/Legal-Aid-in-Europe-Full-Report.pdf>

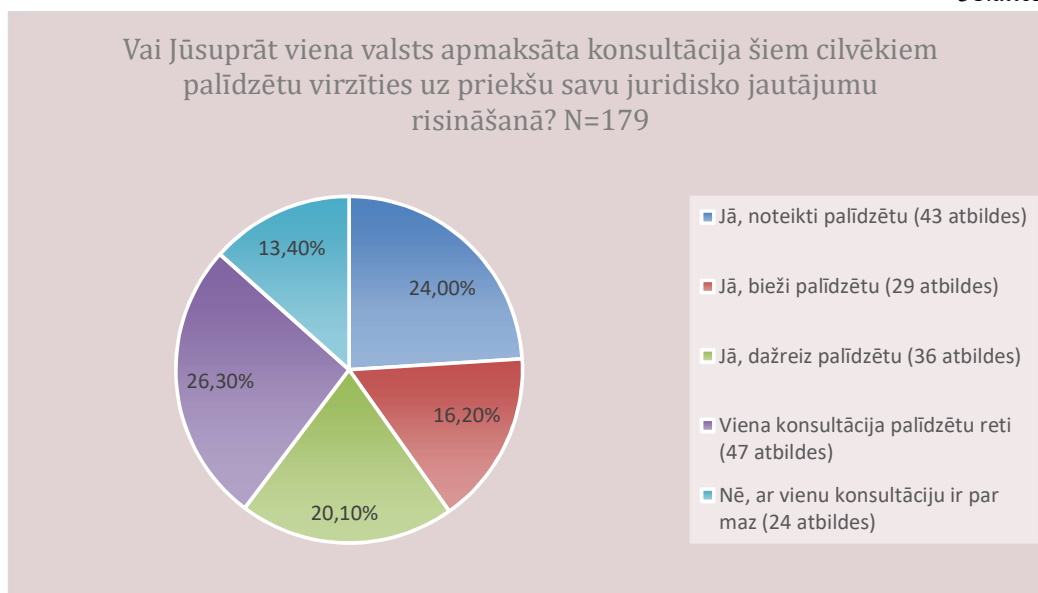
Beļģija	<ul style="list-style-type: none"> - Praktiska un juridiska informācija un padoms - Nosūtīšana 	<i>CJB, OCMW, Justitieuizen, Tiesu nami (Vredegerechten), Wetswinkels</i>
Anglija & Velsa	<ul style="list-style-type: none"> - Speciālistu padomi parādu, izglītības, nodarbinātības, ģimenes, mājokļa un labklājības pabalstu jomā - Vēstuļu nosūtīšana un pārstāvība prasītāja vārdā - Palīdzība citu dokumentu sagatavošanā - Palīdzība sarunās - Obligāta telefoniska pieteikšanās 	<i>CLA, Juridiskie centri</i>
Skotija	<ul style="list-style-type: none"> - Sarunu vešana pieteicēja vārdā - Palīdzība vēstuļu sagatavošanā un ziņojumu iegūšanā - Padoma sniegšana, saistībā ar lietas turpmāko izskatīšanu un pieteikumu uz procesuālo palīdzību 	Juristi no kriminālās un civilās juridiskās palīdzības reģistra
Īrija	<ul style="list-style-type: none"> - Juridiskā informācija un konsultācijas - Palīdzība vēstuļu sagatavošanā klienta vārdā - Sarunas ar otru pusi - Informācija pa tālruni un nosūtīšanas līnija 	Advokāti (krimināllietās), LAB juridiskajos centros nodarbinātie advokāti, privāto un ārējo advokātu kolēģijas (civillietās)
Nīderlande	<ul style="list-style-type: none"> - Padoms problēmu risināšanai - Praktiski padomi un informācija - Nosūtīšana pie juridiskajiem speciālistiem 	<i>Rechtwijzer</i> , Juridisko pakalpojumu centrs
Somija	<ul style="list-style-type: none"> - Padoma sniegšana - Palīdzība juridisko dokumentu sagatavošanā 	Advokāti, kas nodarbināti juridiskās palīdzības birojos, kā arī ārējie vai licencētie advokāti

Sākotnējā valsts apmaksātā juridiskā palīdzība tiek sniegta dažādos veidos. Vairākās valstīs (piemēram, Apvienotā Karaliste, ASV, Grieķija, Bulgārija, Gruzija, Moldova, Ukraina, Austrālija, Taizeme, Meksika, Kanāda, Armēnija u.c.) darbojas tā saucamie “paralegals”, kas var būt gan cilvēki ar juridiskām zināšanām (juristi, juristu vai advokātu palīgi), gan cilvēki ar praktisku pieredzi vai labu reputāciju. Sākotnējo juridisko palīdzību var sniegt tiesību zinātņu studenti vai valsts algoti pilna laika juridiskās palīdzības sniedzēji, kuru darba vieta var būt īpaši tam izveidotā birojā vai piesaistīta tiesai. Somijā juridisku konsultāciju iespējams saņemt arī pa telefonu. Izraēlā juridiskās palīdzības administrācijas darbiniekiem ir kabineti cietumos, slimnīcās un sociālajos dienestos⁸⁴.

⁸⁴ Sk. Global Study on Legal Aid. Country Profiles. United Nations Office on Drugs and Crime. December 2016. https://www.unodc.org/documents/justice-and-prison-reform/LegalAid/GSLA_-_Country_Profiles.pdf

Latvijas juridiskās palīdzības sniedzējiem sagatavotajā aptaujā tika uzdots jautājums, vai, viņuprāt, viena valsts apmaksāta juridiska konsultācija varētu būt palīdzīga cilvēkiem, kuri nevar atļauties paši to apmaksāt. Saņemtās atbildes ir redzamas 31.attēlā. Kopumā vairāk nekā 60% respondentu ir norādījuši, ka arī viena konsultācija vismaz atsevišķos gadījumos varētu būt palīdzīga. 24% pārliecinoši atbildējuši, ka arī viena konsultācija būtu palīdzīga. 13,4% respondentu uzskatījuši, ka ar vienu konsultāciju ir par maz.

31.attēls

8.2. Sākotnējā valsts apmaksātā juridiskā palīdzība attālināti

Ārkārtas situācijas laikā, kad klātienēs tikšanās visā valsts pārvaldē un sabiedrībā kopumā ir ierobežotas, no 2020.gada 18.maija līdz 29.maijam JPA piedāvāja saņemt bezmaksas attālinātas juridiskās konsultācijas rakstveidā vai pa telefonu⁸⁵. Šādu iespēju jau pirmajās trīs dienās izmantojuši vairāk kā 130 cilvēki⁸⁶, kas liecina par šāda veida konsultāciju nepieciešamību un aktualitāti. Tā kā pa telefonu nav iespējams uzreiz pārbaudīt konsultācijas saņēmēja ienākumus un īpašumus, šāda konsultācija tiek sniegta nesaišīti ar personas ienākumiem. Attālināto konsultāciju sniegšanas pieredzi un rezultātus šā pētījuma ietvaros neļauj pienācīgi izanalizēt pētījuma nodošanas termiņš, kas ir tūlīt pēc noteiktā konsultāciju perioda beigām. Tomēr no sarunas ar JPA iespējams gūt apstiprinājumu pieņemumam, ka liela daļa zvanītāju nav ne trūcīgas, ne maznodrošinātas personas, tomēr visticamāk nevar atļauties pašas apmaksāt jurista konsultāciju. Turklāt lielai daļai arī ir pietiekami ar saņemto konsultāciju, lai gūtu iedrošinājumu un virzienu tālākai rīcībai.

Saprotams, ka individuālu un izvērstu juridisko konsultāciju klients šādā veidā saņemt nevar, tomēr juridiskās palīdzības sniedzējs tūlītēji iezīmēs iespējamus risinājuma virzienus, novirzīs

⁸⁵ Informācija par iespēju saņemt bezmaksas attālinātas juristu konsultācijas pieejama šeit: <https://jpa.gov.lv/informacija-presei/bezmaksas-attalinatas-juristu-konsultācijas>

⁸⁶ Informācija Juridiskās palīdzības administrācijas Twitter kontā 2020.gada 21.maijā. https://twitter.com/JPA_lv/status/1263468014193782785?s=20

klientu uz kompetento iestādi, bet sarežģītākos gadījumos noskaidros klienta atbilstību valsts nodrošinātās juridiskās palīdzības saņemšanas priekšnoteikumiem, iedrošinās tās saņemšanai un izskaidros tās saņemšanas kārtību. Domājams, ka telefoniskās konsultācijas ietaupa valsts resursus, jo kvalificēts juridiskās palīdzības sniedzējs ne tikai veic skaidrojošo darbu, bet arī “atfiltrē” acīmredzami neperspektīvos gadījumus⁸⁷.

Telefonisku un elektronisku konsultāciju sniegšana ir iniciatīva, kas būtu turpināma arī pēc izsludinātās ārkārtas situācijas beigām. Tā ir iespēja sniegt ātru, ērtu un efektīvu sākotnējo juridisko palīdzību cilvēkiem, kuriem tā ir nepieciešama.

Pētījuma ietvaros tika apsvērta ideja arī par virtuālā klientu asistenta jeb “čatbota” izmantošanu juridiskās palīdzības sniegšanā. Tomēr ņemot vērā šāda veida risinājumu pašreizējo attīstību un virtuālā asistenta “apmācībā” ieguldāmos resursus, kā arī juridiskās palīdzības ietvaros sniedzamo atbilžu individuālo raksturu un sarežģītības pakāpi, kā arī pareizu atbilžu sniegšanas procentu esošajiem “čatbotiem”, pētījuma veicēji sliecas piekrist tehnoloģiju portāla “Kursors” galvenā redaktora Kristapa Skuteļa viedoklim: *“Čatboti gan lokāli, gan globāli kļūst arvien populārāki, jo tehniski to izstrāde kļūst arvien iespējamāka. Tāpat čatboti uzņēmumiem var ietaupīt izmaksas, jo nav jāalgo cilvēki atbilžu gatavošanai. Bet tas, kādā kvalitātē šie pakalpojumi ir gan globāli, gan lokāli, man liek apšaubīt to efektivitāti. Tie pārlietu neatšķiras no kvalitatīvi nostrādātas biežāk uzdoto jautājumu sadaļas jeb FAQ. Vai vienkārši labi sakārtotas mājas lapas. Šobrīd čatboti lielākoties nespēj saprast uzdotos jautājumus, kur nu vēl sameklēt atbilstošas atbildes. Uzskatu, ka jēdzīgāk būtu vienkārši sakārtot uzņēmumu un iestāžu mājas lapas, lai visu var vienkārši atrast un saprotami uztvert. Skaidrs, ka šī ir nākotne, šajā virzienā ir jāstrādā, bet šobrīd šīs tehnoloģijas ir zaļas un jēlas.”*⁸⁸

Pētījuma veicēju ieskatā atbalstāma būtu sabiedrībā izskanējušī ideja par kopēju valsts pārvaldes virtuālo asistentu (“čatbotu”) visām pārvaldes iestādēm un pakalpojumiem, kas attiecīgi spētu sniegt kvalitatīvas atbildes visās valsts pārvaldes jomās. Šāds “čatbots” būtu noderīgs arī tiem pētījuma mērķa grupas cilvēkiem, kuri ir apguvuši datora iemaņas. Tomēr pētījuma veicēji saprot, ka tas nav tuvākās nākotnes jautājums, tādēļ šī iespēja pagaidām detalizētāk netiek analizēta. Jāņem vērā arī tas, ka pētījuma mērķa grupas datora lietošanas prasmes ir vājas, tādēļ ar IT risinājumiem saistīti mehānismi, lai arī var būt palīdzīgi, tomēr būtisku labumu pētījuma mērķa grupai, visticamāk, nenesīs. Šo viedokli apstiprina padziļināto interviju ietvaros saņemtā informācija, ka lielai daļai pētījuma mērķa grupas nav sava personīgā datora vai pat telefona, un arī vienkārši pieejamas lietas internetā tiek meklētas, izmantojot sociālā darbinieka atbalstu.

Pēc vairāku mēnešu darbības šis pakalpojums būtu izvērtējams, lai noskaidrotu tā izmaksas un efektivitāti – saņemto zvanu un vēstuļu skaitu, atbildēto jautājumu veidu, iespēju sniegt risinājumu personai caur vienu konsultāciju. Tāpat būtu jāpārlicinās, vai personas šo iespēju neizmanto ļaunprātīgi, zvanot vairākas reizes par vienu un to pašu jautājumu vai aizņemot nesamērīgi daudz konsultāciju sniedzēju laiku ar nebūtiskām un juridiski nenožīmīgām detaļām vai stāstiem.

⁸⁷ Valsts nodrošinātās juridiskās palīdzības 15 gadi – neapstāties pie paveiktā. <https://lvportals.lv/tiesas/316724-valsts-nodrosinat-as-juridiskas-palidzibas-15-gadi-neapstaties-pie-paveikta-2020>

⁸⁸ Čatbots kā modes tendence jeb virtuālie, nevarīgie uzņēmumu pārstāvji. <https://www.la.lv/virtuالية-nevarigie-uznemumu-parstavji>

Izvērtējuma ietvaros arī būs iespējams analizēt pieprasījumu pēc šāda veida juridiskās palīdzības, attiecīgi ar nosacītu ticamības pakāpi prognozējot tās izmaksas valsts budžetam.

Ja izvērtējuma rezultātā tiks konstatēta tāda nepieciešamība, iespējams apsvērt atsevišķu ierobežojumu ieviešanu. Piemēram, viena konsultācija vienai personai konkrētā laika periodā vai vienas konsultācijas maksimālais ilgums. Ja tiek rasta iespēja zvanītāja mantisko stāvokli pārbaudīt nekavējoties tā paša zvana laikā (piemēram, caur VID datu bāzēm), tad iespējams noteikt ierobežojumus arī attiecībā uz personas ienākumu līmeni. Tomēr jāatceras, ka personas identifikācija telefoniski pagaidām nav iespējama, tādēļ zvanītājam pastāv iespēja arī nosaukt citas personas datus.

Galvenais mērķis tomēr būtu saglabāt pakalpojuma ātrumu, ērtumu, vienkāršību un pieejamību privātpersonai. Papildus ierobežojumi elektronisku konsultāciju saņemšanai būtu nosakāmi vienīgi būtiskas nepieciešamības gadījumā, ievērojot, lai ierobežojumu administrēšanai patērētie resursi nepārsniegtu konsultācijas sniegšanai nepieciešamos resursus.

8.3. Sākotnējā valsts apmaksātā juridiskā palīdzība klātienē

Padziļinātajās intervijās ar pašvaldību sociālajiem dienestiem atklājās, ka daudzi pašvaldību sociālo dienestu klienti ikdienā nelieto ne datorus, ne viedtālruņus, kā arī viņiem nav resursu, lai nokļūtu līdz Rīgai un JPA. Lai arī gandrīz visus jautājumus mūsdienās ir iespējams nokārtot elektroniski, lielas daļas mērķa grupas ikdienas darbs nav saistīts ar tehnoloģijām, tādēļ elektronisko rīku un dokumentu izmantošana šai cilvēku daļai šķiet sarežģīts un bieži pat nepārvarams šķērslis.

Gadījumos, kad personām ir ģimenes locekļi ar labākām tehnoloģiju izmantošanas prasmēm, bieži internetbanku kodu kartes un kalkulatori vai citi personu elektroniskās identifikācijas rīki tiek nodoti ģimenes locekļiem, kuri tos izmanto, cerams, atbilstoši konkrētās personas vēlmēm un norādījumiem.

Lai arī pastāv iespēja, ka daļu jautājumu būs iespējams atrisināt ar neklātienes konsultācijām, daudziem cilvēkiem, īpaši pirms pensijas un pensijas vecumā, joprojām būs būtiski saglabāt iespēju saņemt konsultāciju klātienē, skatoties juridiskās palīdzības sniedzēja vai saņēmēja acīs un vērojot viņa ķermeņa valodu.

Arī juridiskās palīdzības sniedzēji un personu juridiskās problēmas ir atšķirīgas. Piemēram, ja persona ir saņēmusi administratīvo aktu vai tiesas nolēmumu uz vairākām lapām, tā nolasīšana un izprašana pa telefonu var būt problemātiska un aizņemt pat vairāk laika nekā klātienē, kad profesionāls jurists ar lielu pieredzi šādu dokumentu izpētē ātri atradīs būtisko un nepieciešamo.

Tādēļ pētījuma ietvaros tiek piedāvāts ieviest sākotnējās valsts apmaksātās juridiskās palīdzības veidu – vienu apmaksātu klātienes konsultāciju pie juridiskās palīdzības sniedzēja, uz kuru no pieejamā saraksta pieteicies konsultācijas saņēmējs.

Pētījuma veicēji ņem vērā Pasūtītāja viedokli, ka līdzko tiek runāts par personas ienākumu izvērtēšanu, lēmuma pieņemšanu par juridiskās palīdzības sniegšanu un juridiskās palīdzības

norīkošanu, kaut uz vienu konsultāciju (kas turklāt arī šobrīd ir iespējams un sniedzēji tiek norīkoti uz vienu konsultāciju, ja nav līdz galam saprotams vai ir juridiskas rakstura strīds), tā “klasiski” šāda pieeja vairs neiekļaujas vairākās ārvalstīs pieņemtajā sākotnējās valsts apmaksātās juridiskās palīdzības sistēmā. Vienlaikus pētījuma veicēji vērš Pasūtītāja uzmanību uz to, ka pētījuma mērķa grupa ir nabadzības un sociālās atstumtības riskam pakļautas personas, tādēļ pētījuma veicēji uzskata par savu pienākumu piedāvāt veidus, kā nošķirt pētījuma mērķa grupu no citām personām. Tas, vai noteikt jebkādu personas mantiskā stāvokļa vai ienākumu līmeņa vērtēšanu kā pamatu sākotnējās valsts apmaksātās juridiskās palīdzības sniegšanai, būs Pasūtītāja lēmums, ieviešot politikas izmaiņas valsts apmaksātās juridiskās palīdzības jomā. Pētījuma veicēju viedoklis sakrīt ar Pasūtītāja viedokli tajā, ka ienākumu vērtēšanas sistēma sākotnējās valsts apmaksātās juridiskās palīdzības nodrošināšanai nav nepieciešama.

Šis valsts apmaksātās juridiskās palīdzības veids būtu ieviešams izdalot to no jau pastāvošās valsts nodrošinātās juridiskās palīdzības sistēmas, un abi šie veidi, lai arī sasaistīti, tomēr nedrīkstētu viens otru dublēt. Iespējams, šāda konsultācijas saņemšanas iespēja daļēji atslagos pašreizējo valsts nodrošinātās juridiskās palīdzības sistēmu, “atsijājot” pirmšķietami nepamatotās lietas un samazinot nepieciešamību gatavot juridiskus atzinumus par lietas neperspektivitāti.

Konsultācijas ietvaros, kuras ilgumam nevajadzētu pārsniegt vienu stundu, juridiskās palīdzības sniedzējs uzklautu konsultācijas saņēmēju, caurskatītu viņa atnestos ar lietu saistītos dokumentus, ja tādi būtu, un, balstoties uz iegūto informāciju, savu pieredzi un zināšanām, sniegtu informāciju par Latvijas tiesību sistēmā pieejamajiem konkrētā juridiskā jautājuma risināšanas veidiem un iespējām, kā arī iestādēm, kuru kompetencē ir konkrētā jautājuma risināšana.

Būtu pozitīvi, ja konsultācijas ietvaros varētu tikt sagatavoti arī vienkārši iesniegumi vai sniegta palīdzība veidlapu aizpildīšanā. Tomēr juridiskās palīdzības sniedzēji norāda, ka vienas stundas laikā tas nebūs iespējams. Tādēļ apsverama iespēja konsultācijas laiku atsevišķām personām pagarināt, piemēram, līdz pusotrai stundai, ja tās ietvaros, sagatavojot vienkāršu dokumentu, ir iespējams uzsākt problēmas risināšanu.

8.4. Sākotnējās valsts apmaksātās juridiskās palīdzības mehānisms

Valsts apmaksātas klātienē konsultācijas sniegšanai būtu izveidojams atsevišķs juridiskās palīdzības sniedzēju saraksts, kur juridiskās palīdzības sniedzēji no reglamentētajām juridiskajām profesijām (zvērīnāti advokāti, zvērīnāti notāri, iespējams, arī zvērīnāti tiesu izpildītāji) paziņojuma veidā informētu JPA par konsultāciju skaitu, kuras katrs no viņiem ir gatavs sniegt sākotnējās valsts apmaksātās juridiskās palīdzības ietvaros klātienē. Piedāvāto konsultāciju skaits sākotnēji būtu atkarīgs vienīgi no juridiskās palīdzības sniedzēja vēlēšanās un iespējām.

Gadījumā, ja piedāvāto konsultāciju skaits izrādītos nepietiekams vai atsevišķos novados (īpaši pēc administratīvi teritoriālās reformas) vispār nebūtu nodrošināta konsultāciju pieejamība, **JPA kompetencē būtu personiski uzrunāt šajā reģionā praktizējošos konsultāciju sniedzējus vai piedāvāt mobilās konsultāciju iespējas citos reģionos praktizējošiem konsultāciju sniedzējiem, piemēram, izbraukuma konsultāciju dienu veidā. Šādām**

izbraukuma konsultācijām telpas varētu tikt nodrošinātas sadarbībā ar attiecīgā novada pašvaldību vai tiesām.

Reglamentētajām juridiskajām profesijām būtu nepieciešams izstrādāt atsevišķu vienošanās formu, kas paredzētu brīvprātības principu konsultāciju laika piedāvāšanā, tādējādi piesaistot arī tādus juridiskās palīdzības sniedzējus, kuri nevēlas vai nevar šādas konsultācijas sniegt regulāri, bieži vai ilgstoši. Katras šīs profesijas ietvaros tiek reglamentēts gan profesionālais, gan ētikas standarts un katras šīs profesijas ietvaros tiek uzraudzīta šo standartu ievērošana un sniegto pakalpojumu kvalitāte, tādēļ papildus uzraudzība no JPA puses nav nepieciešama.

No sākotnējās valsts apmaksātās juridiskās palīdzības sniegšanas nebūtu izslēdzami arī pašreiz Valsts nodrošinātās juridiskās palīdzības likuma 30.pantā uzskaitītie juridiskās palīdzības sniedzēji, kuri nestrādā reglamentētajās juridiskajās profesijās – biedrības un nodibinājumi, kritērijiem atbilstošas fiziskās personas un augstskolas. Tomēr attiecībā uz šiem juridiskās palīdzības sniedzējiem ir nepieciešams stingrāks regulējums normatīvajā aktā vai līgumā, lai dotu iespēju JPA nodrošināt uzraudzību pār sniegtās juridiskās palīdzības kvalitāti, ētiskumu un citiem aspektiem, par kuriem reglamentēto juridisko profesiju ietvaros rūpējas profesionālās organizācijas. Balstoties uz noslēgtajiem līgumiem arī šiem juridiskās palīdzības sniedzējiem būtu iespējams iesaistīties juridiskās klātienē konsultācijas sniegšanā, iesniedzot attiecīgu elektronisku paziņojumu sistēmai vai līdz šādas sistēmas izveidošanai – JPA.

Šādi – caur saņemtajiem paziņojumiem un noslēgtajiem līgumiem – tiktu izveidots pieejamo konsultāciju sniedzēju, konsultāciju laiku un vietu saraksts, kas būtu publiskojams visiem pieejamā vietā internetā. Tā kā šajā posmā nenotiek nekāda konfidenciālu privātpersonas datu apstrāde, informācijas publiskošanai par juridiskās palīdzības sniedzējiem un viņu konsultāciju laikiem sākotnēji iespējams izmantot arī kādu no pieejamajiem bezmaksas rīkiem.

Šā risinājuma ieviešanai tiek piedāvāti divi varianti:

- 1.variants. Juridiskās palīdzības saņēmējs tiešā veidā elektroniski piesakās uz konsultāciju, neiesaistot JPA. JPA saglabā iespēju kontrolēt visus pieteiktos konsultāciju laikus, pieteikumus konsultāciju saņemšanai un kontrolēt sniegto konsultāciju apjomu un kvalitāti.
- 2.variants. Juridiskās palīdzības saņēmējs piesakās konsultācijai JPA, kas nozīmē konsultācijas sniedzēju, informējot par to konsultācijas saņēmēju.

Padziļināto interviju ietvaros (īpaši Siguldas sociālajā dienestā, bet arī citās pašvaldībās) tika norādīts, ka ļoti būtiska nozīme ir juridiskās palīdzības sniedzēja un saņēmēja savstarpējai uzticībai un spējai sarunāties otram saprotamā valodā. Sevišķi tas novērots sociālā dienesta klientu pusē, kad pieredze rāda, ka ar vienu sociālo darbinieku sapratne un sadarbība neveidojas, bet ar citu veidojas. Tādēļ tiek apšaubīts esošais juridiskās palīdzības sniedzēju nozīmēšanas mehānisms, kura ietvaros personām neesot izvēles iespēju.

Lai arī Pasūtītājs ir norādījis, ka Pasūtītāja ieskatā šis mehānisms nav pietiekami caurspīdīgs, pētījuma veicēji uzskata par nepieciešamu apskatīt iespēju palīdzības saņēmējam pašam vai ar sociālā darbinieka, bāriņtiesas darbinieka, policijas darbinieka, tiesas darbinieka vai citas personas palīdzību izvēlēties savu juridiskās palīdzības sniedzēju no internetā publiski pieejamā saraksta bez JPA starpniecības, saglabājot vienīgi JPA uzraudzību. Datu bāzei, kurā notiek

konsultāciju laiku publiskošana un pieteikšanās uz konsultācijām, kā arī informācijai par personu, kura pieteikusies uz konsultāciju, jābūt pieejamai JPA. Tā kā tiek piedāvāts publiskot pieejamos konsultāciju laikus un vietas, JPA būs pieejama visa informācija gan par konsultācijām, gan to saņēmējiem, kā arī tiek piedāvāts izveidot atskaites mehānismu. Pētījuma veicēju ieskatā ar šo kontroles mehānismu tiek novērsts risks, ka konsultāciju sniegšana būs necaurspīdīga vai bezatbildīga. Saprotais, šāda risinājuma izvēlēšanās vai neizvēlēšanās ir Pasūtītāja kompetencē un ir iespējams arī saglabāt mehānismu, kas paredz centralizētu juridiskās palīdzības sniedzēju nozīmēšanu, izmantojot JPA iesaisti.

Projekta izmēģinājuma periodā pieteikšanos konsultācijām iespējams organizēt vai nu pa telefonu, vai ar e-pasta starpniecību, piezvanot vai nosūtot attiecīgu vēstuli vai nu tieši konsultācijas sniedzējam, vai JPA. Gadījumā, ja pieteikums tiks nosūtīts konsultācijas sniedzējam, viņš vai viņa informēs par to JPA, vai otrādi, lai abās pusēs būtu informācija par to, ka konkrētais konsultāciju laiks ir aizņemts, un atbildīgā persona varētu izņemt to no publiski pieejamās brīvo konsultāciju laiku datu bāzes.

Tā kā šādu bezmaksas rīku izmantošana prasa salīdzinoši lielu manuālu darbu, gadījumā, ja valsts apmaksātu sākotnējo juridisko konsultāciju sistēma pēc pārbaudes perioda un tam sekojošas analīzes tiks atzīta par ilgtspējīgu, apsverama īpaša elektroniska rīka izstrāde, kura ietvaros būs iespējams pieteikt konsultāciju laikus, pieteikties konsultāciju saņemšanai, kā arī nepieciešamības gadījumā novirzīt konsultācijas saņēmēju tālāk padziļinātās valsts apmaksātās juridiskās palīdzības saņemšanai.

Padziļinātās intervijas laikā ar Latvijas Zvērinātu advokātu padomes pārstāvi tika saņemta informācija, ka šāda veida elektroniskā sistēma šobrīd atrodas izstrādes stadijā Latvijas Zvērinātu advokātu padomē. Pašreiz šī sistēma ir plānota advokātu norīkošanai kriminālprocesā, taču pēc Latvijas Zvērinātu advokātu padomes teiktā to būs iespējams izmantot arī citos procesos vai sākotnējās valsts apmaksātās juridiskās palīdzības piešķiršanai. Latvijas Zvērinātu advokātu padome norādīja, lai šīs sistēmas izstrādi nepieciešamības gadījumā būtu iespējams paātrināt. Vienlaikus jāapzinās, ka šādas īpašas sistēmas izveide prasīs resursu ieguldījumu.

Attiecībā uz personu ienākumiem un mantisko stāvokli, lai kvalificētos konsultācijas saņemšanai, tiek piedāvāti divi varianti:

- 1.variants. Sākotnējās valsts apmaksātās juridiskās palīdzības ietvaros personas īpašuma un mantiskais stāvoklis netiek pārbaudīts.
- 2.variants. Sākotnējā valsts apmaksātā juridiskā palīdzība tiek piedāvāta tikai pētījuma mērķa grupai, attiecīgi izveidojot ienākumu un īpašumu pārbaudes sistēmu.

Pētījuma veicēji atbalsta pirmo variantu.

Tomēr pētījuma darba uzdevums prasa izvērtēt iespēju un nepieciešamību klātienē konsultācijām noteikt ar personas ienākumiem vai mantisko stāvokli saistītus ierobežojumus⁸⁹. Jāņem gan vērā, ka šāda veida ierobežojumi netiek noteikti neklātienē

⁸⁹ Kā norādīts jau iepriekš, atbildot uz Pasūtītāja komentāriem, pētījuma veicēji piekrīt, ka sākotnējai valsts apmaksātai juridiskajai palīdzībai nav nepieciešams paredzēt personas ienākumu vai mantiskā stāvokļa noteikšanas mehānismu. Tomēr pētījuma mērķa grupa ir nabadzības un sociālās atstumtības riskam pakļautās personas, tādēļ pētījuma veicēji uzskata par savu pienākumu kā

konsultācijām, tādēļ, iespējams, pirmajā posmā tie nav nepieciešami arī klātienē konsultācijām, jo tas radītu nevienlīdzību starp dažādu veidu sākotnējās valsts apmaksātās juridiskās palīdzības saņēmējiem. Turklāt pastāv iespēja, ka personas mantiskā stāvokļa vērtēšana sabiedrībai (no valsts vai pašvaldību budžeta līdzekļiem) izmaksās tikpat, cik konsultācijas sniegšana.

Detalizēta analīze saistībā ar personas ienākumu un īpašumu izvērtējumu un iespējamo līmeni, pie kura nepieciešams nodrošināt valsts apmaksātu juridisko palīdzību, lasāma tālāk šajā pētījumā.

Kā vairākkārt norādīts jau iepriekš, pētījuma veicēji pievienojas Pasūtītāja viedoklim, ka sākotnējās valsts apmaksātās juridiskās palīdzības ietvaros nebūtu nosakāma personas ienākumu un mantiskā stāvokļa vērtēšanas kārtība. Tomēr ņemot vērā to, ka pētījuma mērķa grupa ir nabadzības un sociālās atstumtības riskam pakļautās personas, pētījuma veicēju ieskatā ir svarīgi uzsvērt, ka izvērtējumam, ja gadījumā tāds tiks izvēlēts, ir jābūt nekavējošam. Proti, tās pašas sarunas laikā zvana saņēmējam ir jāspēj pārbaudīt informācija par personu valsts reģistros, nepieprasot nevienu formālu dokumentu un nepieņemot nevienu formālu lēmumu. Lai nodrošinātu personas datu aizsardzības principu ievērošanu, sarunas laikā zvanītājam būtu iespēja mutvārdos piekrist savu daru apstrādei. Diemžēl jautājums par zvanītāja identitātes pārbaudi nav atrisināms, tādēļ tas ir vēl viens arguments, lai neizvēlētos veidot personas ienākumu un īpašumu pārbaudes sistēmu valsts apmaksātās sākotnējās juridiskās palīdzības saņemšanai.

Ir jāpieņem, ka šajā procesā pastāv risks, ka veiktais izvērtējums nebūs pilnīgs vai precīzs un tiks sniegta konsultācija arī kādam, kuram tā varbūt nepienāktos, tomēr šis risks ir attaisnojams ar kopējo sabiedrības labumu un to resursu samazināšanu (laiks, cilvēkresursi, sagatavojamo un iesniedzamo dokumentu skaits u.tml.), kas nepieciešami lēmuma par valsts nodrošinātās juridiskās palīdzības piešķiršanu pieņemšanai pašreiz spēkā esošajā procesā.

Klātienē konsultācijas saņēmējam sākotnējais materiālā stāvokļa izvērtējums būtu veicams nekavējoties pēc tam, kad cilvēks ir pieteicies konsultācijas saņemšanai un vēl pirms reālās konsultācijas norises, lai atteikuma gadījumā bez vajadzības neapgrūtinātu ne konsultācijas sniedzēju, ne saņēmēju.

Administratīvā procesa pamtbūtībai atbilstu personas tiesības apstrīdēt un pārsūdzēt atteikumu sniegt sākotnējo juridisko palīdzību. Tomēr šādas sistēmas veidošana (atkārtota jautājuma izskatīšana apstrīdēšanas un pārsūdzības kārtībā) būtu acīmredzami nesamērīga iepretim vienas konsultācijas izmaksām. Arī šā iemesla dēļ, iespējams, lietderīgāk ir nodrošināt sākotnējo juridisko palīdzību ikvienai fiziskai personai, kura to vēlas.

Pētījuma veicēji piekrīt Pasūtītāja komentāram, ka šī varianta izvēle nesaskan ar pastāvošo priekšstatu par sākotnējo valsts apmaksāto juridisko palīdzību. Tādēļ arī pētījuma veicēji atbalsta pirmā varianta īstenošanu.

atsevišķu variantu analizēt mērķa grupas nošķiršanas iespēju no citām personām, kurām arī varētu būt nepieciešama juridiska palīdzība. Kuru no piedāvājumiem īstenot dzīvē ir Pasūtītāja izvēles jautājums.

Šajā pētījumā tiek apskatīti arī resursi, kas nepieciešami vienas personas mantiskā stāvokļa izvērtēšanai, piemērojot pašreizējos mantiskā stāvokļa vērtēšanas kritērijus (visu mājsaimniecībā dzīvojošo personu ienākumi un īpašumi). Tā kā šobrīd nav iespējams prognozēt to personu skaitu, kuras vēlēšies saņemt sākotnējo valsts apmaksāto juridisko palīdzību klātienē, atsevišķas ienākumu vai īpašumu vērtēšanas sistēmas veidošana var nebūt samērīga, jo var izrādīties, ka nepieciešamie resursi tās izveidošanai ir lielāki par resursiem, kas nepieciešami konsultāciju nodrošināšanai bez ierobežojumiem.

Vairākus mēnešus pēc šādas sistēmas darbības uzsākšanas nepieciešams veikt tās darbības izvērtējumu, ņemot vērā konsultāciju saņēmēju aktivitāti, pārrunātās juridiskās problēmas un sniegto konsultāciju rezultātus.

Apsverama iespēja izstrādāt īsu anketu konsultācijas saņēmējam (piemēram, paredzot, ka tā parakstāma un ievietojama aploksnē, aploksnī pēc tam aizlīmējot), kas nodrošinātu iespēju saņemt atgriezenisko saiti no konsultācijas saņēmēja. Anketu nosūtīšana JPA būtu pieļaujama dažādos veidos, juridiskās palīdzības saņēmējam izvēloties sev ērtāko – pa pastu, e-pastā, telefoniski vai “whatsapp” ziņas veidā.

Konsultācijas laikā tās saņēmējs parakstītos par konsultācijas saņemšanu un piekrišanu (vai nepiekrišanu) telefoniski atbildēt uz jautājumiem par konsultācijas būtību, kvalitāti un apmierinātību ar saņemto konsultāciju. Konsultācijas saņēmēja paraksts kopā ar konsultācijas sniedzēja informāciju par sniegto konsultāciju pēc to iesniegšanas JPA vienlaicīgi ar atbilstošu rēķinu būtu pamats samaksas veikšanai par sniegtajām konsultācijām Ministru kabineta noteiktajā apmērā.

Konsultācijas saņēmēja piekrišana telefonaptaujuai radītu pamatu nepieciešamības gadījumā izlases kārtībā veikt klientu apmierinātības analīzi, kā arī novērtēt sniegto pakalpojumu kvalitāti.

Pēc klātienes konsultāciju sistēmas darbības uzsākšanas, konstatējot lielu iedzīvotāju aktivitāti un izvērtējot sistēmas rezultātus, konsultāciju saņēmējus raksturojošās tipiskākās pazīmes, konsultāciju efektivitāti un potenciāli nepamatotu sistēmas izmantošanu, iespējams pakāpeniski ieviest tālāk aprakstītos ierobežojumus.

Konsultāciju skaita ierobežojums.

Šajā aspektā arī tiek piedāvāti divi varianti:

- 1.variants. Paredzēt, ka vienai personai ir tiesības un vienu konsultāciju sākotnējās valsts apmaksātās juridiskās palīdzības ietvaros noteiktā laika periodā (piemēram, viena gada laikā).
- 2.variants. Nenoteikt ierobežojumus konsultāciju skaitam sākotnējās valsts apmaksātās juridiskās palīdzības ietvaros.

Pētījuma veicēju ieskatā ir nepieciešams paredzēt, ka vienai personai ir tiesības tikai uz vienu konsultāciju sākotnējās valsts apmaksātās juridiskās palīdzības sistēmas ietvaros noteiktā laika periodā.

Pētījuma veicēji piekrīt Pasūtītāja norādījumam, ka vienai personai var būt vairākas juridiski risināmas problēmas un var būt objektīva nepieciešamība saņemt vairākas konsultācijas. Tādēļ pētījuma veicēji respektē Pasūtītāja tiesības izvēlēties alternatīvu risinājuma variantu un nenoteikt konsultāciju skaita ierobežojumus. Pētījuma veicēju pieredze darbā ar dažādiem cilvēkiem parāda, ka atsevišķas personas valsts un pašvaldību pakalpojumus mēdz izmantot nepamatoti lielu skaitu reižu, turklāt atkārtoti vērsties vairākās iestādēs un pie vairākām personām ar vienu un to pašu jautājumu. Šādi riski pastāv arī sākotnējās valsts apmaksātās juridiskās palīdzības jomā un pieļaujot, ka viena persona var saņemt vairākas konsultācijas, būtu jādomā arī par šo risku samazināšanas vai novēršanas iespējām. Piemēram, lai pārliecinātos, ka persona atkārtoti nesaņem sākotnējo valsts apmaksāto juridisko palīdzību par to pašu jautājumu, vēl pirms konsultācijas sniegšanas būtu jālūdz personai formulēt tās saņemšanas iemeslu (mērķi) un jāpārliecinās, ka konsultācija saistībā ar to pašu jautājumu jau nav iepriekš saņemta. Tas radītu nevajadzīgu administratīvo slogu.

Pētījumu veicēju ieskatā konsultāciju skaita ierobežojums noteiktā laika periodā nav uzskatāms par būtisku personas pieejas tiesiskumam pārkāpumu, jo personām jebkurā gadījumā tiks saglabāta iespēja vērsties pēc konsultācijas ārpus valsts apmaksātās juridiskās palīdzības sistēmas, kā arī sagaidīt nākamo gadu un vērsties pēc valsts apmaksātas konsultācijas vēlreiz.

Gadījumā, ja sākotnējās juridiskās palīdzības ietvaros tiek konstatēts, ka personai ir juridiska rakstura strīds un tā atbilst Valsts nodrošinātās juridiskās palīdzības likumā noteiktajiem kritērijiem, tad tā tiek novirzīta padziļinātās valsts apmaksātās juridiskās palīdzības saņemšanai pašreiz spēkā esošajā valsts nodrošinātās juridiskās palīdzības sistēmā, kuras ietvaros tiek izvērtēti konkrētās personas ienākumi un īpašumi un tai objektīvi nepieciešamais juridiskās palīdzības apjoms, tiek pieņemts lēmums par valsts nodrošinātās juridiskās palīdzības piešķiršanu un nozīmēts valsts nodrošinātās juridiskās palīdzības sniedzējs. Sākotnējās klātienē konsultācijas laikā konsultācijas sniedzējs jau būs novērtējis juridiskās palīdzības nepieciešamību, sniedzis atbilstošu informāciju JPA, kā arī norādījis, vai ir gatavs turpināt šīs lietas risināšanu arī padziļinātās valsts apmaksātās juridiskās palīdzības ietvaros, tādējādi atvieglojot lēmuma pieņemšanu par juridiskās palīdzības piešķiršanu, piešķiramās juridiskās palīdzības apjomu un nozīmējamo juridiskās palīdzības sniedzēju.

Gadījumā, ja sākotnējās valsts apmaksātās juridiskās palīdzības īstenošanai tiks ieviesta atsevišķa elektroniska sistēma, tās ietvaros būtu paredzama iespēja izsekot klientam sniegtajai juridiskajai palīdzībai, pārliecinoties gan par konsultāciju saņemšanas biežumu, gan lietderību. Klientiem, kuri vairākkārt vērsas pie, iespējams, dažādiem juridiskās palīdzības sniedzējiem ar vieniem un tiem pašiem jautājumiem vai nerisina savas problēmas atbilstoši juridiskās palīdzības sniedzēja norādījumiem, varētu būt nepieciešama cita veida palīdzība, tādēļ tas varētu būt pamats valsts apmaksātās juridiskās palīdzības atteikumam.

8.5. Sākotnējās un padziļinātās valsts apmaksātās juridiskās palīdzības sasaiste

Ieviešot sākotnējās valsts apmaksātās juridiskās palīdzības sistēmu, lielākā daļa personu, kurām ir risināmi juridiska rakstura jautājumi, vispirms saņems sākotnējo valsts apmaksāto juridisko palīdzību vienas telefoniskas, elektroniskas vai klātienē konsultācijas veidā.

Šis piedāvājums neizslēdz personu tiesības vērsties JPA uzreiz padziļinātās valsts apmaksātās juridiskās palīdzības saņemšanai, pirms tam nesaņemot sākotnējo valsts apmaksāto juridisko palīdzību.

Šīs pirmās konsultācijas laikā persona:

- a) saņem atbildi uz tai interesējošo jautājumu vai problēmu;
- b) saņem norādes par virzienu, kurā iespējams risināt jautājumu vai problēmu;
- c) saņem skaidrojumu par iestāžu kompetenci un pienākumiem;
- d) saņem skaidrojumu par savām un citu personu tiesībām un pienākumiem;
- e) klātienē, ja tas iespējams, saņem palīdzību vienkāršu dokumentu izveidošanā vai aizpildīšanā (informācijas pieprasījums, pieteikums Uzturīdzekļu garantiju fondam, atbildes veidlapa saistībā ar pieteikumu par saistību piespiedu izpildīšanu brīdinājuma kārtībā, u.tml);
- f) saņem juridiskās palīdzības sniedzēja vērtējumu, ja konsultācijas saņēmēja pozīcija nav juridiski pamatota vai turpmākas juridiskās palīdzības sniegšana nav lietderīga;
- g) saņem juridiskās palīdzības sniedzēja vērtējumu, ka šajā lietā ir nepieciešama padziļinātā valsts apmaksātā juridiskā palīdzība un “nosūtījumu” tās saņemšanai.

Konstatējot, ka lietā objektīvi nav pietiekami ar vienu konsultāciju un ir nepieciešama padziļināta izpēte vai procesuālu dokumentu sagatavošana, juridiskās palīdzības sniedzējs sniedz JPA savu vērtējumu par turpmāk nepieciešamo valsts apmaksāto juridisko palīdzību un tās iespējamo apjomu⁹⁰. Ja persona pati nespēj vai neprot aizpildīt pieteikumu padziļinātās valsts apmaksātās juridiskās palīdzības saņemšanai, juridiskās palīdzības sniedzējs pagarina konsultācijas laiku un sadarbībā ar konsultācijas saņēmēju aizpilda pieteikumu valsts nodrošinātās juridiskās palīdzības saņemšanai. Abus šos dokumentus vienlaicīgi nosūta JPA.

Saņemot minētos dokumentus, JPA pārbauda personas mantisko stāvokli un izlemj jautājumu par padziļinātās valsts apmaksātās juridiskās palīdzības piešķiršanu, apjomu un palīdzības sniedzēju. Sākotnējās valsts apmaksātās juridiskās palīdzības sniedzēja “nosūtījumā” padziļinātās valsts apmaksātās juridiskās palīdzības saņemšanai norādāms arī tas, vai šis pats juridiskās palīdzības sniedzējs ir gatavs personiski sniegt arī nepieciešamo padziļināto valsts apmaksāto juridisko palīdzību. Šāds apliecinājums var tikt ņemts vērā, nozīmējot padziļinātās valsts apmaksātās juridiskās palīdzības sniedzēju.

Izveidojot šādu sasaisti starp sākotnējo un padziļināto valsts apmaksāto juridisko palīdzību, tās saņēmējam samazināsies birokrātiskais slogs, jo nebūs nepieciešams personiski vērsties JPA Pētījuma ietvaros veiktās padziļinātās intervijas parādīja, ka, lai arī objektīvi tas nešķiet pamatoti, subjektīvi nepieciešamība vērsties ar iesniegumu atsevišķā iestādē – JPA – rada būtiskus emocionālus šķēršļus, kas mazāk motivētām mērķa grupas personām ir nepārvarami.

Ilustratīvi piedāvātā valsts apmaksātās juridiskās palīdzības sistēma un sasaiste starp sākotnējo un padziļināto valsts apmaksāto juridisko palīdzību attēlota 13.pielikumā.

⁹⁰ Latvijā personām šobrīd pieejamais valsts nodrošinātās juridiskās palīdzības apjoms ir piecas konsultāciju stundas, piecu dokumentu sagatavošana un 40 stundu pārstāvība tiesā. Šis apjoms nepieciešamības gadījumā ir palielināms. Ministru kabineta 2009. gada 22. decembra noteikumi Nr. 1493 "Noteikumi par valsts nodrošinātās juridiskās palīdzības apjomu, samaksas apmēru, atlīdzināmajiem izdevumiem un to izmaksas kārtību". Latvijas Vēstnesis, 206, 31.12.2009. <https://likumi.lv/ta/id/202908>. Zviedrijā savukārt pieejamais valsts apmaksātās juridiskās palīdzības apjoms ir līdz 100 stundām, ko nepieciešamības gadījumā var palielināt tiesa. Legal aid. Sweden. <http://old.domstol.se/Funktioner/English/Legal-assistance/Legal-aid/>

8.6. Sākotnējās valsts apmaksātās juridiskās palīdzības kvalitātes uzraudzība.

Pētījums nepiedāvā veidot radikāli jaunu vai no esošās sistēmas atšķirīgu sākotnējās valsts apmaksātās juridiskās palīdzības sniegšanas modeli. Līdzīgi kā šobrīd, arī turpmāk valsts apmaksātās juridiskās palīdzības sniegšanu, kas cita starpā ietver arī līgumu slēgšanu ar juridiskās palīdzības sniedzējiem un viņu darba kvalitātes uzraudzību, nodrošinās JPA. JPA darba izvērtējums, tostarp juridiskās palīdzības sniedzēju kvalitātes uzraudzībā, nav šā pētījuma uzdevums. Attiecīgi arī turpmāk būtu saglabājama sistēma, kurā JPA gan izlases kārtībā, gan reaģējot uz sūdzībām, pārbauda sniegtās juridiskās palīdzības kvalitāti, kā arī izvērtē juridiskās palīdzības sniedzēja spējas un kompetenci pirms sadarbības līguma noslēgšanas.

Ja juridiskās palīdzības sniedzējs ir zvērināts advokāts, viņa darba kvalitāti papildus regulē Advokatūras likums un uzrauga Latvijas Zvērinātu advokātu kolēģija, kuras ietvaros ir izveidota Latvijas Zvērinātu advokātu padome un disciplinārlietu komisija. Advokatūras likuma 74.pants paredz iespēju uzlikt arī būtisku disciplinārsodu – izslēgšana no zvērinātu advokātu skaita, kas jebkuram zvērinātam advokātam ir būtisks papildus stimuls nodrošināt sava darba kvalitāti.

No pētījuma ietvaros veiktajām aptaujām nav pamata izdarīt secinājumu, ka sniegtās juridiskās palīdzības kvalitāte būtiski atšķirtos dažādos Latvijas reģionos. Padziļināto interviju ietvaros kvalitātes jautājums tika pieminēts vairākkārt, tomēr ne saistībā ar kādu konkrētu Latvijas teritoriju vai lauku reģioniem kopumā, bet vairāk saistībā ar konkrētu palīdzības sniedzēju darbu, iespējamu pārslodzi, vienaldzību lietas iznākumā, nepietiekamu konkrētajai lietai veltītu laiku u.tml. Bieži pats klients arī nespēj novērtēt sniegtās juridiskās palīdzības kvalitāti, kā arī ir gadījumi, kad tieši klienta sniegtie norādījumi juridiskās palīdzības sniedzējam ir noveduši pie nebūt ne labākā klientam iespējamā iznākuma⁹¹.

Pētījuma veicēju ieskatā juridiskās palīdzības sniedzēja darba kvalitāte ir komplekss jautājums, kas sevī ietver ļoti dažādus kvalitātes līmeņus. Pašsaprotami, ka juridiskās palīdzības sniedzējam ir jāpārzina spēkā esošie normatīvie akti un process jomā, kurā viņš darbojas. Tomēr papildus tam juridiskās palīdzības kvalitāte ir atkarīga no daudziem citiem faktoriem, tostarp tiesību teorijas un tiesu prakses pārzināšanas, spējas un iespējām iepazīties ar starptautiskiem dokumentiem, kas regulē konkrēto jomu un pārnacionālo tiesu praksi. Tādēļ juridiskās palīdzības kvalitāte bieži ir atkarīga arī no tā, vai šis palīdzības sniedzējs uzņemas uz sava rēķina strādāt vairāk par valsts apmaksāto laiku, gatavojoties konsultācijām, tiesas sēdēm un veicot izpēti juridisko dokumentu sagatavošanai. Pasūtītāja komentāros par pirmo nodevumu pētījuma veicēju uzmanība tika vērsta uz to, ka “izmaksām nav nepieciešams vērtējums, jo tas nav šī pētījuma mērķis”. Attiecīgi šis jautājums netiek padziļināti vērtēts. Tomēr pētījuma veicēju ieskatā izmaksu jautājums nav atraujams no jautājuma par sniegtās juridiskās palīdzības kvalitāti un juridiskās palīdzības sniedzēju ieinteresētību valsts apmaksāto juridisko palīdzību sniegt.

Ukrainā valsts apmaksātās juridiskās palīdzības kvalitāti katrā no 23 reģionālajiem birojiem uzrauga īpaši tam algots kvalitātes menedžeris. Šā darbinieka ikdienas uzdevums ir uzraudzīt

⁹¹ Rīgas apgabaltiesas tiesneses Marikas Bebrīšas e-pasta vēstule pētījuma veicējiem, reaģējot uz lūgumu aizpildīt aptauju. Vēstulē norādīts, ka šādi gadījumi esot “bieži”.

savā teritorijā strādājošos juridiskās palīdzības sniedzējus un viņu darbu gan tiesās, gan dokumentu sagatavošanā, tostarp intervējot gan juridiskās palīdzības sniedzējus, gan viņu klientus⁹².

Tā kā JPA organizācija un esošās darbības analīze nav šā pētījuma uzdevums, nekādi priekšlikumi šajā jomā pētījumā netiek izvirzīti.

⁹² National Report. International Legal Aid Group. Ottawa June 2019.
<http://www.internationallegalaidgroup.org/index.php/confereneecs/ottawa-2019/national-reports?download=399:ukraine-2019>

9. Ienākumu un īpašuma stāvoklis valsts apmaksātās juridiskās palīdzības saņemšanai

Pētījuma viens no uzdevumiem ir veikt analīzi un izvērtēt nabadzības un sociālās atstumtības riskam pakļautās personas, tostarp personas, kuru ienākumi nepārsniedz valstī noteikto minimālo mēneša darba algu un personas, kuru ienākumi nepārsniedz strādājošo mēneša vidējo darba samaksu.

Kā aprakstīts jau iepriekš šajā pētījumā, pašreiz spēkā esošais Valsts nodrošinātās juridiskās palīdzības likums⁹³ civillietās un administratīvajās lietās paredz valsts nodrošinātās juridiskās palīdzības sniegšanu tādām personām, kuras atbilst trūcīgas vai maznodrošinātas personas statusam. Attiecīgi šīm personām iesniedzot JPA pieteikumu par valsts nodrošinātās juridiskās palīdzības saņemšanu, JPA ir jāpārbauda likumā paredzētā statusa esamība un jāpārlicinās par juridiskās palīdzības nepieciešamību un lietderību, lai pieņemtu lēmumu par valsts nodrošinātās juridiskās palīdzības piešķiršanu.

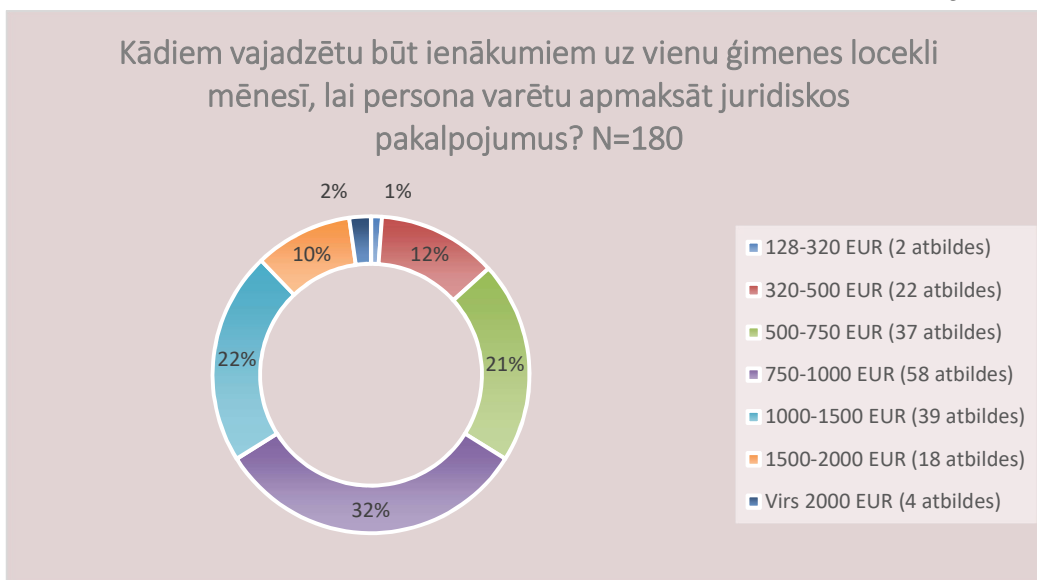
Likums paredz arī tā saucamo “īpašo situāciju” – gadījumus, kad personas pēkšņi nonākušas tādā situācijā un materiālajā stāvoklī, kas tām liedz nodrošināt savu tiesību aizsardzību (stihisku nelaimju, nepārvaramas varas vai citu no personas neatkarīgu apstākļu dēļ), vai atrodas pilnā valsts vai pašvaldības apgādībā. Sarunā ar JPA un citās padziļinātajās intervijās konstatēts, ka par “īpašo situāciju” tiek uzskatīta situācija, kura ir iestājusies negaidīti, neparedzēti un nesaistīti ar konkrētās personas rīcību. Faktiski tā ir krīzes situācija dzīvē, tādēļ par “īpašo situāciju” netiek atzīts tāds personas materiālais stāvoklis, kas pārsniedz trūcīgas vai maznodrošinātas personas statusam nepieciešamo ienākumu līmeni, bet tik un tā nedod personai iespēju pašai apmaksāt savu juridisko palīdzību. “Īpašā situācija” neaptver arī gadījumus, kad personas ienākumi it kā atbilst trūcīgas vai maznodrošinātas personas statusam, taču kaut kādu apstākļu dēļ personai nav iespējas šo statusu iegūt (piemēram, ģimenes loceklis atsakās atklāt savu konta stāvokli vai ir aizbraucis uz ārvalstīm, bet nav tur deklarējies, u.tml.).

Pētījuma ietvaros nav konstatēta nepieciešamība mainīt pašreizējo personas “īpašās situācijas” interpretāciju vai noteikšanas kārtību. Pētnieku ieskatā šis regulējums ir saglabājams krīzes situāciju risināšanai, taču tas nebūtu paplašināms tādējādi, lai ietvertu personas, kuru pastāvīgais materiālais stāvoklis neļauj apmaksāt juridisko palīdzību no saviem līdzekļiem.

Sagatavojot aptauju juridiskās palīdzības sniedzējiem, tajā tika ietverts jautājums, kādiem viņu ieskatā vajadzētu būt cilvēka ienākumiem uz vienu ģimenes loekli mēnesī, lai viņš vai viņa varētu atļauties apmaksāt nepieciešamo juridisko palīdzību. Atbildes uz šo jautājumu ļoti dalījās, taču lielākā daļa respondentu norādīja uz ienākumu līmeni 750 – 1000 EUR uz vienu ģimenes loekli mēnesī kā summu, no kuras personas varētu atļauties pašas apmaksāt jurista pakalpojumus. Šāds viedoklis pēc būtības sakrīt arī ar pētījuma darba uzdevumā norādīto vidējo algu valstī. Visas sniegtās atbildes ir redzamas 32.attēlā.

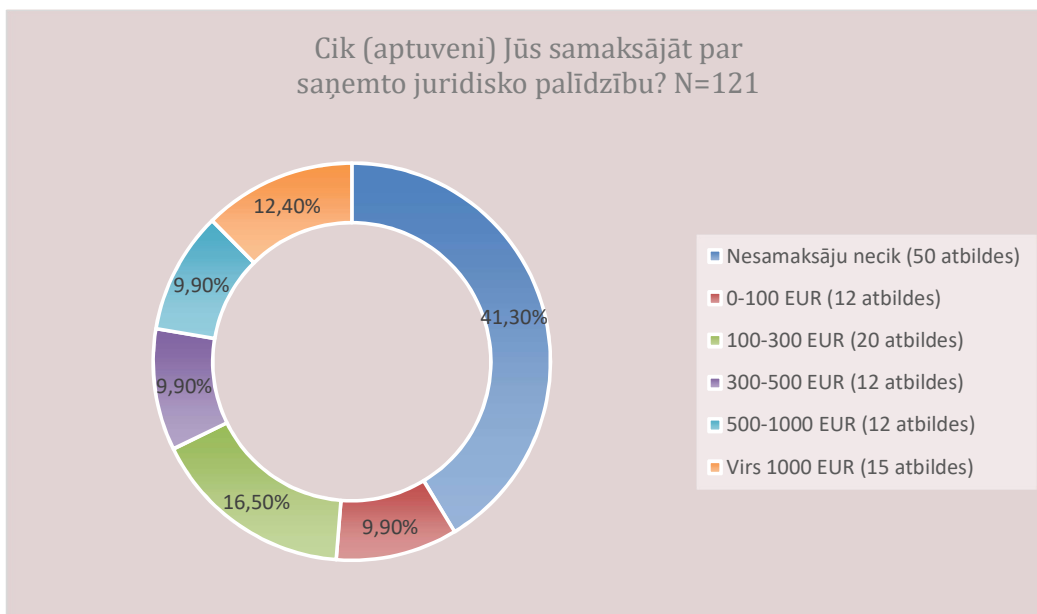
⁹³ Valsts nodrošinātās juridiskās palīdzības likuma 3.panta otrās daļas 1.punkts. <https://likumi.lv/ta/id/104831-valsts-nodrosinatas-juridiskas-palidzibas-likums>

32.attēls.

Sabiedrības aptaujas ietvaros tika uzdots jautājums par to, cik daudz respondenti samaksāja par saņemto juridisko palīdzību. Atbildes aplūkojamas 33.attēlā.

33.attēls.

Interesanti, ka liela daļa aptaujāto – 41,3% – nav maksājuši par saņemto juridisko palīdzību. Šis skaits aptuveni sakrīt ar to aptaujāto skaitu, kuri izmantojuši citus veidus savu konfliktu risināšanai (kopā 52,2%), proti, 16,18% aptaujāto ir aizstāvējušies tiesā saviem spēkiem, 24,26% atrisināja strīdu saviem spēkiem ārpus tiesas, bet 11,76% ir palīdzējuši draugi un paziņas (kas gan varētu būt arī juristi).

Respondentu atbildes apstiprina padziļinātājās intervijās norādīto, ka mērķa grupas cilvēki bieži meklē savus veidus, kā risināt radušās problēmas, turklāt šie veidi ne vienmēr ir juridiski

korekti. Tādējādi fakts, ka cilvēki realitātē kaut kādā veidā tiek galā ar saviem juridiskajiem jautājumiem, nemaksājot juridiskās palīdzības sniedzējiem par to risināšanu, nekādā veidā neaplicina, ka šo cilvēku pieeja tiesiskumam tiek nodrošināta pilnvērtīgi. Nav arī iespējams konstatēt, vai šie jautājumu risināšanas veidi ir noveduši pie tiesiska un taisnīga rezultāta, un kāds būtu bijis rezultāts, ja problēmas risināšanā būtu iesaistīts jurists.

Interesanti, ka tiesnešu aptaujas ietvaros 40,1% respondentu norādīja, ka viņuprāt pašreizējais valsts nodrošinātās juridiskās palīdzības apjoms ir pietiekams, savukārt 59,9% atzīmēja, ka pašreiz pieejamais valsts nodrošinātās juridiskās palīdzības apjoms būtu paplašināms. Tiesneši ir snieguši šādas atbildes uz jautājumu par to, ar kādām personām būtu paplašināms valsts nodrošinātās juridiskās palīdzības saņēmēju loks: *"personas, kurām mazi ienākumi (ne tikai trūcīgas, maznodrošinātas) vai ir kādi īpaši apstākļi (piem., šobrīd - ārkārtēja situācija, cilvēki zaudējuši darbu un nav ienākumu, lai gan ir liela māja kredītā, auto utt.)"*; *"personas ar minimāliem ienākumiem, kuras tomēr neatbilst trūcīgas vai maznodrošinātas personas statusam"*; *"jebkurai personai, kura nepieciešamības brīdī nav pati spējīga apmaksāt jurista palīdzību, bet ar nosacījumu, ka tai ir pienākums pilnīgi vai daļēji segt šos izdevumus atkarībā no ienākumiem, piemēram, tuvākā gada laikā. Vispār būtu jāparedz iespēja saņemt valsts daļēji apmaksātu juridisko palīdzību"*; *"pensionāriem, invalīdiem, personām ar mēnešalgu līdz 700 euro (ja nav vairāk par vienu nekustamo īpašumu), vientuļajiem vecākiem (kur otrs vecāks ir miris)"*; *"Lietās, kur vienai pusei ir advokāts, būtu jānodrošina ar advokātu arī otru pusi"*; *"Bieži vien pastāv objektīvi un nenovēršami šķēršļi, lai nokārtotu maznodrošinātā vai trūcīgā statusu juridiskās palīdzības saņemšanai (kāds no ģimenes locekļiem ir ārzemēs vai prombūtnē un nevar pierādīt kopējos ienākumus). Vajadzētu izvērtēt faktiskos apstākļus sadarbībā ar pašvaldību institūcijām, kā arī ņemt vērā strīda būtību"*.

Balstoties uz šajā ievadā norādītajiem faktiem un ņemot vērā tālāk aprakstīto, nodaļas 9.4.apakšnodaļā ir norādīti konkrēti ierosinājumi personas ienākumu vērtēšanas sistēmas izmaiņām.

9.1. Ārvalstu pieredze

Pasaules pieredze attiecībā uz valsts apmaksāto juridisko palīdzību ir dažāda⁹⁴. Vairumā valstu ir noteikti kritēriji valsts apmaksātas juridiskās palīdzības saņemšanai, un šie kritēriji tiek noteikti vai nu attiecībā uz lietu kategorijām, kurās tiek sniegta šāda palīdzība, vai attiecībā uz personas mantisko stāvokli.

Sākotnējā valsts apmaksātā juridiskā palīdzība ir pieejama gan bez maksas visām personām (Ķīna, Bulgārija), gan bez maksas tikai tām personām, kuras kvalificējas pēc noteiktiem kritērijiem (Japāna, Argentīna, Čehija, Gruzija, Lietuva), gan bez maksas noteiktās lietu kategorijās. Novērojams, ka pilnībā bez maksas sākotnējā juridiskā palīdzība pārsvarā tiek nodrošināta valstīs, kurās šo palīdzību sniedz pilna laika darbinieki – juridiskās palīdzības sniedzēji (Ķīna, Japāna, Bulgārija). Tomēr attiecībā uz sākotnējās juridiskās palīdzības saņemšanai nepieciešamo personas mantiskā stāvokļa novērtējumu parasti amatpersonām tiek

⁹⁴ Sk. Global Study on Legal Aid. Country Profiles. United Nations Office on Drugs and Crime. December 2016. https://www.unodc.org/documents/justice-and-prison-reform/LegalAid/GSLA_-_Country_Profiles.pdf

atstāta lielāka rīcības brīvība, ļaujot pēc dažādiem kritērijiem novērtēt personas “vajadzību” pēc valsts apmaksātās juridiskās palīdzības un “nespēju” šādu palīdzību apmaksāt pašai⁹⁵.

Lietuvā sākotnējo valsts apmaksāto juridisko palīdzību nodrošina pašvaldības, un pašvaldībām tā ir uzdots kā deleģētā valsts funkcija⁹⁶. Tieši pašvaldību pienākums ir izvēlēties labāko šādas palīdzības sniegšanas veidu (uz vietas caur pašvaldības darbiniekiem vai algojot juridiskās palīdzības sniedzēju). Sākotnējai valsts apmaksātajai juridiskajai palīdzībai Lietuvā kvalificējas visas personas, kuras ir Lietuvas vai Eiropas Savienības pilsoņi vai likumīgi uzturas Lietuvas Republikā vai citā Eiropas Savienības dalībvalstī. Sākotnējo valsts apmaksāto juridisko palīdzību Lietuvā nesniedz, ja palīdzības saņēmēja prasījumi ir acīmredzami nepamatoti, palīdzības saņēmējam jau ir sniegta sākotnējā juridiskā palīdzība tajā pašā jautājumā vai ir acīmredzams, ka persona var saņemt konsultāciju, neizmantojot valsts apmaksāto juridisko palīdzību, kā arī ja palīdzības saņēmēja lūgums nav saistīts ar viņa paša tiesībām un likumīgajām interesēm, izņemot gadījumus, kas saistīti ar pārstāvību uz likuma pamata⁹⁷. Personām ir tiesības saņemt valsts apmaksāto juridisko palīdzību nekavējoties, bet, ja tas nav iespējams, tad ne vēlāk kā piecu dienu laikā. Šo palīdzību nodrošina pašvaldībās strādājošie civildienesta ierēdņi vai citas personas, ar kurām pašvaldība noslēgusi attiecīgu līgumu⁹⁸.

Nīderlandē sākotnējo valsts apmaksāto juridisko palīdzību iespējams saņemt “Juridisko pakalpojumu galdā” (*Legal Services Counters*). Visā valstī ir vienmērīgi izvietotas aptuveni 30 sākotnējās valsts apmaksātās juridiskās palīdzības sniegšanas vietas, un tām ir vienots zvanu centrs. Pakalpojuma sniegšanas vietu izvietojumā ir ievērots vienmērīgs ģeogrāfiskais izvietojums, lai katrs Nīderlandes pilsonis to varētu ērti sasniegt ne vairāk kā vienas stundas brauciena attālumā ar sabiedrisko transportu. Šajos birojos tiek nodarbināti gan juristi, gan “paralegals”⁹⁹, jo tajos netiek sniegtas padziļinātas juridiskās konsultācijas vai sagatavoti procesuālie dokumenti. Kaut arī sākotnējās valsts apmaksātās juridiskās palīdzības pakalpojumi principā ir pieejami ikvienam Nīderlandes pilsonim, šī palīdzība galvenokārt ir paredzēta personām ar ierobežotām finansiālajām iespējām¹⁰⁰. 2018.gadā Nīderlandē valsts apmaksātajai juridiskajai palīdzībai tērēts 23 EUR uz vienu iedzīvotāju. Samaksa par jurista darba stundu Nīderlandes valsts apmaksātās juridiskās palīdzības sistēmā ir noteikta 108,57 EUR, nosakot arī maksimālo patērējamo stundu skaitu atsevišķās lietu kategorijās. Piemēram, lietā par atbrīvošanu no darba tās ir 11 stundas¹⁰¹.

Skotijā par juridiskās palīdzības sniegšanu pilnībā atbild Skotijas Advokātu padome. Lai pieteiktos juridiskās palīdzības saņemšanai, personai pašai jāatrod un jāvēršas pie advokāta, kas strādā ar juridisko palīdzību. Advokāts informē personu par tās tiesībām un iespējām saņemt

⁹⁵ Global Study on Legal Aid. Country Profiles. United Nations Office on Drugs and Crime. December 2016. https://www.unodc.org/documents/justice-and-prison-reform/LegalAid/GSLA_-_Country_Profiles.pdf

⁹⁶ 8.panta otrā daļa. Republic of Lithuania Law on State-guaranteed Legal Aid. Angļu valodā pieejams šeit: https://vgtp.lrv.lt/uploads/vgtpt/documents/files/ENG_VGTPI_2016.doc

⁹⁷ 11.panta sestā daļa. Republic of Lithuania Law on State-guaranteed Legal Aid. Angļu valodā pieejams šeit: https://vgtp.lrv.lt/uploads/vgtpt/documents/files/ENG_VGTPI_2016.doc

⁹⁸ 15.pants. Republic of Lithuania Law on State-guaranteed Legal Aid. Angļu valodā pieejams šeit: https://vgtp.lrv.lt/uploads/vgtpt/documents/files/ENG_VGTPI_2016.doc

⁹⁹ The paralegal: backbone of the legal department. <https://www.legadex.com/news/3/the-paralegal-backbone-of-the-legal-department>

¹⁰⁰ National report. Legal Aid in The Netherlands. A broad outline. 2016.2017. Pieejams šeit: http://www.internationallegalaidgroup.org/images/miscdocs/ILAG_2017_National_Report_-_The_Netherlands_-_Susanne_Peters.pdf

¹⁰¹ Legal Aid in The Netherlands. A broad outline. May 2019. <https://www.rvr.org/binaries/content/assets/rvrorg/nieuws/2019/legal-aid-in-the-netherlands-a-broad-outline-may-2019.pdf>

pilnīgu vai daļēju juridiskās palīdzības izdevumu apmaksu¹⁰². Daudzi advokāti praktizē pirmo konsultāciju bez maksas, taču personām tas jānoskaidro pašām katrā konkrētā gadījumā. Arī sākotnējā juridiskā palīdzība (*advice and assistance*) var būt par maksu, kuras maksimālais apmērs ir 135 mārciņas¹⁰³. Juridiskās palīdzības apmērs un saņemšanas iespējas ir tiešā veidā atkarīgas arī no konkrētās lietas kategorijas. Samaksa par juridisko palīdzību ir iespējama dažādos veidos – gan samazinātā apmērā, gan pa daļām, gan pēc lietas pabeigšanas, ja tās rezultātā persona ir ieguvusi kādu īpašumu vai naudu, un arī tas ir atkarīgs no Skotijas advokātu padomes¹⁰⁴.

Somijas valsts apmaksātās juridiskās palīdzības sistēma darbojas jauktā modeļa ietvaros. Juridiskās palīdzības dienesti nodarbina gan valsts, gan privātos pakalpojumu sniedzējus. Tas nozīmē, ka persona, kurai ir tiesības uz valsts apmaksātu juridisko palīdzību, var izvēlēties, vai tā vēlas izmantot publiskā vai privātā jurista pakalpojumus. Somijā netiek nošķirta sākotnējā un padziļinātā valsts apmaksātā juridiskā palīdzība¹⁰⁵. Valsts juridiskās palīdzības birojos strādā apmēram 210 publisko advokātu un apmēram tikpat daudz juridiskās palīdzības sekretāru. Puse no publiskās juridiskās palīdzības juristiem ir Somijas Advokatūras biedri. Somijā ir aptuveni 2100 advokātu un apmēram 1600 licencētu juristu, kas sniedz valsts apmaksāto juridisko palīdzību. Kopumā valsts apmaksāto juridisko palīdzību sniedz aptuveni 3800 juridiskās palīdzības sniedzēju¹⁰⁶.

Ukrainā par valsts apmaksātās juridiskās palīdzības organizāciju pilnībā atbild valsts pārvaldes iestāde – Tieslietu ministrijas padotībā esošais Juridiskās palīdzības dienests. Birojam ir 23 reģionālās nodaļas, 84 vietējās nodaļas un 424 juridiskās palīdzības saņemšanas vietas. Ukrainas Juridiskās palīdzības dienests nodarbina aptuveni 1600 “štata” juristus, maksājot tiem algu. Šie juristi 2018.gadā sniedza nepieciešamo palīdzību 49,5% gadījumu. Papildus Ukrainā tiek slēgti līgumi arī neatkarīgi praktizējošiem juristiem un advokātiem (tādu ir aptuveni 2927). Visiem Ukrainas iedzīvotājiem ir tiesības uz sākotnējo valsts apmaksāto juridisko palīdzību, kas ietver juridiska padoma sniegšanu, juridiskas informācijas nodrošināšanu un ne-procesuālu dokumentu sagatavošanu. Padziļinātā valsts apmaksātā juridiskā palīdzība tiek nodrošināta atsevišķu kategoriju cilvēkiem, un šīs kategorijas lielā mērā sakrīt ar Latvijā definētajām nabadzības un sociālās atstumtības riskam pakļautajām personu grupām. 2017.gadā Ukrainā sākotnējā valsts apmaksātā juridiskā palīdzība nodrošināta 501 786 personām, bet padziļinātā valsts apmaksātā juridiskā palīdzība – 69 457 personām¹⁰⁷. Kopumā valsts apmaksāta juridiskā palīdzība sniegta aptuveni 1,34% no Ukrainā dzīvojošajiem vairāk kā 42 miljoniem cilvēku.

Polijā sākotnējās valsts apmaksātās juridiskās palīdzības sistēma pastāv kopš 2016.gada 1.janvāra. Sākotnējā sistēma paredzēja vienu juridiskās palīdzības sniegšanas vietu katriem 25 000 iedzīvotāju, kas veidoja 1525 juridiskās palīdzības sniegšanas vietas. Sākotnēji Polijā tika ierobežots to personu loks, kuras var saņemt sākotnējo valsts apmaksāto juridisko palīdzību, kā rezultātā katrā palīdzības sniegšanas vietā tika sniegta aptuveni viena konsultācija dienā. 2019.gada 1.janvārī stājās spēkā būtiskas izmaiņas Polijas sākotnējās valsts apmaksātās

¹⁰² Help with legal costs. <https://www.mygov.scot/legal-aid/>

¹⁰³ Advice and assistance. <https://www.mygov.scot/legal-aid/advice-and-assistance/#disposable-income>

¹⁰⁴ Paying the costs of your case. <https://www.mygov.scot/legal-aid/paying-the-costs-of-your-case/>

¹⁰⁵ Ministry of Justice. Finland. National report template, ILAG, Ottawa, June 2019.

<http://www.internationallegalaidgroup.org/index.php/conferenecs/ottawa-2019/national-reports?download=337:finland-2019>

¹⁰⁶ Ministry of Justice. Finland. National report template, ILAG, Ottawa, June 2019.

<http://www.internationallegalaidgroup.org/index.php/conferenecs/ottawa-2019/national-reports?download=337:finland-2019>

¹⁰⁷ National Report. International Legal Aid Group. Ottawa June 2019.

<http://www.internationallegalaidgroup.org/index.php/conferenecs/ottawa-2019/national-reports?download=399:ukraine-2019>

juridiskās palīdzības sistēmā, saglabājot tās struktūru, bet palielinot palīdzības sniedzēju loku un ietverot tajā arī mediatorus un mediācijas pakalpojumu. Ar šo brīdi arī tika atcelti visi ierobežojumi sākotnējās valsts apmaksātās juridiskās palīdzības saņemšanai un tā ir pieejama visām personām, kuras iesniedz deklarāciju par savu nespēju segt juridiskās palīdzības izdevumus. Sākotnējās juridiskās palīdzības sniegšanu uz vietas organizē pašvaldības, bet to apmaksā no valsts budžeta. Izveidojot sākotnējās valsts apmaksātās juridiskās palīdzības sistēmu, Polija saglabāja vēsturisko praksi, atbilstoši kurai konsultācijas savas kompetences ietvaros sniedza arī citas iestādes un NVO. Padziļināto valsts apmaksāto juridisko palīdzību Polijā piešķir tiesa. Tai nav uzraugošās vai koordinējošās iestādes, un palīdzības piešķiršana notiek pēc tiesas ieskatiem gan fiziskām, gan juridiskām personām. Padziļinātā valsts apmaksātā juridiskā palīdzība tiek finansēta no tiesai piešķirtajiem budžeta līdzekļiem¹⁰⁸.

9.2. Iespējamība veikt mantiskā stāvokļa izvērtējumu

Analizējot personu īpašuma stāvokli kā kritēriju valsts apmaksātās juridiskās palīdzības saņemšanai jāņem vērā arī tas, kurš, kādā veidā un kādā apmērā veiks personas mantiskā stāvokļa izvērtējumu un kādas būs šāda izvērtējuma izmaksas.

Attiecībā uz personām, kuras atbilst trūcīgas vai maznodrošinātas personas statusam, pētnieki piedāvā saglabāt esošo kārtību, atbilstoši kurai tiek ņemts vērā pašvaldību sociālo dienestu veiktais izvērtējums. Šādām personām nodrošināma gan valsts apmaksāta sākotnējā, gan padziļinātā juridiskā palīdzība.

Vienlaikus no pētījuma ietvaros veiktajām aptaujām un intervijām secināms, ka trūcīgas un maznodrošinātas personas statusa konstatēšanai noteiktais ienākumu līmenis ir pārāk zems un arī personas, kuras neatbilst šim statusam, nevar atļauties apmaksāt juridiskos pakalpojumus. Tādēļ visi aptaujātie ir vienprātis, ka ienākumu līmenis, līdz kuram būtu sniedzama valsts apmaksāta juridiskā palīdzība, ir paaugstināms.

Vairākums sociālo dienestu norādīja, ka šis ienākumu līmenis nosakāms vismaz minimālās algas apmērā. Arī Valsts probācijas dienesta un nevalstisko organizāciju pārstāvji norādīja uz to, ka minimālās algas saņēmēji šobrīd neatbilst maznodrošinātas personas statusam, tomēr viņu ienākumi jebkurā gadījumā ir pārāk mazi pat pamatvajadzību apmierināšanai.

Sociālo pakalpojumu un sociālās palīdzības likums definē cilvēka pamatvajadzības. Tās ir ēdiens, apģērbs, mājoklis, veselības aprūpe, obligātā izglītība¹⁰⁹. Jāatzīmē, ka juridiskās palīdzības saņemšana pagaidām nav uzskaitīta kā viena no personas pamatvajadzībām. Tomēr daudzos gadījumos tieši saņemot juridisko palīdzību var rasties iespēja apmierināt personas pamatvajadzības (piemēram, uzturlīdzekļi bērnam, ar darba vietu vai dzīvesvietu saistīti strīdi u.tml.). Turklāt Latvijas Republikas Satversmes 90.pants noteic, ka ikvienam ir tiesības zināt savas tiesības.

2012.gadā veikts pētījums apstiprina, ka ar esošo atbalsta sistēmu maznodrošinātu cilvēku pamatvajadzības netiek apmierinātas, kas norāda uz sociālās palīdzības sistēmas

¹⁰⁸ Jan Winczorek. Poland. Country report presented to International Legal Aid Group Conference in Ontario, Canada, 2019. <http://www.internationallegallaidgroup.org/index.php/confereneecs/ottawa-2019/national-reports?download=385:poland-2019>

¹⁰⁹ Sociālo pakalpojumu un sociālās palīdzības likuma 1.panta 11.punkts. <https://likumi.lv/doc.php?id=68488>

sociālekonomisko nepilnību, jo ar sistēmas starpniecību izmaksātie finanšu resursi nespēj pilnvērtīgi nodrošināt maznodrošinātu iedzīvotāju pamatvajadzības¹¹⁰. Citiem vārdiem – arī šis pētījums apliecina, ka ienākumu līmenis, kas noteikts maznodrošinātas personas statusa saņemšanai, pēc būtības ir pārāk zems pat pamatvajadzību apmierināšanai. Pētījumā arī norādīts, ka nepieciešams izstrādāt GMI aprēķināšanas metodiku, kurā tiktu ņemti vērā tādi faktori kā pamatvajadzību nodrošināšanas reālās izmaksas, palīdzības saņemšanas laika ietvars, reālistiskas prognozes par iespējām izmainīt klienta situāciju, piemēram, atrast darbu.

Labklājības ministrija ir izstrādājusi un Ministru kabinets 2014.gada 21.oktobrī apstiprinājis Konceptiju “Par minimālā ienākuma līmeņa noteikšanu”¹¹¹. Konceptija aktualizēta 2017.gada 7.martā¹¹². Ministru kabinets ir atbalstījis koncepcijā ietvertu 2.risinājuma variantu: minimālā ienākuma līmeni noteikt 40% apmērā no rīcībā esošo ienākumu mediānas pārrēķinātas uz ekvivalento patērētāju, piemērojot ekvivalences skalu (1; 0.7; 0.7) un izstrādāt pilna iztikas minimuma patēriņa preču un pakalpojumu grozu dažādiem māsaimniecību veidiem atbilstoši teritoriālajam sadalījumam. Ar šo koncepciju saistītie Labklājības ministrijas izstrādātie grozījumi likumā „Par sociālo drošību” joprojām nav Saeimā pieņemti¹¹³. Atbilstoši Centrālās statistikas pārvaldes datiem, 2018.gadā minimālā ienākuma līmenis vienas personas māsaimniecībai bija 218 EUR, bet māsaimniecībai ar 2 pieaugušajiem un 2 bērniem, kas jaunāki par 14 gadiem, 676 EUR¹¹⁴. Kopš 2018.gada šie dati nav atjaunoti. Pilna iztikas minimuma patēriņa preču un pakalpojumu grozs joprojām nav aprēķināts.

2019.gada 13.augustā Ministru kabinets atbalstīja plāna projektu "Plāns minimālo ienākumu atbalsta sistēmas pilnveidošanai 2020.-2021.gadam"¹¹⁵. Šis plāns paredz minimālā ienākuma līmeņa ieviešanu ar 2021.gada pirmo pusgadu, un tajā aprēķināts papildus nepieciešamais valsts budžeta finansējums GMI pabalstam 2021.gadā EUR 5 919 987.

Valsts kontrole 2020.gada 28.aprīļa revīzijas ziņojumā “Vai valstī īstenotā sociālās iekļaušanas politika sasniedz tai izvirzītos mērķus nabadzības mazināšanas jomā?”¹¹⁶ secinājusi, ka Latvijā 2018.gadā nabadzības riskam bija pakļauta gandrīz ceturtdaļa jeb 22,9% (434 tūkstoši) iedzīvotāju. Šo iedzīvotāju ekvivalentie rīcībā esošie ienākumi bija zem 409 EUR mēnesī. Proti, Valsts kontrole atzīst, ka ienākumu līmenis, zem kura persona uzskatāma par nabadzības riskam pakļautu, ir 409 EUR mēnesī “uz rokas” jeb personas “rīcībā”, kas “uz papīra” jeb *bruto* ir aptuveni 486 EUR un būtiski pārsniedz minimālo algu.

Secināms, ka visi šobrīd normatīvi noteiktie minimālo ienākumu līmeņi vai tiem pielīdzināmie rādītāji, ieskaitot minimālo algu, ir pārāk zemi, lai tos izmantotu, nosakot

¹¹⁰ Gala ziņojums par optimālākajiem risinājuma variantiem sociālās palīdzības sistēmas izmaiņām, un no pārējām sistēmām nepieciešamajiem atbalsta pasākumiem un piedāvāto variantu ietekmes uz valsts un pašvaldību budžetiem novērtējums http://www.lm.gov.lv/upload/petijumi/5_gala_zinojums.pdf

¹¹¹ Konceptijas “Par minimālā ienākuma līmeņa noteikšanu” aktuālā redakcija pieejama šeit: <http://polsis.mk.gov.lv/api/file/file4254274506151542842.doc>

¹¹² Ministru kabineta 2017.gada 7.marta rīkojums Nr.107 Grozījumi Ministru kabineta 2014. gada 30. oktobra rīkojumā Nr. 619 "Par koncepciju "Par minimālā ienākuma līmeņa noteikšanu"". <http://polsis.mk.gov.lv/api/file/file5425709182264988380.doc>

¹¹³ Labklājības ministrijas izstrādātie grozījumi likumā “Par sociālo drošību” pieejami šeit: http://www.lm.gov.lv/upload/sociala_ieklausana/par_socialo_drosibu.zip

¹¹⁴ MIG010. Minimālā ienākuma līmenis (ilustratīvās vērtības), euro mēnesī. https://data1.csb.gov.lv/pxweb/lv/sociala/sociala_nabadz_nevienl_min_ien/MIG010.px/table/tableViewLayout1/

¹¹⁵ Plāns minimālo ienākumu atbalsta sistēmas pilnveidošanai 2020.-2021.gadam pieejams šeit: <http://polsis.mk.gov.lv/api/file/file2768574051955691749.docx>

¹¹⁶ Vai valstī īstenotā sociālās iekļaušanas politika sasniedz tai izvirzītos mērķus nabadzības mazināšanas jomā? http://www.lrvk.gov.lv/uploads/reviziju-zinojumi/2019/2.4.1-7_2019/20.P_Revizijas%20zinojums_nabadz%C4%ABbas%20mazinashana_apst.pdf

personu tiesības saņemt valsts apmaksāto juridisko palīdzību, jo ar tiem faktiski nav pietiekami pat visu cilvēka pamatvajadzību apmierināšanai.

Vienīgi tad, ja valstī tiks aprēķināts konkrēts iztikas minimuma patēriņa preču un pakalpojumu grozs, būs iespējams izvērtēt tā piemērošanas iespēju arī valsts apmaksāto juridisko pakalpojumu saņemšanai. Šāda iztikas minimuma groza aprēķināšana ir Labklājības ministrijas kompetencē.

Šā pētījuma ietvaros, ņemot vērā Pasūtītāja komentāru par pētījuma pirmo nodevumu, nav apskatīts jautājums par juridiskās palīdzības izmaksām Latvijā. Tomēr ir jāatzīst, ka šīs izmaksas ietekmē ienākumu sliekšņus, lai konstatētu, kurām personām ir tiesības uz valsts atbalstu juridiskās palīdzības saņemšanai.

Atbilstoši Centrālās statistikas pārvaldes datiem, 2020.gada janvārī strādājošo mēneša vidējā darba samaksa „bruto“ bija 1101 EUR. 2020.gada februārī tā bija 1085 EUR, bet 2020.gada martā – 1113 EUR mēnesī¹¹⁷. 2019.gadā darba algu līdz 1000 EUR mēnesī saņēma 501,4 tūkstoši nodarbināto, bet darba algu līdz 700 EUR mēnesī – 335,6 tūkstoši nodarbināto¹¹⁸. Pensiju līdz 1000 EUR mēnesī saņēma 540 603 personas¹¹⁹ jeb 98,02% no visiem pensiju saņēmējiem Latvijā, savukārt pensiju līdz 500 EUR mēnesī – 475 715 personas¹²⁰. Pensijas apmērs līdz 700 EUR mēnesī Centrālās statistikas pārvaldes publiski pieejamajās datu bāzēs nav izdalīts.

Tādējādi paredzot, ka tiesības uz valsts apmaksāto juridisko palīdzību ir personām, kuru ienākumi ir mazāki par vidējo algu valstī, jāaprēķinās, ka šādas tiesības būs vismaz 1 042 003 personām, kas ir gandrīz 55% Latvijas iedzīvotāju¹²¹. Paredzot, ka tiesības uz valsts apmaksāto juridisko palīdzību ir personām, kuru ienākumi ir mazāki par 700 EUR, jāaprēķinās, ka šādas tiesības būs vairāk kā 811 315 personām, kas ir vairāk kā 42% Latvijas iedzīvotāju. Turklāt šajā aprēķinā nav iekļauti bezdarbnieki.

Visprecīzāk personas spēju segt izdevumus, kas vajadzīgi pamatvajadzību apmierināšanai un juridiskās palīdzības apmaksai, raksturotu sistēma, kurā tiek vērtēts noteikts ienākumu līmenis uz vienu konkrētajā mājsaimniecībā dzīvojošo personu – līdzīgi kā tas jau šobrīd tas tiek darīts trūcīgas un maznodrošinātas personas statusa piešķiršanai. Šādas pieejas nepieciešamību pamato fakts, ka objektīvi vairāku personu uzturēšanai, īpaši, ja tie ir bērni, ir nepieciešams vairāk līdzekļu. Vienlaikus jāatzīst, ka, piemēram, izdevumi mājoklim (izņemot atsevišķas pozīcijas) nepalielinās tieši proporcionāli mājsaimniecībā dzīvojošo personu skaitam.

Lai arī mantiskā stāvokļa vērtēšana attiecībā pret vienu mājsaimniecībā dzīvojošo personu būtu taisnīgāka salīdzinājumā ar personas saņemtās algas vērtēšanu, personas

¹¹⁷ Strādājošo mēneša vidējā darba samaksa pa darbības veidiem pa mēnešiem. https://data.csb.gov.lv/pxweb/lv/sociala/sociala_dsamaksa_istern/DS040m.px/table/tableViewLayout1/

¹¹⁸ Darba ņēmēju sadalījums pēc darba ienākumiem 2019.gadā. <https://www.csb.gov.lv/lv/statistika/statistikas-temas/socialie-procesi/darba-samaksa/tabulas/dsg160/darba-nemēju-skaita-sadalījums-pec-menesa>

¹¹⁹ SDG040. Pensiju saņēmēju skaita sadalījums pēc pensijas vidējā piešķirtā apmēra. https://data1.csb.gov.lv/pxweb/lv/sociala/sociala_socdr_pensijas_ikgad/SDG040.px

¹²⁰ Pēc Centrālās statistikas pārvaldes datiem Latvijā 2019.gadā bija 551 480 dažāda veida pensiju saņēmēju. SDG040. Pensiju saņēmēju skaita sadalījums pēc pensijas vidējā piešķirtā apmēra. https://data1.csb.gov.lv/pxweb/lv/sociala/sociala_socdr_pensijas_ikgad/SDG040.px/table/tableViewLayout1/

¹²¹ Iedzīvotāju skaits Latvijā 2019.gada sākumā bija 1 919 968 cilvēki. <https://www.csb.gov.lv/lv/statistika/statistikas-temas/iedzivotaji/iedzivotaju-skaitis/galvenie-raditaji/iedzivotaju-skaitis-republikas-pilsetas>

algas līmeņa noskaidrošana no valsts pārvaldē jau izveidotām datu bāzēm prasa ievērojami mazāk resursu.

Tādēļ, tiek piedāvāti divi varianti personas ienākumu līmeņa novērtējumam:

1.variants. Ienākumi uz vienu mājsaimniecības locekli nepārsniedz 500 EUR. Šā varianta īstenošana ir sarežģītāka un resursu ietilpīgāka, tomēr taisnīgāka.

2.variants. Konkrētās personas ienākumi nepārsniedz 700 EUR mēnesī ja personai nav apgādājamo vai 1000 EUR mēnesī, ja personai ir apgādājami. Šā varianta īstenošana ir salīdzinoši vienkāršāka un prasa mazāk resursu.

Pētījuma uzdevums nebija aprēķināt ienākumu līmeni, kas nepieciešams personas vai mājsaimniecības pamatvajadzību apmierināšanai. Tādēļ izteiktie finansiālie piedāvājumi ir balstīti uz padziļinātajās intervijās sniegtajiem speciālistu viedokļiem, Valsts kontroles atzinumu un pētījuma veicēju dzīvē gūtiem novērojumiem. Pasūtītājs ir tiesīgs izvēlēties citus ienākumu līmeņus, ja uzskata tos par atbilstošākiem. Atkārtots izvērtējums būtu veicams, kad valstī tiks aprēķināts personas pamatvajadzību apmierināšanai nepieciešamais ienākumu līmenis.

Ievērojot mērķa grupas aptaujas rezultātus, kas parāda, ka šobrīd tikai 2,9% no respondentiem, kuri ir bijuši iesaistīti juridiska strīda risināšanā, ir vērsušies JPA, visticamāk, nav sagaidāms tūlītējs un radikāls sākotnējās valsts apmaksātās juridiskās palīdzības saņēmēju pieaugums, tādēļ **pastāv liela varbūtība, ka ienākumu pārbaudes sistēmas izveidošanas, uzturēšanas un administratīvo aktu izdošanas izmaksas būs lielākas, nekā izmaksas par vienu konsultāciju visiem, kuriem ir tāda vēlēšanās un vajadzība.**

JPA piedāvāto telefonisko konsultāciju ietvaros pirmajās 10 dienās tika sniegtas 253 konsultācijas. Diemžēl šā pētījuma veikšanas laiks sakrita ar telefonisku konsultāciju uzsākšanas laiku, bet pētījuma nodošanas laiks – ar telefonisku konsultāciju pirmā perioda beigām, tādēļ padziļināta šo konsultāciju sniegšanas pieredze, lai arī būtu ļoti vērtīga, šā pētījuma ietvaros nav analizējama.

Izvērtējums (argumentēts minējums) par to, cik lielai daļai no sabiedrības varētu būt vajadzība saņemt primāro valsts apmaksāto juridisko palīdzību saistībā ar potenciālajām tiesvedībām, iekļauts šā pētījuma 7.1.nodaļā, 47.lappusē saistībā ar tiesās izskatāmajām lietām, un iepriekš šajā nodaļā saistībā ar iedzīvotāju skaitu, kuri varētu kvalificēties palīdzības saņemšanai. Pēc Labklājības ministrijas datiem, 2018.gadā Latvijā trūcīgās un maznodrošinātās personas kopā bija 100 682¹²². Attiecīgi šāds personu skaits arī šobrīd kvalificējas valsts nodrošinātās juridiskās palīdzības saņemšanai. Reāli JPA 2018.gadā ar iesniegumiem valsts nodrošinātās juridiskās palīdzības pieprasījumam vērsās 1665 cilvēki¹²³ jeb 1,65% no tiem, kuriem šāda palīdzība nepieciešamības gadījumā pienāktos. **Saglabājot pieņēmumu, ka faktiski pēc valsts apmaksātas juridiskās palīdzības vērsās 1,65% no to cilvēku kopskaita, kuriem varētu būt šādas tiesības, var izdarīt argumentētu minējumu par to, ka, paaugstinot ienākumu līmeni valsts apmaksātās juridiskās palīdzības saņemšanai līdz 700 EUR, tie varētu būt**

¹²² Ministru kabineta 2019. gada 22. augusta rīkojums Nr. 408 "Par Plānu minimālo ienākumu atbalsta sistēmas pilnveidošanai 2020.–2021. gadam". Latvijas Vēstnesis, 173, 26.08.2019. Tabula Nr.3.1. un Tabula Nr.3.8. <https://likumi.lv/ta/id/308914>

¹²³ Juridiskās palīdzības administrācijas 2018.gada publiskais pārskats. Pieejams šeit: https://www.jpa.gov.lv/uploads/filedir/publiskais_parskats_jpa_2018.pdf

aptuveni 13 387 cilvēki gadā, bet, paaugstinot ienākumu līmeni līdz 1000 EUR mēnesī, tie varētu būt aptuveni 17 193 cilvēki gadā.

9.3. Pašvaldību sociālo dienestu iesaiste mantiskā stāvokļa vērtēšanā

Viens no pašvaldības sociālā dienesta ikdienas uzdevumiem ir personas ienākumu līmeņa noteikšana, lai konstatētu personas atbilstību trūcīgas vai maznodrošinātas personas statusam. Kritērijus, kas vērtējami procesā, kurā persona tiek atzīta par trūcīgu, nosaka Ministru kabinets¹²⁴.

Publiski ir atrodama informācija par to, ka pašvaldības sociālajam dienestam ir pieejami dati no šādām ārējām datubāzēm:

1. Pilsonības un migrācijas lietu pārvaldes Iedzīvotāju reģistrs (PMLP IR);
2. Iedzīvotāju dzīvesvietas deklarēšana (PERS);
3. Nodarbinātības valsts aģentūra (NVA – BURVIS);
4. Valsts ieņēmumu dienests (VID);
5. Valsts sociālās apdrošināšanas aģentūra (VSAA);
6. Uzturlīdzekļu garantiju fonda administrācija (UGFA);
7. Veselības un darbspēju ekspertīzes ārstu valsts komisija (VDEĀVK);
8. Valsts vienotā datorizētā zemesgrāmata (VVDZ);
9. Nekustamā īpašuma nodokļa administrēšana (NINO);
10. Ceļu satiksmes drošības direkcija (CSDD);
11. Uzņēmumu reģistrs (UR – caur "Lursoft" vai šobrīd arī www.ur.gov.lv);
12. Valsts izglītības informācijas sistēma (VIIS).¹²⁵

Pašvaldību sociālie dienesti jau šobrīd veic personu mantiskā stāvokļa izvērtējumu arī valsts nodrošinātās juridiskās palīdzības vajadzībām, jo valsts nodrošinātās juridiskās palīdzības piešķiršana daudzos gadījumos ir piesaistīta pašvaldības piešķirtajam trūcīgas vai maznodrošinātas personas statusam.

Paaugstinot ienākumu līmeni, pie kura personām ir tiesības saņemt valsts nodrošināto juridisko palīdzību, nepieciešams risināt jautājumu arī par to, kurš veiks konkrēto personu ienākumu līmeņa izvērtējumu. Ir jāatzīst, ka pašvaldību sociālie darbinieki šobrīd ir ļoti pieredzējuši personu mantiskā stāvokļa noteikšanā. Tādēļ gadījumā, ja, paplašinot valsts apmaksātās juridiskās palīdzības saņēmēju loku, tiks pieņemts lēmums par labu detalizētai personas mantiskā stāvokļa vērtēšanai, pašvaldības sociālā dienesta darbinieki varētu būt piemēroti šāda uzdevuma veikšanai.

Lai arī teorētiski vienkāršs, praktiski šis jautājums var izrādīties sarežģīts. Padziļinātās intervijas ar pašvaldību sociālajiem dienestiem parādīja ļoti atšķirīgu šo dienestu gatavību uzņemties papildus pienākumus. Ja Siguldas sociālā dienesta darbinieki atbildēja, ka ir gatavi darīt visu nepieciešamo, lai palīdzētu cilvēkiem nenonākt nabadzībā vai sociālajā atstumtībā, tad vairākums citu pašvaldību sociālo darbinieku vērta uzmanību uz savu jau šobrīd pietiekami

¹²⁴ Ministru kabineta 2010. gada 30. marta noteikumi Nr. 299 "Noteikumi par ģimenes vai atsevišķi dzīvojošas personas atzīšanu par trūcīgu". Latvijas Vēstnesis, 51/52, 31.03.2010. <https://likumi.lv/ta/id/207462>

¹²⁵ Jauns GMI un papildu noteikumi trūcīgā statusa noteikšanai. Pieejams šeit: <https://lvportals.lv/skaidrojumi/292389-jauns-gmi-un-papildu-noteikumi-truciga-statusa-noteiksanai-2017>

lielo noslodzi un nepieciešamību piešķirt pašvaldībām papildus resursus vienlaicīgi ar šādu uzdevumu. Turklāt viens jautājums par iespējamiem papildus uzdevumiem pašvaldību sociālajiem dienestiem jau šobrīd atrodas Saeimas darba kārtībā¹²⁶.

Uz jautājumu par to, cik aptuveni laika aizņem vienas ģimenes ienākumu līmeņa vērtēšana, vidēji tika norādīta pusstunda vai stunda darba, pie nosacījuma, ka klients līdzdarbojas un iesniedz visus izvērtējumam nepieciešamos dokumentus. 2016.gadā gadā Labklājības ministrijas ietvaros izstrādāta metodika pamato aprēķinus, atbilstoši kurai vienas speciālista konsultācijas stundas izmaksas ir 19.35 EUR¹²⁷. Proti, personas mantiskā stāvokļa vērtēšanas izmaksas praktiski var sasniegt to pašu apmēru, ko Ministru kabinets šobrīd ir noteicis kā atlīdzību par juridisku konsultāciju civilprocesā vai administratīvajā procesā¹²⁸.

Diemžēl šobrīd nav iespējams kvalitatīvi prognozēt, cik daudz būs tādu personu, kuru ienākumu līmeni papildus pašreizējam sociālo dienestu klientu lokam būs nepieciešams izvērtēt tā iemesla dēļ, ka personas vēlēšies saņemt valsts apmaksātu juridisko palīdzību. Turklāt, ieviešot šādu ienākumu vērtēšanas sistēmu, nav iespējams arī prognozēt, cik no izvērtētajām personām būs tādas, kurām valsts apmaksātā juridiskā palīdzība pienāksies, bet cik personu ienākumi pārsniegs noteikto minimālo ienākumu līmeni un izvērtējums būs veikts bez lietderīga rezultāta. Vienīgais, ko var prognozēt salīdzinoši droši, ir tas, ka izvērtējumu visticamāk būs vairāk kā personu, kurām būs sniedzama valsts apmaksātā juridiskā palīdzība, jo daļai izvērtēto ģimeņu ienākumi būs lielāki par palīdzības saņemšanai noteikto minimumu, un attiecīgi uz katru reālo valsts apmaksātās juridiskās palīdzības saņēmēju būtu plānojamas lielākas vidējās izvērtējuma veikšanas izmaksas.

Jāņem vērā arī tas, ka pašvaldību sociālo dienestu funkcijas, kā arī sociālo darbinieku skaitu un darba slodzi būtiski ietekmēs šobrīd Saeimā izskatīšanā esošā administratīvi teritoriālā reforma un likumprojekts par fiziskās personas atbrīvošanu no parādsaistībām. Šos likumprojektus pamatojošajos dokumentos nav atrodama izvērtēta šajā aspektā paredzamo pārmaiņu analīze, tādēļ arī šā pētījuma ietvaros nav iespējams precīzi prognozēt, kāda pēc reformas būs no jauna izveidoto pašvaldību sociālo dienestu darbinieku darba slodze un vai viņiem būs fiziski iespējams uzņemt papildus pienākumus.

Salīdzinoši nesen personu ienākumu un mantiskā stāvokļa vērtēšanu ir uzsākusī arī JPA, piemērojot Ministru kabineta 2018.gada 18.decembra noteikumus Nr.811 "Noteikumi par personas īpašuma stāvokļa un ienākumu līmeņa atbilstību valsts nodrošinātās juridiskās palīdzības piešķiršanai un pieprasījuma veidlapas paraugu"¹²⁹. JPA 2019.gada publiskais pārskats uz šā pētījuma sagatavošanas laikā vēl nav pieejams, tādēļ pētījuma veicējiem nav zināms precīzs JPA veikto izvērtējumu skaits. Tomēr pētījuma veicēju dzīvē gūtie novērojumi dod pamatu pieņēmumam, ka šis skaits nav liels.

¹²⁶ Likumprojekts "Likums par fiziskās personas atbrīvošanu no parādsaistībām", Nr.651/Lp13, 21.pants. Pieejams šeit: <https://titania.saeima.lv/LIVS13/saeimalivs13.nsf/webAll?OpenView>

¹²⁷ Metodika par vienas vienības izmaksu standarta likmju aprēķinu un piemērošanu Eiropas Sociālā fonda darbības programmas „Izaugsme un nodarbinātība” 9.2.2. specifiskā atbalsta mērķa „Palielināt kvalitatīvu institucionāli aprūpei alternatīvu sociālo pakalpojumu dzīvesvietā un ģimeniskai videi pietuvinātu pakalpojumu pieejamību personām ar invaliditāti un bērniem” pasākuma „Deinstitucionalizācija” īstenošanai. Pieejama šeit: http://www.lm.gov.lv/upload/vienas_vienibas_izmaksu_metodika.pdf

¹²⁸ Ministru kabineta 2009. gada 22. decembra noteikumi Nr. 1493 "Noteikumi par valsts nodrošinātās juridiskās palīdzības apjomu, samaksas apmēru, atlīdzināmajiem izdevumiem un to izmaksas kārtību". Latvijas Vēstnesis, 206, 31.12.2009. <https://likumi.lv/ta/id/202908>

¹²⁹ Ministru kabineta 2018. gada 18. decembra noteikumi Nr. 811 "Noteikumi par personas īpašuma stāvokļa un ienākumu līmeņa atbilstību valsts nodrošinātās juridiskās palīdzības piešķiršanai un pieprasījuma veidlapas paraugu". Latvijas Vēstnesis, 251, 21.12.2018. <https://likumi.lv/ta/id/303872>

Pētījuma veicēji piedāvā šādus variantus personu ienākumu stāvokļa vērtēšanai padziļinātās valsts apmaksātās juridiskās palīdzības saņemšanai:

1.variants. Vērtējumu veic pašvaldību sociālo dienestu darbinieki, izmantojot to pašu metodoloģiju, kas tiek izmantota trūcīgas un maznodrošinātas personas statusa piešķiršanā. Šāda varianta īstenošana prasītu papildus resursus pašvaldībām.

2.variants. Vērtējumu veic JPA. Šāda varianta īstenošana prasītu būtisku JPA resursu palielināšanu.

3.variants. Vērtējumu veic pašvaldības attiecībā uz tiem cilvēkiem, kuri vērsušies pašvaldībā, un JPA attiecībā uz tiem cilvēkiem, kuri vērsušies tieši JPA.

4.variants. Persona pati iesniedz savus ienākumus un īpašumus apliecinājošu deklarāciju, ar savu parakstu uzņemoties atbildību par tajā norādīto ziņu patiesumu. Ziņu patiesuma pārbaudi JPA veic izlases kārtībā, atkarībā no tam pieejamajiem resursiem.

9.4. Mērķētu atbalsta sistēmu ieviešanas iespējamība

Valsts kontrole 2020.gada 28.aprīļa revīzijas ziņojumā “Vai valstī īstenotā sociālās iekļaušanas politika sasniedz tai izvirzītos mērķus nabadzības mazināšanas jomā?”¹³⁰ norādījusi, ka nepieciešams pamazām ieviest ienākumus un/vai noteiktās sociālās problēmās testētu un vajadzībās balstītu pabalstu sistēmu, kas mērķēta uz personām, kurām atbalsts ir visvairāk nepieciešams. Lai gan eksperti norāda, ka mērķēta atbalsta sistēma ir dārga, jo ievērojami resursi ir nepieciešami tās administrēšanai, revidenti uzsver, ka Latvijā ienākumu testēta un personu vajadzībās balstīta atbalsta sistēma jau ir izveidota pašvaldību sociālajos dienestos. Jau tagad, piešķirot sociālo palīdzību vai sociālos pakalpojumus, sociālie dienesti novērtē atbalsta pieprasītāja ienākumus un materiālo stāvokli un/vai sociālās vajadzības. Šīs sistēmas uzturēšanai ik gadu tiek izlietoti vismaz 37,697 milj. EUR¹³¹.

Tomēr jāņem vērā, ka pašreizējās sociālo dienestu administrēšanas izmaksas ir aprēķinātas, ņemot vērā pašreizējo sociālo dienestu noslodzi un sociālajiem dienestiem uzticēto pienākumu loku. Gadījumā, ja sociālo dienestu funkciju un uzdevumu apjoms tiks palielināts, piemēram, uzdotot sociālajiem dienestiem vērtēt personu ienākumus arī valsts apmaksātās juridiskās palīdzības piešķiršanas nodrošināšanai¹³², sistēmas uzturēšanas izmaksas var būtiski pieaugt.

¹³⁰ Vai valstī īstenotā sociālās iekļaušanas politika sasniedz tai izvirzītos mērķus nabadzības mazināšanas jomā? http://www.lrvk.gov.lv/uploads/reviziju-zinojumi/2019/2.4.1-7_2019/20.P_Revizijas%20zinojums_nabadz%C4%ABbas%20mazinashana_apst.pdf

¹³¹ Saskaņā ar Labklājības ministrijas oficiālo statistiku “Pārskati par sociālajiem pakalpojumiem un sociālo palīdzību pašvaldībā 2018.gadā” kopējie izdevumi sociālo dienestu administrēšanai 2018.gadā bija 37,698 milj. EUR. Avots: Valsts kontroles 2020.gada 28.aprīļa revīzijas ziņojums Vai valstī īstenotā sociālās iekļaušanas politika sasniedz tai izvirzītos mērķus nabadzības mazināšanas jomā? http://www.lrvk.gov.lv/uploads/reviziju-zinojumi/2019/2.4.1-7_2019/20.P_Revizijas%20zinojums_nabadz%C4%ABbas%20mazinashana_apst.pdf

¹³² Atbildot uz Pasūtītāja komentāru vēlamies paskaidrot, ka šajā nodaļā apskatīti varianti personas mantiskā stāvokļa un ienākumu vērtēšanai neatkarīgi no tā, vai un kādos procesos vai kādas palīdzības saņemšanai šis vērtējums tālāk tiks izmantots. Tas, vai ienākumu vērtēšanu attiecināt vai neattiecināt uz sākotnējās valsts apmaksātās juridiskās palīdzības saņēmējiem, ir Pasūtītāja kompetencē. Pētījumu veicēju ieskatā ienākumu vērtēšana būtu attiecināma tikai uz padziļinātās valsts apmaksātās juridiskās palīdzības saņēmējiem.

Tādēļ, lai arī detalizēta personas mantiskā stāvokļa vērtēšana no teorētiskā viedokļa būtu pareizākais risinājums, praktiski attiecībā pret prognozējamo sākotnējās valsts apmaksātās juridiskās palīdzības saņēmēju skaitu tā varētu būt nesamērīgi dārga, tādēļ nelietderīga.

Attiecīgi lietderīgāks un praktiskāks risinājums būtu vai nu atteikties no personas ienākumu vērtēšanas, nodrošinot sākotnējo valsts apmaksāto juridisko palīdzību visiem neatkarīgi no mantiskā stāvokļa, vai arī veidot sistēmu, kura dod iespēju personām, kuras pieņem zvanus vai reģistrē konsultāciju pieteikumus, vienas vai divu minūšu laikā pārbaudīt informāciju par personu datu bāzēs un elektroniski izveidot tipveida lēmumu.

Personu mantiskā stāvokļa noskaidrošanai varētu izmantot arī pašas personas deklarācijas veidā sniegtu informāciju par tās ienākumiem un īpašumiem. Šādu deklarāciju iespējams veidot vai nu veidlapas, vai paziņojuma formā¹³³.

Tomēr ievērojot pētījuma ietvaros iegūtos viedokļus no aptaujām un padziļinātajām intervijām ir maz ticams, ka pētījuma mērķa grupa varēs patstāvīgi aizpildīt mantiskā stāvokļa izvērtējuma deklarācijas. Arī šo deklarāciju aizpildīšanai mērķa grupai bieži būs nepieciešama palīdzība. Savukārt vērtēšanas pēc šādas palīdzības un nepieciešamība aizpildīt šādu personai nesaprotamu deklarāciju var atturēt mērķa grupu no savu problēmu risināšanas un aizkavēt personu pieeju tiesiskumam, faktiski saglabājot esošo situāciju, kad stereotipiski personām šķiet, ka valsts nodrošinātās juridiskās palīdzības saņemšana ir pārāk sarežģīta. Tādēļ sākotnējā valsts apmaksātā juridiskā palīdzība tomēr būtu nodrošināma bez šādas atsevišķas deklarācijas iesniegšanas. Iespējams, konsultācijas ietvaros juridiskās palīdzības sniedzējs nepieciešamības gadījumā varētu palīdzēt palīdzības saņēmējam šādu deklarāciju vai apliecinājumu sagatavot.

Personas mantiskā stāvokļa deklarāciju ir iespējams veidot arī ļoti vienkāršu, ietverot tajā aptuveni šādu saturu: “Es, (vārds, uzvārds, personas kods) apliecinu, ka manas māsaimniecības ienākumi uz vienu māsaimniecības locekli nepārsniedz EUR _____, tādēļ man nav iespējams apmaksāt nepieciešamo juridisko palīdzību no saviem līdzekļiem. Apzinos, ka par nepatiesas informācijas sniegšanu šajā apliecinājumā mani var saukt pie likumā noteiktās atbildības”.

Šāda veida deklarācijas, kas prezumē personas godprātīgu rīcību, Latvijā pagaidām nav bieži sastopamas. Līdz šim Latvijā ir dominējis pārbaūžu un pierādījumu princips, kas paredz detalizēti pārbaudīt visu personas iesniegto informāciju, pieprasot to pierādīt ar attiecīgiem pierādīšanas līdzekļiem. Tomēr nevar noliegt, ka dažādās pārbaudes prasa ievērojamu laiku un resursus gan valsts, gan pakalpojuma saņēmēja pusē. Iespējams, šie resursi ir līdzvērtīgi vai pat lielāki par tiem, kurus sabiedrība varētu zaudēt dēļ atsevišķiem negodprātīgiem deklarāciju iesniedzējiem.

Noskaidrojot personas mantisko stāvokli būtu jāņem vērā to iestāžu, kuras jau šobrīd ir informētas par personu mantisko stāvokli, secinājumi. Proti, ja sociālais dienests vai Valsts probācijas dienests ir izsniedzis personai rakstveida ieteikumu valsts nodrošinātās juridiskās palīdzības saņemšanai (13.nodaļa), šī palīdzība būtu sniedzama bez papildus pārbaudes. Tas arī

¹³³ Detalizētāk šis jautājums apskatīts turpmāk un pētījuma 12.nodaļā.

ļautu nodrošināt pilnīgāku atgriezenisko saiti, jo konsultācijas saņemšanu būtu iespējams iekļaut sadarbības plānos, attiecīgi kontrolējot un uzraugot to izpildi.

9.5. Iespējamie riski

Ieviešot aprakstīto valsts apmaksātās juridiskās palīdzības sistēmu ir jāreķinās ar vairākiem riskiem.

Pirmkārt, pastāv risks, ka valsts apmaksāto juridisko palīdzību saņems personas, kurām šāda palīdzība pēc būtības nebūtu nepieciešama un kuras pašas var atļauties apmaksāt juridiskos pakalpojumus.

Otrkārt, pastāv risks, ka, būtiski paplašinot juridiskās palīdzības saņēmēju loku, nebūs iespējams nodrošināt savlaicīgu juridiskās palīdzības sniegšanu, jo nebūs pietiekams skaits juridiskās palīdzības sniedzēju, kuri vēlēšies sniegt juridisko palīdzību atbilstoši pastāvošajiem nosacījumiem. Jautājums par juridiskās palīdzības sniedzēju skaita pietiekamību šā pētījuma ietvaros nav analizēts, jo pētījuma veicēju ieskatā tas nav iespējams, nepieskaroties jautājumam par valsts nodrošinātās juridiskās palīdzības sniedzējiem izmaksājamās atlīdzības apmēru. Pasūtītāja komentārā par pētījuma pirmo nodevumu pētījuma veicēju uzmanība tika vērsta uz to, ka atlīdzības apmēra analīze neietilpst pētījuma darba uzdevumā.

Treškārt, pastāv risks, ka tiks izkropļota konkurence juridisko pakalpojumu tirgū, padarot to faktiski par valsts regulētu tirgu, jo liela daļa juridisko pakalpojumu tiks sniegti atbilstoši normatīvi regulētiem nosacījumiem. Ir jāatzīst, ka šis risks zināmā mērā pastāv arī šobrīd. Tomēr pētījuma veicēju ieskatā, desmit reizes palielinot iespējamo valsts apmaksātās juridiskās palīdzības saņēmēju skaitu, arī šis risks palielinās desmit reizes, kļūstot par būtisku apsvērumu.

Ceturtkārt, pastāv risks, ka valsts budžetā nebūs pietiekami līdzekļu nepieciešamās valsts apmaksātās juridiskās palīdzības nodrošināšanai.

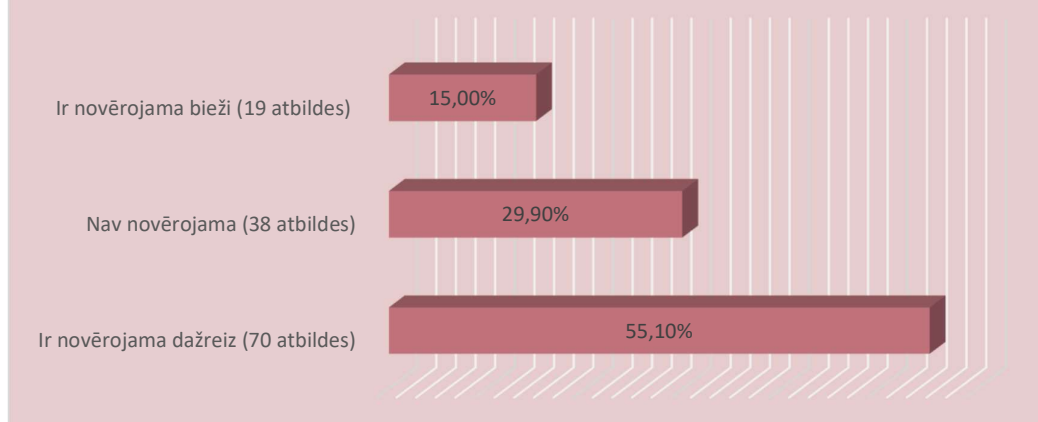
Visi šie riski kļūs aktuāli gadījumā, ja cilvēku interese par valsts apmaksāto juridisko palīdzību ievērojami palielināsies, nozīmīgi pārsniedzot pašreizējo juridiskās palīdzības saņēmēju apmēru un juridiskās palīdzības sniedzēju spēju sniegt cilvēkiem nepieciešamo palīdzību.

Ticami prognozēt cilvēku skaitu, kuri izmantos valsts apmaksāto juridisko palīdzību, ja tās saņēmēju loks tiks paplašināts, diemžēl šobrīd nav iespējams. Tādēļ nav iespējams prognozēt arī minēto risku iestāšanās iespējamību.

Pētījuma ietvaros tiesnešiem, kuri uz izskatāmajām lietām un tajās notiekošo skatās visobjektīvāk, tika uzdots jautājums par to, vai ir jūtama atšķirība starp valsts apmaksātu juridiskās palīdzības sniedzēju un juridiskās palīdzības sniedzēju, kura pakalpojumus apmaksā pati persona. Jautājuma formulējums bija šāds: “Vai Jūsu pieredzē ir novērojama valsts nodrošinātās juridiskās palīdzības sniedzēja vienaldzību konkrētajā procesā un tādējādi zemāka personas tiesību aizsardzība, salīdzinot ar procesiem, kuros persona pati algo juridiskās palīdzības sniedzēju?” Sniegtās atbildes redzamas 34.attēlā.

34.attēls.

Vai ir novērojama valsts nodrošinātās juridiskās palīdzības
sniedzēja neinteresētība procesā? N=127

Situācija, kurā vairāk kā 70% tiesnešu vismaz dažreiz ir novērojuši valsts apmaksāto juridiskās palīdzības sniedzēju vienaldzību konkrētajā procesā rada šaubas par tās juridiskās palīdzības kvalitāti, kas tiek sniegta valsts nodrošinātās juridiskās palīdzības ietvaros. Tomēr konkrētu secinājumu izdarīšana šajā sakarā nav šā pētījuma uzdevums.

10. Mediācijas pakalpojums

Mediācijas pakalpojumu šobrīd Latvijā drīkst sniegt ikviens. Mediators ir pušu brīvi izraudzīta fiziskā persona, kura ir piekritusi vadīt mediāciju. Tomēr Mediācijas likums nošķir mediatoru no sertificēta mediatora. Sertificēts mediators ir mediators, kurš normatīvajos aktos noteiktajā kārtībā ir apguvis mediāciju un saņēmis sertifikātu, kas dod tiesības tikt iekļautam sertificētu mediatoru sarakstā. Tiesnesis vai tiesa aicina puses izvēlēties mediatoru no sertificētu mediatoru saraksta (Mediācijas likuma 17.panta ceturrtā daļa). Tomēr konfliktā iesaistītās puses var izvēlēties arī mediatoru, kas nav sertificētu mediatoru sarakstā. Mediācijas dalībnieki ir brīvi mediatora izvēlē. Latvijā dažādus mediatoru apmācības kursus ir apguvuši vairāk nekā 400 mediatoru, bet tas nenozīmē, ka visi praktizē. Biedrība "Mediācijas padome", kura sastāv no četrām biedrībām, aptver aptuveni 150 mediatorus. Ir mediatori, kas darbojas individuāli un nav pievienojušies biedrībām.¹³⁴ Līdz ar to var konstatēt, ka Latvijā ir izveidojušies mediatoru saime un šobrīd ir pieejami mediatori kā mediācijas pakalpojuma sniedzēji.

Pētījuma ietvaros veiktajās padziļinātajās intervijās vairākkārt izskanēja viedoklis, ka mediācijas pakalpojumu faktiski nodrošina konkrētās iestādes. Piemēram, Tukuma bāriņtiesā esot iespējams saņemt šo pakalpojumu, Siguldas sociālajā dienestā tika sniegta informācija, ka sociālie darbinieki šo uzdevumu pilda pēc savas intuīcijas. Lai arī šie darbinieki nav izgājuši mediatoru apmācības un ieguvuši sertifikātus, interviju sniedzēji bija apmierināti ar sasniegtajiem rezultātiem. Citi intervētie savukārt nebija informēti par mediācijas piedāvātajām iespējām un uzskatīja, ka viņu klientiem tas nevarētu būt noderīgi. Līdz ar to pozitīvi vērtējams, ka iestāžu darbinieki izmanto mediāciju kā metodi vai vismaz dažus tās elementus, lai risinātu konfliktus. Tas var nodrošināt zināmu pozitīvu rezultātu. Šāda pašiniciatīva nav ierobežojama. Tomēr, ja tiek domāts par stabilu un sistēmisku pieeju un procesa rezultāta kvalitāti, tad mediācijas izmantošanai noteiktās jomās ir jārada skaidrs tiesiskais pamats un uzraudzības mehānisms.

10.1. Starptautiskā labā prakse mediācijas jomā

Eiropas padomes ministru komiteja ir izdevusi rekomendācijas (98) 1 par mediāciju ģimenes lietās¹³⁵ un rekomendāciju (2002) 10 par mediāciju civillietās¹³⁶, kurās iekļauti pamatprincipi attiecībā uz mediācijas pieejamību. Arī Eiropas Tiesu sistēmu efektivitātes komisija (CEPEJ) izdevusi pamatnostādnes pašreizējā ieteikuma labākai īstenošanai attiecībā uz mediāciju ģimenes lietās un civillietās¹³⁷. Vadlīnijās ir ietvertas arī rekomendācijas attiecībā uz mediācijas pieejamību, tajā skaitā sociāli un ekonomiski mazaizsargātām personām.

Šo dokumentu ietekme Latvijā, kā norāda Eiropas Tiesu sistēmu efektivitātes komisija, ir viduvēja. Proti, Eiropas padomes ministru komitejas rekomendācijas civiltiesībās Latvijā izmantotas Mediācijas likuma izstrādē.¹³⁸ Tomēr šīs starptautiskās rekomendācijas ir ne tikai

¹³⁴ Litvins G. Beidzot tiesas ieteiktā mediācija darbojas arī Latvijā. Jurista Vārds, 26.05.2015., Nr. 21 (873), 10.-15.lpp.

¹³⁵ Council of Europe Committee of Ministers Recommendation (98) 1 on family mediation. Pieejama šeit: <https://rm.coe.int/CoERMPublicCommonSearchServices/DisplayDCTMContent?documentId=0900016804ecb6e>

¹³⁶ Council of Europe Committee of Ministers Recommendation Rec (2002)10 of the Committee of Ministers to member States on mediation in civil matters. Pieejama šeit: <https://rm.coe.int/16805e1f76>

¹³⁷ Guidelines for a better implementation of the existing recommendation concerning family mediation and mediation in civil matters. Pieejams šeit: <https://rm.coe.int/16807475b6>

¹³⁸ Report on the impact of CEPEJ Guidelines on civil, family, penal and administration mediation. Pieejams: <https://www.coe.int/en/web/cepej/cepej-work/mediation>

par tiesiskā regulējuma izstrādi, bet arī par tiesiskā regulējuma ieviešanas mehānismiem. Tāpēc šā pētījuma kontekstā noderīgi ir norādīt šajos dokumentos minētos svarīgākos mediācijas pieejamības aspektus. Turpmāk pētījumā, analizējot aptauju rezultātus un formulējot priekšlikumus, parādīsies arī starptautiskajās rekomendācijās ietvertie aspekti, ko Latvijā vajadzētu ieviest tieši attiecībā uz mediācijas pieejamību.

No iepriekš minētajiem starptautiskajiem dokumentiem izriet, ka valstij jānodrošina mediācijas autonomija, kas nozīmē, ka mediāciju jāļauj izmantot pirms formāliem juridiskiem procesiem (piem., tiesas process), to laikā vai pēc to noslēgšanās. Turklāt mediācijai strīdu risināšanā ir dodama priekšroka jeb tā ir prioritāra strīdu risināšanas metode.

Mediācijas izmantošana nedrīkst pasliktināt pieejamību tiesai jo valstij ir jānovērš tiesvedības novilcināšanu un mediācijas izmantošanu kā novilcināšanas instrumentu.

Valstij jānodrošina sabiedrība un strīda puses ar vispārīgu informāciju par mediāciju. Valstij jāapkopo un jāizplata izvērsta informācija par mediāciju civiltiesību strīdos, tajā skaitā informāciju par mediācijas izmaksām un efektivitāti. Valstij jāveicina mediācijas izmantošana ģimenes strīdos, jo īpaši ar informācijas programmu palīdzību, kas tiek sniegta sabiedrībai, lai dotu iespēju labāk un vienveidīgi izprast šo strīdu izšķiršanas veidu.

Valstij un mediācijā ieinteresētajām personām jāveic atbilstoši pasākumi, lai plašāku sabiedrību informētu par mediācijas priekšrocībām. Šādi pasākumi var ietvert informāciju plašsaziņas līdzekļos; bukletu, internetu, plakātu izplatīšanu; mediācijas tālruņa palīdzības līnijas nodrošināšanu; informācijas un konsultāciju centru izveidošanu; mērķtiecīgas izpratnes veidošanas programmas, piemēram, “mediācijas nedēļas”; semināri un konferences; atvērto durvju dienas tiesās un iestādēs. Valstīm, universitātēm, citām akadēmiskām iestādēm un mediācijā ieinteresētajām personām būtu jāatbalsta un jāveicina zinātniskie pētījumi mediācijas jomā. Mediācija un citi strīdu izšķiršanas veidi jāiekļauj skolu valsts mācību programmās.

Valstij saskaņā ar nacionālajiem tiesību aktiem un praksi jārada tīkls reģionāliem un/vai vietējiem centriem, kuros personas var saņemt neitrālu un objektīvu padomu un informāciju par mediāciju, tajā skaitā telefoniski, pa pastu vai elektroniski.

Valstij jānodrošina informācija par mediāciju civillietās iesaistītajiem profesionāļiem. Tiesu sistēmas locekļiem, prokuroriem, advokātiem un citiem juridiskiem speciālistiem, kā arī citām institūcijām, kas iesaistītas strīdu izšķiršanā, būtu savlaicīgi jāsniedz strīda pusēm informācija un konsultācijas par mediāciju.

Tiesnešiem ir izšķiroša loma draudzīga strīdu izšķiršanas kultūras veicināšanā. Tāpēc ir svarīgi, lai viņiem būtu visas zināšanas un izpratne par mediācijas procesu un ieguvumiem. Ir svarīgi veicināt gan institucionālās, gan individuālās saiknes starp mediatoriem un tiesnešiem. Īpaši to var izdarīt konferencēs un semināros. Tiesnesim ir nozīmīga loma mediācijas attīstībā. Tiesnesim jāspēj pusēm sniegt informāciju un iespēju robežās aicināt puses iesaistīties mediācijā vai novirzīt lietu uz mediācijas procesu.

Tāpat arī juristu uzvedības kodeksos jābūt pienākumam vai rekomendācijai aicināt puses apsvērt izmantot mediāciju pirms vēršanās tiesā, ka arī sniegt nepieciešamo informāciju un

padomu par mediāciju. Mediācija jāiekļauj advokātu sākotnējās, kā arī pastāvīgās apmācības programmās.

Valstis un mediācijā ieinteresētās personas tiek mudinātas veikt pasākumus, lai palielinātu nevalstisko organizāciju un citu iesaistīto organizāciju izpratni par mediāciju.

Lai mediāciju padarītu pievilcīgāku, valsts var apsvērt tiesas nodevu samazināšanu, atcelšanu vai atmaksu īpašos gadījumos, ja ar mediāciju tiek mēģināts izšķirt strīdu vai nu pirms vēršanās tiesā, vai tiesas procesa laikā.

Mediācijas izmaksām vajadzētu būt saprātīgām un proporcionālām attiecīgā jautājuma nozīmīgumam un mediatora veiktā darba apjomam. Lai mediācija būtu pieejama plašai sabiedrībai, valstīm būtu jānodrošina tiešs finansiāls atbalsts mediācijas pakalpojumiem. Valstij būtu jānodrošina pilnībā vai daļēji bezmaksas mediācija vai jānodrošina juridisko palīdzību mediācijas procesā, jo īpaši, ja kādas puses interesēm nepieciešama īpaša aizsardzība.

Nav pieļaujams, ka dažām iedzīvotāju grupām tiek liegts mediācijas pakalpojums finansiālu apsvērumu dēļ. Personām ar ierobežotiem finanšu līdzekļiem būtu jādod iespēja saņemt mediācijas pakalpojumu tādā pašā veidā, kā tiktu nodrošināta juridiskā palīdzība tiesvedībā.

Valstij jāatbalsta mediācija ar finanšu un cita veida atbalsta instrumentiem. Tajā pašā laikā valstij arī jānodrošina pastāvīga mediācijas uzraudzība, nodrošinot iekšējo un ārējo novērtējumu.

10.2. Mediācijas pakalpojuma pieejamība Latvijā

Pētnieki veica sertificēto mediatoru un tiesnešu aptauju par mediācijas pakalpojuma pieejamību, vērtējot ģeogrāfiskos un finansiālos aspektus.

Uz jautājumu, kā kopumā vērtējat pieejamību mediācijai Latvijā, 47% no pētījuma ietvaros aptaujātajiem sertificētajiem mediatoriem norādīja, ka tā ir vidēja, 33% norādīja, ka laba, 3% - slikta, savukārt 17% nesniedza viedokli par šo jautājumu.

Sertificētie mediatori paskaidroja, ka šobrīd pieejamība ir laba, jo mediācijas piedāvājums pārsniedz pieprasījumu (mediatori būtu gatavi strādāt vairāk, nekā šobrīd ienāk mediācijas klientu un gadījumu), mediatori spēj ātri pielāgoties un piedāvā kvalitatīvus pakalpojumus, šobrīd mediācija ir plaši pieejama attālināti (*online*), tiek īstenots ģimenes mediācijas projekts, kas padara mediāciju pieejamāku plašākam personu lokam, tajā skaitā tiem, kuriem finansiālās iespējas ir ierobežotas, pat ja reģionā nav sava mediatora, sertificēti mediatori piedāvā izbraukt uz reģioniem un tur novadīt procesu.

Savukārt tie, kas norāda, ka pieejamība ir viduvēja, argumentē ar to, ka ir nepietiekoša informācija par pakalpojumu, zema iedzīvotāju labklājība, mediācija ir nepieejama visos Latvijas reģionos, trūkst labo stāstu par mediācijas izmantošanu komercstrīdos u.c. lietu kategorijās, tādējādi, potenciāliem mediācijas klientiem nav iedrošinājuma un labo paraugu, kam sekot, mediatoriem nav pietiekami daudz mediācijas gadījumu, viņiem ir jāturpina darbs citās darbavietās, t.i. samazinās laiks, ko mediatori varētu veltīt mediācijas attīstībai,

tālākizglītībai un pakalpojuma reklāmai, trūkst valsts finansiālā atbalsta mediācijai citās jomās (ne tikai krimināllietās un ģimenes strīdos), liela daļa sabiedrības mediāciju asociē vienīgi ar ģimenes strīdu risināšanu.

Arī pētījuma ietvaros veiktajā tiesnešu aptaujā, kurā piedalījās tiesneši, kuri aptaujā norāda, ka vienmēr vai reizēs, kad tas ir lietderīgi, piedāvā civilprocesa dalībniekiem izmantot mediāciju,¹³⁹ 51% tiesnešu norāda, ka mediācijas pieejamība Latvijā ir vidēja, 33% ka laba un 16% uzskata, ka slikta. Pamatojuma argumenti ir līdzīgi sertificētu mediatoru paustajiem.

Ir jāatzīst, ka mediatoru darbības reģioni šobrīd nenosdz visus Latvijas novadus. Vienlaikus sertificētajiem mediatoriem nav ierobežota darbības teritorija un personas var vienoties ar tiem par mediācijas vadīšanu visiem pieņemamā vietā. Tas gan var palielināt mediācijas procesa izmaksas. Atsevišķi sertificētie mediatori spēj vadīt mediācijas procesu latviešu, krievu un angļu valodā, tādējādi atvieglot mediācijas iespējas personām, kuras nepārzina valsts valodu. Kopš 2015.gada 29.decembra arī zvērināti notāri un zvērināti tiesu izpildītāji drīkst vadīt mediāciju kā sertificēti mediatori, tomēr līdz šim neviens no viņiem nav ieguvis sertifikātu.

Viens no būtiskiem mediācijas pieejamības aspektiem ir samaksa. Sertificēta mediatora atlīdzības apmērs tiek noteikts, katram mediatoram vienojoties ar strīda pusēm brīvā tirgus ietvaros. Ja strīdam ir komercietisību raksturs vai tas ir par būtiskām finansiālajām vērtībām, tad mediatora atlīdzības likme parasti ir augstāka nekā ģimenes tiesību strīdam.¹⁴⁰

Šā pētījuma ietvaros veiktajā aptaujā sertificētie mediatori norādīja, kāda ir sertificēto mediatora atlīdzības stundas vidējā takse:

- 1) Ģimenes lietās: 30-50 EUR/h
- 2) Mantojuma lietās: 30-100 EUR/h
- 3) Īpašumu lietās: 50-100 EUR/h
- 4) Parādu piedziņas lietās: 30-80 EUR/h
- 5) Komercstrīdos: 50-120 EUR/h
- 6) Darba tiesību strīdos: 30-70 EUR/h

Sertificētie mediatori arī norādīja, ka atlīdzības taksei papildus tiek iekasēts PVN. Strīdos starp juridiskajām personām takse mēdz būt lielāka. Kāds sertificētais mediators norāda, ka pamatā vada mediācijas ģimenes lietās un pieturas pie Tieslietu ministrijas ieteikumiem Ģimeņu projektā - nepārsniegt 35 EUR/h. Pie šī viedokļa jāpaskaidro, ka Tieslietu ministrija nav izdevusi ieteikumus vai cita veida norādījumus par mediatora atlīdzības apmēru. Viedoklī paustā summa acīmredzami aizgūta no Sertificēto mediatoru padomes un Tieslietu ministrijas sadarbības līguma "Par līdzekļu piešķiršanu Sertificētu mediatoru padomei", kura ietvaros ir pieejama dotācija konkrētas ierobežotas summas apmērā. No valsts budžeta sedz pirmās piecas sesijas. Izmaksas par katru šādu mediācijas sesiju tiek segtas no dotācijas 30 EUR apmērā. Šī summa attiecas tikai uz sertificētu mediatoru pakalpojumu valsts dotētā projekta ietvaros.

Daļa sertificēto mediatoru pētījuma ietvaros veiktajā aptaujā norādīja, ka nevēlas atklāt šādu informāciju.

¹³⁹ Pētnieku aptaujā 56% tiesneši norāda, ka vienmēr piedāvā civilprocesa dalībniekiem izmantot mediāciju, 41% dažreiz, kad strīdu var atrisināt ar mediāciju.

¹⁴⁰ Litvins G. Beidzot tiesas ieteiktā mediācija darbojas arī Latvijā. Jurista Vārds, 26.05.2015., Nr. 21 (873), 10.-15.lpp.

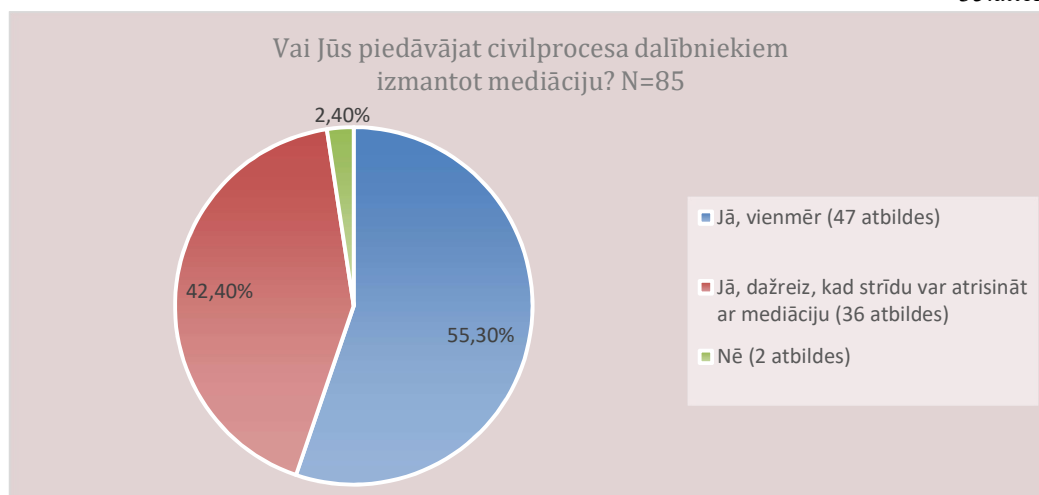
Nemot vērā iepriekš minēto secināms, ka daļēji pastāv ģeogrāfiskās pieejamības ierobežojums. Tomēr tam pastāv vairāki risinājumi. Ne visi tie būtu izmantojami sociāli un ekonomiski mazaizsargātām personām, jo visticamāk personām trūks tehnoloģiju lietošanas prasmes. Tomēr mediatori ir apliecinājuši savu mobilitāti un gatavību sniegt mediācijas pakalpojumu ārpus savas pamata prakses vietas. Šāds risinājums sadārdzina mediācijas pakalpojumu. Kontekstā ar mediatoru amata atlīdzību apmēriem, secināms, ka finanšu aspekts ir reāls pieejamības šķērslis sociāli un ekonomiski mazaizsargātām personām.

10.3. Tiesas ieteiktā mediācija

Latvijā Civilprocesa likuma 148. pants un citas tiesību normas paredz tiesas atvasināto mediāciju. Tas nozīmē, ka tiesa prasītājam un atbildētājam nosūta informāciju par iespēju risināt strīdu, izmantojot mediāciju, un par pienākumu noteiktajā termiņā paziņot tiesai, ja viņi piekrīt izmantot mediāciju. Latvijā nav tiesas mediācija, lai gan Civilprocesa likuma 149., 149.¹ un 151.pants nosaka, ka, sagatavojot lietu iztiesāšanai, tiesnesis ne tikai piedāvā strīdu atrisināt, izmantojot mediāciju, bet arī cenšas puses samierināt. Sagatavošanas sēdē tiesnesis cenšas puses samierināt, kā arī piedāvā strīdu atrisināt, izmantojot mediāciju, ja nepieciešams, nosaka termiņu, līdz kuram izpildāmas atsevišķas procesuālās darbības. Civilprocesa likums detalizēti nepaskaidro, kā un atbilstoši kādiem noteikumiem tiesnesis veicina samierināšanos. Praksē sagatavošanas sēdes notiek ļoti reti un visbiežāk tiesnesis aprobežojas ar aicinājumu pusēm izmantot mediāciju.

No pētījuma ietvaros veiktās tiesnešu aptaujas redzams, ka absolūti lielākā daļa respondentu piedāvā lietas dalībniekiem mediāciju vai nu vienmēr, vai atsevišķos gadījumos, kad tiesnešu ieskatā strīdu būtu iespējams atrisināt ar mediācijas palīdzību (35.attēls).

35.attēls

30% no aptaujātajiem sertificētajiem mediatoriem norāda, ka tiesneši ir pietiekoši informēti un zinoši par mediāciju, 57% norāda, ka tikai daļēji, savukārt pārējie 13% nespēja sniegt atbildi. Sertificētie mediatori papildus norāda, ka situācija nav viennozīmīga – ir tiesneši, kuri ir ļoti labi informēti un zinoši, jo apmeklē mācības, tomēr ir arī tiesneši, kuri nav apmeklējuši mācības

un nav tik aktīvi darbā ar lietas dalībniekiem. Aptaujā kāds sertificētais mediators pauda personīgu viedokli, ka viņaprāt līdzšinējās mācības ir nepietiekamas, lai pilnībā apgūtu gan mediācijas pamatus, gan nepieciešamo minimumu par konfliktiem, lai tos atpazītu, diagnosticētu un pareizi piedāvātu mediāciju.

Mediācijas procesā iesaistīto (plašākā nozīmē) mācības un labās prakses apmaiņas sarunas noteikti ir svarīgs pasākums. Informācija un zināšanas par mediāciju ir viena puse, bet, īpaši tiesnešu gadījumā, ne mazāk svarīgas ir prasmes efektīvi izklāstīt informāciju pusēm, lai tās piekristu mediācijai. Līdz ar to mācības ir turpināmas, īpaši starpdisciplinārās, turklāt jau konkrētos aspektos, kas varētu vairot mediācijas izmantošanas gadījumus. Šim nolūkam tiesnešiem būtu izstrādājama mediācijas apmācību programma ilgtermiņā.

Tajā pašā laikā tiesnešu aptaujā, kurā piedalījās tiesneši, kuri aptauja norāda, ka vienmēr vai reizēs, kad tas ir lietderīgi, piedāvā civilprocesa dalībniekiem izmantot mediāciju,¹⁴¹ 74% norāda, ka tiesnešu informācija un zināšanas par mediāciju ir pietiekamas un 26% norāda, ka tās ir daļēji pietiekamas. Līdz ar to tiesnešu pašnovērtējums ir augstāks, nekā to vērtē sertificētie mediatori. Turklāt jāņem vērā arī tiesnešu ticība mediācijai kā efektīvai domstarpību risināšanas metodei. Aptaujā 49% tiesnešu tic, ka mediācija var kļūt par nozīmīgu instrumentu tiesu atslogošanai, 38% uzskata, ka tikai daļēji, bet 13% noraida šādu iespējamību.

Aptaujā tikai 33% sertificētie mediatori norāda, ka tiesneši pietiekami aktīvi piedāvā civilprocesa dalībniekiem izmantot mediāciju, 37% norāda, ka tikai daļēji, 13% norāda, ka nepietiekami, 17% nesniedza viedokli.

Papildus sertificētie mediatori norāda, ka parasti mediācija tiek piedāvāta formāli, t.i. puses tiek informētas par iespēju savstarpēji vienojoties izmantot mediāciju, kā vienu no strīda risināšanas veidiem. Ir tiesneši, kuri to dara ļoti aktīvi, jo izprot iespējas, kuras potenciāli var sniegt mediācija. Savukārt, ja tiesnesis ir mediācijas kā iespējama strīda risinājuma “noliedzējs” – mediācija netiek ieteikta vai tas tiek darīts formāli. Lielākoties tiesneši nav aktīvi mediācijas iniciatori. Tajā pašā laikā tiek atzīts, ka pēc tiesnešu mācībām Latvijas tiesnešu mācību centrā situācija ir uzlabojusies, salīdzinot ar to, kas bija pirms mācībām.

Tajā pašā laikā tiesnešu aptaujā 56% tiesneši norāda, ka vienmēr piedāvā civilprocesa dalībniekiem izmantot mediāciju, 41% dažreiz, kad strīdu var atrisināt ar mediāciju, un 3% to nedara. Šie rezultāti parāda, ka sertificētu mediatoru gaidas no tiesnešiem ir lielākas par to pašreizējo realizāciju. Civilprocesa likumā skaidri noteikti tiesneša pienākumi, aicināt puses izmantot mediāciju, tomēr šo pienākumu izpildes veids nav pietiekami efektīvs un mēdz būt formāls.

Salīdzinājumā Igaunijā Civilprocesa likums paredz gan tiesas atvasināto mediāciju, gan zināmā mērā tiesas mediāciju. Atbilstoši Igaunijas Civilprocesa likuma 4.pantam tiesas procesa laikā tiesai jāveic visas iespējamās darbības, lai panāktu pilnīgu vai daļēju izlīgumu, ja tiesas ieskatā tas ir saprātīgi. Izlīguma noslēgšanai tiesa cita starpā piedāvā pusēm izlīguma noteikumus, pieprasa pusēm ierasties tiesā personīgi, aicina puses izlīgt ārpus tiesas vai aicina puses vienoties mediācijas procesā. Civilprocesa likuma 563. pantā ir iekļauts īpašs noteikums, kas

¹⁴¹ Pētnieku aptaujā 56% tiesneši norāda, ka vienmēr piedāvā civilprocesa dalībniekiem izmantot mediāciju, 41% dažreiz, kad strīdu var atrisināt ar mediāciju.

paredz, ka tiesnesim jāuzņemas samierinātāja pienākumi situācijās, kad viens no vecākiem pārkāpj tiesas rīkojumu par saskarsmes tiesībām ar bērnu. Pēc viena vecāka lūguma tiesa var aicināt abus vecākus uz tiesu, lai šādu strīdu atrisinātu vienošanās ceļā. Tiesa aicina vecākus ierasties personīgi un informē tos par iespējamajām tiesiskajām sekām (naudas sods vai arests), ja tie neierodas.

Nemot vērā iepriekš minēto secināms, ka pastāv nevienprātība par Civilprocesa likumā noteikto tiesneša pienākumu un tā saturu, kā arī praktisko izpildījumu.

10.4. Latvijas sabiedrības informētība par mediāciju

Mērķa grupas aptaujā tikai 13% cilvēki atbild, ka precīzi zina, kas ir mediācija. 24% atbild, ka par mediāciju ir kaut kur dzirdējuši, tomēr nezina, kas tieši tas ir; savukārt 63% neko par tādu nav dzirdējuši. Šī statistika apliecina, ka sabiedrībā trūkst informācijas par mediāciju. Ja persona pat nav informēta par mediācijas esamību, tad tā nevar nonākt līdz lēmumam to izmantot domstarpību risināšanai.

Visās vecuma grupās ir vienāds tas īpatsvars, kuras neko nezina un nav dzirdējuši par mediāciju. Labāk informētas ir personas vecumā no 45-55 gadiem, bet sliktāk no 65-75 gadiem. Iepriekš minēto apstiprina arī atbildes uz jautājumu, ar ko asociējas vārds mediācija (mieru, klusumu un pārdomām vai domstarpību risināšanu). Tikai 19% piekrīt un 17% drīzāk piekrīt, ka tā saistīta ar strīdu risināšanu, bet 10% nepiekrīt un 9% drīzāk nepiekrīt tam; 45% grūti pateikt.

Sertificēto mediatoru aptaujā 27% sertificētie mediatori norāda, ka internetā un citos publiskajos resursos ir pietiekami informācijas par mediāciju un tās pieejamību, 27% norāda, ka tikai daļēji, 37% norāda, ka informācija ir nepietiekama, 9% nespēja sniegt atbildi.

Papildus tiek norādīts ir informācija ir pietiekama, ja persona apzināti to meklē, tomēr nav pietiekamas sociālas informatīvas kampaņas. Trūkst tieši šīs sabiedrības audzināšanas komponentes, kas ļautu izvērtēt abas (cīņas un sadarbības) stratēģijas, atspoguļotu to priekšrocības un trūkumus un ļautu izdarīt apzinātu izvēli. Tiek arī norādīts, ka informācija bieži netiek aktualizēta, tās pasniegšanas veids ir sarežģīts vai neuzrunājošs. Lasītājam, kurš pirmo reizi dzird par mediāciju, ir grūti sašķirot un atlasīt praktisku informāciju par reālu pakalpojumu no teorētiskas un vispārīgas informācijas.

Sabiedrības informētības līmenis par mediāciju ir nepietiekošs. Neesot informācijai un zināšanām, nav sagaidāms, ka persona pieņems lēmumu par mediācijas izmantošanu.

Mērķtiecīgas informācijas neesamību daļēji apliecina apstākļi par cilvēku interesi par mediāciju. Mērķa grupas aptaujā 55% norāda, ka neizmanto mediāciju sava juridiskā strīda risināšanai; 34% izmantotu tikai, ja valsts to apmaksātu; tikai 11% noteikti izmantotu mediāciju.

Tomēr mērķa grupas aptaujā parādās arī cita būtiska pazīme. Atbildot uz jautājumu, kur persona vispirms vērstos sava strīda risināšanai, 50% respondentu savu juridisko strīdu vispirms risinātu sarunu ceļā, 5% mediācijas ceļā un 15% saviem spēkiem. Tas parāda, ka **cilvēkiem pirmā**

izvēle patiesībā nebūtu vērsties pie jurista, kas savukārt dod potenciālu mediācijai būt vienai no pirmajām izvēlēm, vismaz pirms tiesas.

10.5. Latvijas sabiedrības gatavība mediācijai

Mediācijas uzsākšanai un sekmīgai norisei ir svarīga ne tikai informācija, bet arī paša cilvēka psiholoģiskā (emocionālā) gatavība piedalīties mediācijas procesā. Sertificēto mediatoru aptaujā tikai 3% sertificētie mediatori norāda, ka cilvēku gatavība piedalīties mediācijā ir augsta. 43% respondentu norāda, ka tā ir vidēja, 43% norāda, ka tā ir zema, bet 11% nesniedza atbildi.

Papildus aptaujā tiek norādīts, ka vēl nav izstrādājusies mediācijas atpazīstamība, līdz ar to nav pietiekama uzticamība mediācijas institūtam. Bet kā rāda mediācijas procesi, sākumā klienti ir rezervēti, bet ar laiku "atveras." Arī ne visi vecāki ir gatavi runāt un paši meklēt risinājumus. Tiem drošāk un uzticamāk ir to deleģēt profesionālim – advokātam. Publiskajos resursos ir pārāk maz pozitīvo stāstu, kas veidotu lielāku Latvijas iedzīvotāju gatavību pašiem iesaistīties konfliktu risināšanā. Nedrošība saistās ar nezināmo, un visvairāk tā jūtama mediācijas sākumā, bet, procesam turpinoties, cilvēki atraisās (cik nu katrs spēj) un pārliecinās, ka tas ir drošs process. Lai piedalītos mediācijā, cilvēkiem jāuzņemas atbildība. Cita starpā sertificētie mediatori norāda, ka daudzos gadījumos arī mediācijas procesā tomēr šķiet, ka cilvēki gaida, ka kāds pieņems lēmumu viņu vietā.

Aptaujā 70% sertificētie mediatori norāda, ka civilprocesa dalībnieki atsaka piedalīties mediācijā, jo jāuzņemas pašiniciatīva un atbildība, un 53% norāda, ka atsaka, jo mediācijas rezultāts nav zināms (prognozējams).

Komentējot šos divus galvenos un vēl citus iemeslus, sertificētie mediatori secina, ka reizēm vēlme ieriebt otram pusei ir lielāka par vēlmi panākt izlīgumu, personas netic mediācijas procesam ("es jau runāju, tas ir bezcerīgi") vai arī viena no pusēm vienkārši nepiekrīt mediācijas procesam. Puses nav gatavas piekāpties otram pusei kādu emocionālu apsvērumu dēļ (nodevība, aizvainojums). Uzskata, ka tāpat jau nekas nemainīsies. Ir jātiekas ar otru pusi un jārunā ar viņu, esot vienā telpā. Cilvēki atsakās no mediācijas, ja paši nevēlas tērēt savu laiku un prātu, bet ir deleģējusi konfliktu advokātiem vai pārstāvjiem, ja ir spēcīga ticība sev vēlākam rezultātam, ja jau ir ieguldīta nauda un laiks, lai sagatavotu prasību, savāktu pierādījumus – ir grūti sadzīvot ar domu, ka samaksātais bijis lieki iztērēts, negribas zaudēt ieguldīto, lai arī kāds būtu tiesas rezultāts.

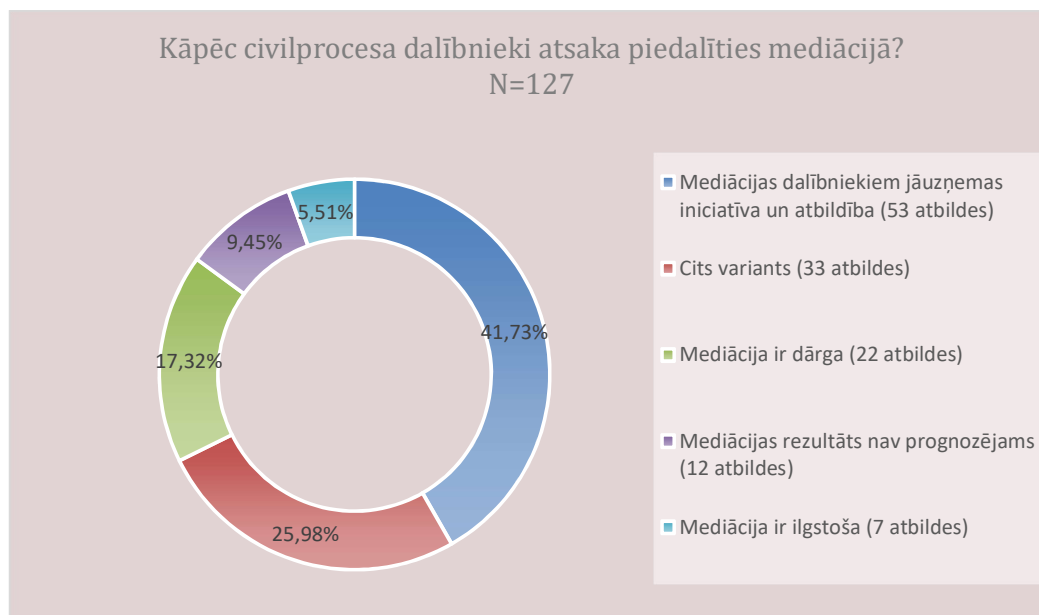
Aptaujā vēl tiek minēts, ka civilprocesa dalībnieki atsaka piedalīties mediācijā, jo baidās, ka kopējais procesa ilgums palielināsies un otra puse iegūtās ziņas pēc mediācijas izmantos pret viņu tiesas procesā. Cilvēki vairāk uzticas advokāta institūtam, vēl jo vairāk, ka ir jau ieguldīta nauda un ir cerība „uzvarēt” lietā. Neziņa par to, kā notiks mediācija, ko tajā panāks (varbūt „zaudēs”), vai tas ir droši juridiski – tiesas dokuments tomēr ir ar „zīmogu” utt. – tas viss rada šaubas cilvēkos attiecībā uz mediācijas izmantošanu. Turklāt, nenoliedzami, ka vieglāk ir pielvarot citu un tad dzīvot ar tiesas spriedumu, nevis pašiem izlemt savu jautājumu.

Papildus 53% sertificētie mediatori arī norāda, ka mediācijas procesi ir noslēgušies bez vienošanās, jo dalībnieki nespēja komunicēt, un 33% norāda, ka dalībnieki nevēlējās vēl ilgāk

atlikt tiesas procesu. Cita starpā tiek vērsta uzmanība arī uz starpdisciplināro sadarbību. Ģimenes lietās mediatora pienākums ir sniegt pusēm informāciju par to, kā atpazīt vardarbību (atšķirt ilgstošu ikdienas ģimenes vardarbību no krīzes un konfliktējošas komunikācijas). Ar ilgstošu vardarbību saistītie jautājumi nevar tikt atrisināti mediācijā. Tur nepieciešama palīdzības iestāžu un dažādu metožu sadarbība – bāriņtiesa, sociālais dienests, psihologs, ģimenes psihoterapeits.

Iepriekš minēto apstiprina arī tiesnešu aptauja, kurā lielākā daļa aptaujāto tiesnešu norāda, ka civilprocesa dalībnieki atsaka piedalīties mediācijā, jo lietas dalībniekiem jāuzņemas pašiniciatīva un atbildība. 13% tiesneši arī norāda, ka mediācijas izmaksas ir lielas un 10%, ka rezultāts nav prognozējams. Tiesneši min vēl arī citus iemeslus, kāpēc civilprocesa dalībnieki atsaka piedalīties mediācijā. Piemēram, cilvēku zināšanu un izpratnes trūkums par mediāciju, pušu egoisms, fakts, ka, ja cilvēks ir iesniedzis prasību tiesā, viņš vēlas, lai lieta tiktu izšķirta ar spriedumu. Kā traucējošie faktori tiek minētas arī grūtības fiziski nokļūt līdz mediatoram. Tiek sniegtas pretrunīgas atbildes saistībā ar zvērinātu advokātu lomu – daļa tiesnešu norāda, ka, ja pusēm ir advokāti, tad advokāti lieliski tiek galā ar mediāciju, bet daļa norāda, ka advokāti vēlas paildzināt strīdu, lai ilgāk saņemtu atlīdzību par savu darbu, tādēļ nav ieinteresēti lietas atrisināšanā. Tiesnešu sniegtās atbildes redzamas 36.attēlā.

36.attēls

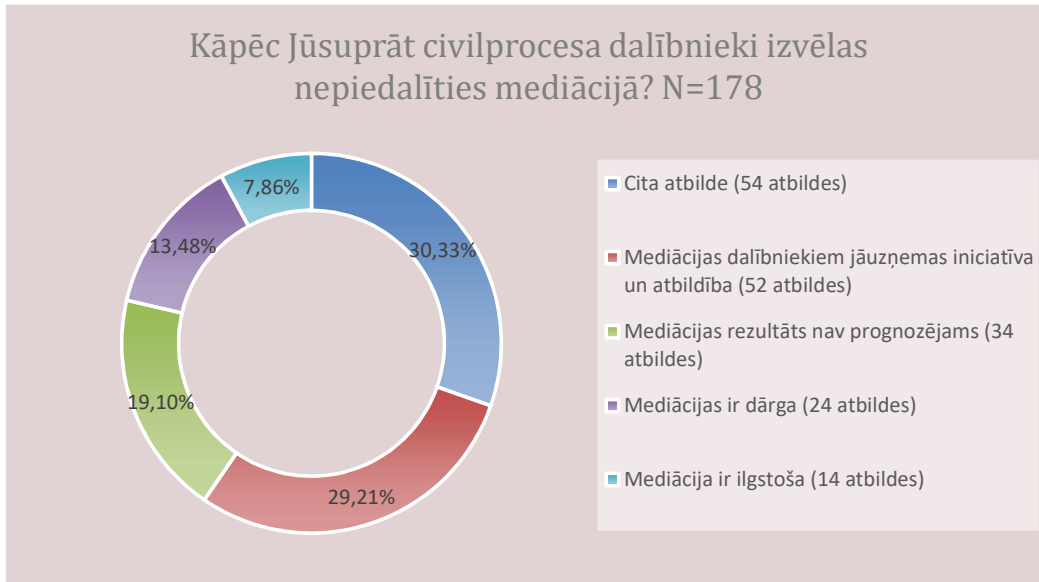

Iepriekš minēto apstiprina arī juridiskās palīdzības sniedzēji. Pētījuma ietvaros veiktajā aptaujā 29% respondentu norāda, ka civilprocesa dalībnieki izvēlas nepiedalīties mediācijā, jo jāuzņemas pašiniciatīva un atbildība. Salīdzinoši liela daļa juridiskās palīdzības sniedzēju ir izmantojuši iespēju brīvi komentēt atbildi uz šo jautājumu.

Interesanti, ka atsevišķi juridiskās palīdzības sniedzēji tieši norāda, ka mediācijas rezultāts ir ļabi paredzams, tādēļ nav jēgas tērēt tam liku un līdzekļus. Iespējams, šeit ir domātas situācijas, kurās redzams, ka cilvēki nav gatavi savstarpēji sarunāties un vienoties. Tāpat tiek akcentēts, ka bieži cilvēki neizprot mediācijas būtību. Vienā no atbildēm norādīts, ka *“ja būtu bez maksas, tad cilvēki izvēlētos, pretējā gadījumā sanāk iztērēta nauda un visbiežāk nekāds rezultāts”*. Šī

atbilde dara uzmanīgu, jo, pieņemot lēmumu par valsts iesaisti mediācijas pakalpojuma apmaksāšanā, arī jānodrošina, lai šī faktiski visas sabiedrības nauda netiktu tērēta gadījumiem, kad tiek *“iztērēta nauda un visbiežāk nekāds rezultāts”*. Ir sniegta arī šāda atbilde: *“ja grib vienoties, vienosies arī bez mediācijas, bet ja nē, tad arī mediācija nepalīdzēs”*. *“Lielākoties “pārrunas” jau iepriekš ir noslēgušās neveiksmīgi, tādēļ mediācija vairs nav nepieciešama un puses vēlas saņemt tiesas spriedumu, nezaudējot laiku un izmaksas”*. Norādīts arī, ka mediācija ir dārga un puses bieži nevar vienoties par izmaksu sadalījumu atšķirībā no tiesas izdevumiem, kurus sedz *“zaudējusi”* puse. Juridiskās palīdzības sniedzēju atbildes redzamas 37.attēlā.

37.attēls

Šie rezultāti apliecina, ka Latvijas iedzīvotāju gatavība piedalīties mediācijas procesā šobrīd ir zema dažādu gan objektīvu, gan lielākoties subjektīvu apsvērumu dēļ. Lai paaugstinātu iedzīvotāju gatavību piedalīties mediācijā, īpaši nozīmīgs ir atbalsts mediācijas procesa sākumā, lai informētu par mediāciju un iedrošinātu tajā piedalīties.

10.6. Citu institūciju ieteiktā mediācija

Ne tikai tiesnesim ir būtiska loma, lai personas novirzītu uz mediāciju. Tāds pats uzdevums ir arī citām valsts un pašvaldību iestādēm, kā arī citām personām, ja konstatējams, ka personai ir civiltiesiska rakstura strīds un tā atrisināšana varētu uzlabot personas tiesisko situāciju, piemēram:

- 1) Tiesībsarga birojam, piemēram, darba tiesisko attiecību strīdos, un šāds pienākums būtu nosakāms Tiesībsarga likumā;
- 2) Valsts un pašvaldību policijai, piemēram, ģimenes tiesisko attiecību, kaimiņu strīdos, un šāds pienākums būtu nosakāms likumā *“Par policiju”*;
- 3) Valsts darba inspekcijai, piemēram, darbinieku un darba devēju strīdos, un šāds pienākums būtu nosakāms Valsts darba inspekcijas likumā;
- 4) Pašvaldības sociālajam dienestam, piemēram, ģimenes strīdos, cita veida civiltiesiskos strīdos, un šāds pienākums būtu nosakāms Sociālo pakalpojumu un sociālās palīdzības likumā;

- 5) Bāriņtiesām, piemēram, ģimenes strīdos, un šāds pienākums būtu nosakāms Bāriņtiesu likumā;
- 6) Zvērinātam notāram, piemēram, mantojuma lietās, laulības šķiršanas strīdos, un šāds pienākums būtu nosakāms Notariāta likumā;
- 7) Zvērinātam tiesu izpildītājam, piemēram, parāda piedziņas lietās, saskarsmes lietās, un šāds pienākums būtu nosakāms Tiesu izpildītāju likumā;
- 8) Īres valdēm īres tiesisko attiecību strīdos, un šāds pienākums būtu nosakāms likumā "Par dzīvojamo telpu īri";
- 9) Izglītības iestādēm, piemēram, audzēkņu savstarpējos strīdos un audzēkņu un izglītības iestādes strīdos, un šāds pienākums būtu nosakāms Izglītības likumā;
- 10) Iestādei un administratīvajai tiesai, piemēram, kaimiņu strīdos, patērētāju tiesību strīdos, komercietību strīdos (lietās, kuru pamatā ir divu privātpersonu - pieteicēja un trešās personas - strīds), un šāds pienākums būtu nosakāms Administratīvā procesa likumā;
- 11) Dzīvojamās mājas pārvaldītājam, piemēram, kaimiņu strīdos un kopīpašuma apsaimniekošanā, un šāds pienākums būtu nosakāms Dzīvojamo māju pārvaldīšanas likumā;
- 12) Vispārīgi jebkurai valsts pārvaldes institūcijai privātpersonas tiesību ievērošanas principa ietvarā un šāds pienākums *expressis verbis* būtu nosakāms Valsts pārvaldes iekārtas likumā un likumā "Par pašvaldībām".

Aptaujā tikai 3% sertificētie mediatori norāda, ka valsts un pašvaldību iestāžu amatpersonas ir pietiekoši informētas un zinošas par mediāciju, 77% norāda, ka tikai daļēji, 10% norāda, ka ir nezinošas, 10% nespēja sniegt atbildi.

Situācija ar valsts un pašvaldību iestādēm ir sliktāka, nekā ar tiesnešiem. Tas ir izskaidrojams ar to, ka Civilprocesa likumā ir nostiprināts tiesneša uzdevums un atbilstoši grozījumiem ir organizētas mācības.

Papildus tiek norādīts, ka situācija bāriņtiesās un sociālajos dienestos ir labāka nekā citās valsts un pašvaldību iestādēs, jo līdzšinējos valsts atbalstītajos projektos ir iesaistījušās abas šīs institūcijas un to darbinieki ir informētāki. Ģimenes lietās personas nonāk līdz mediācijai pēc tiesas, bāriņtiesas vai sociālā dienesta ieteikuma.

Tiek arī norādīts, ka valsts un pašvaldību iestāžu amatpersonas ir informētas, bet tas vēl negarantē to, ka tās ir zinošas un spējīgas praktiski izpildīt savedēja lomu. Tāpat iztrūkst jēgpilna sadarbība dažādu institūciju starpā, aicinot (vai neiesakot) pusēm izmantot mediāciju strīdu noregulējumam. Iespējams, ka šāds viedoklis pastāv, jo iepriekš sadarbības nepieciešamība ir bijusi akcentēta, tomēr tam nav izveidots institucionāls mehānisms (sadarbības platforma).

Ja tiktu izveidota starpinstitutionāla sadarbības grupa, šajā grupā mediatori labāk iepazītu citu institūciju darbību un otrādi, varētu regulāri apmainīties ar informāciju par labāko praksi un problēmām, varētu formulēt dažāda veida metodiskās rekomendācijas. Šādas starpinstitutionālās grupas mērķis būtu konsultatīvā un profesionālā pilnveide. Starpinstitutionālu grupu veidošana dažādās jomās, ar mērķi attīstīt kādu jautājumu, ir izplatīta prakse. Tās organizēšanu un vadību varētu uzņemties Sertificēto mediatoru padome.

Mediatori norāda, ka arī zvērināti advokāti nepietiekami aktīvi mudina personas domstarpības risināt mediācijas procesā. Šo apgalvojumu apliecina arī juridiskās palīdzības sniedzēju viedoklis. Pētījuma ietvaros veiktajā aptaujā tikai 8% juridiskās palīdzības sniedzēju norāda, ka pieredze ar mediāciju viņiem ir pozitīva un tikai 2% paši ir mediatori, savukārt 13% pieredze ir negatīva un 33% pret mediāciju izturas neitrāli. Visbeidzot 24% juridiskās palīdzības sniedzējiem nav bijusi pieredze ar mediāciju un 20% raugās skeptiski uz mediācijas pakalpojumu.

Šādu viedokli varētu skaidrot dažādi. No vienas puses tas ir izskaidrojams ar to, ka mediators ir juridiskā tirgus dalībnieks, kurš piedāvā savu pakalpojumu konfliktu risināšanā. Līdz ar to citi juridiskās palīdzības sniedzēji nav ieinteresēti atbalstīt savam pakalpojumam konkurējošu pakalpojumu. Tādējādi juridiskās palīdzības sniedzēju viedoklis ir noraidošs. No otras puses šīs aptaujas atbildes varētu liecināt arī par nepietiekamu informāciju un zināšanām, kā arī kopīgas sadarbības iespējām. Šī problēma būtu risināma ar vispārēju sabiedrības informēšanu, kopīgām mācībām un sadarbojoties iepriekš minētajās starpinstitucionālās sadarbības grupās.

Nemot vērā iepriekš minēto secināms, ka mediācija ir normatīvi mazpazīstama. Konflikta pušu novirzīšana uz mediāciju valsts un pašvaldību iestādēm, kā arī citām institūcijām, kuras saskaras ar privātpersonu civiltiesiskiem strīdiem, nav pašsaprotama prakse. Turklāt šobrīd iztrūkst koordinācija un sadarbība mediācijas attīstībā un tās izplatīšanā dažādās jomās.

10.7. Mediācijas obligātais raksturs

Latvijā nav pilnībā izvērtēta iespēja noteikt tiesneša pienākumu ieņemt lielāku lomu izlīguma procesā un kaut dažās lietu kategorijās ieviest tiesas mediāciju. Latvijā Civilprocesa likums neparedz tiesas tiesības noteikt obligātu mediācijas izmantošanu. Kopumā Latvijā nav noteikta obligāta mediācijas izmantošana pirms vēšanās tiesā. Arī Darba strīdu likums nosaka samierināšanu, tomēr par tā izmantošanu vienojas puses.

Pētījuma ietvaros veiktā tiesnešu aptauja parāda, ka 80% tiesnešu atbalsta obligātas mediācijas prasības noteikšanu atsevišķās civillietu kategorijās un tikai 20% tiesnešu to neatbalsta. Sertificētie mediatori šādu risinājumu atbalstītu 57% gadījumu ja ne visās lietu kategorijās, tad vismaz dažās, savukārt 27% noraidīja obligātas mediācijas ideju. 16% nesniedza viedokli par šo jautājumu.

Aptaujas ietvaros sniegto viedokļu pamatojums atšķiras. Daļa norāda, ka obligātā mediācija ir dziļā pretrunā ar mediācijas brīvprātīguma principu. Mediācijas atbalstīšanai izmantojami citi instrumenti. Savukārt citi norāda, ka tas ir ļoti uzmanīgi realizējams jautājums, tomēr iespējams, ja to samēro ar brīvprātības principu un arī pušu finansiālajām iespējām valstī kopumā. Kā obligātu varētu noteikt vienu mediācijas konsultāciju, lai puses varētu pieņemt informētu lēmumu par dalību mediācijā. Attiecībā uz lietu kategorijām, kurās tas būtu iespējams, sertificētie mediatori norāda, ka obligātu mediāciju varētu noteikt ģimenes lietās, laulības šķiršanas lietās, darba strīdos, mantojuma lietās, saskarsmes lietās, aizbildnības lietās. Tiesneši papildus norāda arī kopīpašuma izbeigšanas lietās, nekustamā īpašuma lietošanas kārtības noteikšanā, morālās kompensācijas piedziņas lietās, īres tiesisko attiecību strīdos.

Jāņem gan vērā, ja mediācijas izmantošana noteikta kā obligāta, tad, no vienas puses, tas nodrošina, ka to izmantos biežāk nekā, ja tā ir brīvprātīga. Izskaidrojot metodes būtības un priekšrocības, strīda dalībniekiem var rasties vēlme atrisināt strīdu ārpus tiesas. No otras puses, tas mazina mediācijas sekmīguma iespēju. Dalībnieku attieksme var būt negodīga un vieglprātīga, jo mediāciju uztvers kā formālu pasākumu. Ja dalībnieki izvēlejušies procesu brīvprātīgi, tie arī centīsies, lai mediācija būtu sekmīga un tās noslēgumā tiktu panākta vienošanās. Neskatoties uz šaubām, obligātā mediācija noteikta vairāku valstu tiesību sistēmās un nozarēs. Nosakot obligāto mediāciju, valsts var administratīvi vadīt un iegūt zināmu kontroli pār strīdu risināšanas metožu izmantošanu.

Direktīvas 2008/52/EK par konkrētiem mediācijas aspektiem civillietās un komercietās 5.pants paredz iespēju dalībvalstīm noteikt obligātu mediāciju. Dažās Eiropas valstīs (Francijā, Lietuvā, Spānijā) darba tiesību strīdos samierināšanās procedūra pirms tiesvedības ir obligāta. Francijā parlaments 2016.gada 18.novembrī pieņēma likumu Nr. 2016-1547 par tieslietu modernizāciju 21.gadsimtā, kura 4.pants nosaka, ka tiesnesis var automātiski pasludināt, ka prasība ir nepieņemama, ja pirms vērsšanās pirmās instances tiesā, iesniedzot paziņojumu tiesas sekretariātā, nav veikts mēģinājums panākt mierizlīgumu, ko vada tiesas mediators; izņēmums ir gadījumi: 1) ja vismaz viena no pusēm lūdz apstiprināt vienošanos; 2) ja puses pamato citus rūpības pasākumus, kas veikti, lai nonāktu pie mierizlīguma strīdā; 3) ja mierizlīguma neizmantošanu pamato leģitīms iemesls.¹⁴²

Pienākums piedalīties mediācijā ierobežo vienu no mediācijas pamatprincipiem – brīvprātība. Tomēr tam ir leģitīms mērķis – strīdu atrisināšanas modernizācija un tiesu sistēmas efektīvizācija, turklāt ierobežojums ir samērīgs, jo neliedz pieeju tiesai pilnībā un dalībniekiem nav obligāti jānoslēdz izlīgums. Ārvalstīs, tajā skaitā Igaunijā, obligātā mediācija tiek atzīta par efektīvu līdzekli. Igaunijas Samierināšanas likuma¹⁴³ 1.panta ceturtdaļa paredz, ka likumā var būt noteikti gadījumi, kuros samierināšana (mediācija) ir obligāta pirms vērsšanās tiesā. Turklāt Civilprocesa likuma 4.pants noteic, ka tiesa var uzdot kā pienākumu piedalīties samierināšanas (mediācijas) procesā, ja tiesa uzskata, ka tas ir nepieciešams, ņemot vērā lietas apstākļus un lietas izskatīšanas procesu.

Arī Eiropas Savienības Tiesa lietā *Rosalba Alassini pret Telecom Italia SpA* (C-317/08) atzina, ka ir atļauta obligāta ārpus tiesas strīdu risināšana. Nepastāv mazāk saistoša alternatīva obligātas procedūras ieviešanai, jo pilnīgi brīvprātīgas ārpus tiesas strīdu izšķiršanas procedūras ieviešana nav tik efektīvs līdzeklis minēto mērķu sasniegšanai. Nepastāv acīmredzams nesamērīgums starp šiem mērķiem un iespējamajām neērtībām ārpus tiesas mierizlīguma procedūras obligātā rakstura dēļ. Līdz ar to valstij ir rīcības brīvība pieņemt lēmumu pēc lietderības apsvērumiem. Galvenais, lai ierobežojums ir samērīgs un tiek saglabātas tiesības vērsties tiesā, kuras kompetencē ir strīda izšķiršana tiesas ceļā.

Parastos apstākļos mediācija būtiski neaizkavē prasības celšanu tiesā, kas arī bija svarīgs apstākļi Eiropas Savienības Tiesai. Tajā pašā laikā obligātās mediācijas gadījumā, saskaņā ar Eiropas Savienības Tiesas atziņām, svarīgas ir mediācijas izmaksas. Tās nedrīkst būt pārmērīgi lielas.

¹⁴² LOI n° 2016-1547 du 18 novembre 2016 de modernisation de la justice du XXIe siècle. <https://www.legifrance.gouv.fr/affichLoiPreparation.do?idDocument=JORFDOLE000030962821&type=general&typeLoi=proj&legislature=14>

¹⁴³ Conciliation Act. <https://www.riigiteataja.ee/en/eli/ee/Riigikogu/act/530102013028/consolide>

Arī administratīvajā procesā pastāv obligātums attiecībā uz ārpustiesas izskatīšanas kārtību (sk. Administratīvā procesa likuma 187.pantu). Līdz ar to Latvijā nav svešs obligātums attiecībā uz ārpustiesas strīdu risināšanu.

Mediācijas obligātums nozīmē to, ka civillietās pirms prasības celšanas tiesā, prasītājs vēršas pie mediatora, kurš sazinās un uzaicina atbildētāju uz mediācijas pirmo sesiju. Atbildētājam ir rīcības brīvība atsaukties aicinājumam un piedalīties mediācijas procesā vai arī motivēti atteikties to darīt. Atbildētājam ir tiesības pieņemt šādu lēmumu. Ja ir saņemts atbildētāja noraidījums piedalīties mediācijas procesā, prasītājam atkrīt šķērsliis tiesas pieejamībai un rodas tiesības iesniegt prasības pieteikumu tiesā.

Direktīvas 2008/52/EK par konkrētiem mediācijas aspektiem civillietās un komercietās 5.panta otrā daļa paredz iespēju, ka valsts var noteikt mediācijas izmantošanu veicinošus līdzekļus vai sankcijas, ko piemēro pirms vai pēc tiesvedības sākuma, ja tādi tiesību akti neliedz attiecīgām pusēm izmantot tiesības uz piekļuvi tiesai. Arī juridiskajā literatūrā par ārvalstu praksi tas tiek norādīts. Piemēram, Nīderlandē darba strīdos, ja viena puse nepamatoti atsakās piedalīties mediācijas procesā, tad tiesa var dot priekšrocības otrai pusei un lemt par darba līguma izbeigšanu vai tml.¹⁴⁴ Līdz ar to ir tiesiski iespējams noteikt negatīvas sekas, bet tās nosakāmas likumā un tām jābūt samērīgām. Pirms to noteikšanas, tās katrā gadījumā rūpīgi jāizvērtē.

Obligātās mediācijas gadījumā būtiska nozīme ir tam, ka abas puses izprot mediācijas būtību un tās priekšrocības. Ja tām nav nepieciešamo zināšanu, tad izšķiroša nozīme ir mediatora prasmei uzrunāt strīda puses un pārliecināt par mediācijas piemērotību un vismaz pirmās mediācijas sesijas lietderību. Pētījuma veicēji piesardzīgi vērtē iespēju Latvijā paredzēt negatīvas sekas par mediācijas nepamatotu noraidīšanu. Šādu negatīvu seku noteikšana likumā var radīt nepareizu priekšstatu par mediāciju, tās būtiski ierobežos brīvprātīgumu un radīs pamatu šaubām par pušu patieso ieinteresētību, kas ir priekšnoteikums panāktās vienošanās stabilitātei ilgtermiņā.

Papildus motivējošiem pasākumiem valstij jārada atbalsta sistēma trūcīgām personām, kuru ienākumu līmenis nav tāds, lai atļautos segt mediācijas izmaksas. Eiropas Padomes Ministru komiteja rosina izveidot mehānismu, kā pilnībā vai daļēji atbrīvot no mediācijas izmaksām trūcīgas personas vai iekļaut mediācijas izmaksas valsts nodrošinātajā juridiskajā palīdzībā.¹⁴⁵ Latvijā nav noteikts šāds atbalsta mehānisms. Igaunijā saskaņā ar Civilprocesa likuma 180.pantu, ja tiesa uzskata, ka strīda atrisināšanai ir nepieciešams pieaicināt mediatoru, ekonomiski vājākā puse var lūgt valsts palīdzību, lai pilnībā vai daļēji segtu mediācijas izmaksas. Arī Lietuvā kopš 2014.gada¹⁴⁶ šāda palīdzība tiek nodrošināta.¹⁴⁷

¹⁴⁴ Ramovic L. Compulsory' mediation and article 6 ECHR. Masterscriptie Rechtsgeleerdheid: Privaatrecht. Scriptie begeleidster: Mr. Aukje van Hoek.

¹⁴⁵ http://www.coe.int/t/dghl/cooperation/cepej/series/Etudes5Ameliorer_en.pdf, 12.lpp.

¹⁴⁶ http://www.coe.int/t/dghl/cooperation/cepej/evaluation/2014/Rapport_2014_en.pdf, 152.lpp.

¹⁴⁷ <http://www.coe.int/t/dghl/cooperation/cepej/evaluation/2016/publication/CEPEJ%20Study%202023%20report%20EN%20web.pdf>, 68.lpp.

10.8. Priekšlikumi mediācijas pieejamības veicināšanai Latvijā

Sociāli un ekonomiski mazaizsargāto personu pieejamība mediācijai ir būtisks jautājums, lai sasniegtu Mediācijas likuma mērķi. Sastopams ir kāds vispārīgs pretrunīgs paradokss - mediācijai ir vairākas priekšrocības salīdzinājumā ar tiesvedību, tomēr neskatoties uz to, vairākums personu izvēlas domstarpības risināt tiesas ceļā. Šī problēma ir identificēta arī iepriekš minētajās starptautiskajās rekomendācijās, norādot, ka ir grūti pārtraukt sabiedrības paļaušanos uz tradicionālo tiesas procesu kā galveno strīdu izšķiršanas veidu. Tā nav ātri un viegli atrisināma problēma. Uzlabojumi panākami ar mērķtiecīgiem un ilgtermiņa risinājumiem.

Starptautiskajās rekomendācijās mediācija kā strīdu risināšanas metode tiek prioritizēta, ja tā ir piemērojama konkrētā gadījumā. Tā pamatā ir mediācijas priekšrocības salīdzinājumā ar tiesas procesu. Līdz ar to personu sociālais un ekonomiskais stāvoklis nedrīkst būt šķērslis pieejamībai mediācijas pakalpojumam. Ir svarīgi radīt sistēmu, kurā ir izstrādāti risinājumi gadījumiem, ja persona sava materiālā stāvokļa dēļ nevar saņemt mediācijas pakalpojumu.

Lai veicinātu sabiedrības informētību par mediācijas pakalpojumu, ir izstrādājama metodoloģija un izveidojama kārtība, kā tiek regulāri un precīzi uzskaitīta un publiskota statistika par mediācijas gadījumiem un to rezultātiem. Šāds uzdevums, visticamāk, būtu Sertificētu mediatoru padomei.

Statistikas pieejamība ir būtiska, lai politikas veidotāji varētu pieņemt pareizus lēmumus attiecībā uz mediācijas attīstību, zinātnieki analizēt un formulēt priekšlikumus, ikviens interesents novērtēt mediācijas pieejamību un efektivitāti.

Svarīga ir arī mediācijas integrācija mācību programmās ne tikai augstskolās un profesionālajā izglītībā, bet arī pirmsskolās, pamatskolās un vidusskolās. Tieši caur izglītības programmām iespējams informēt sabiedrību, kā arī praktiski parādīt mediācijas priekšrocības, lai domstarpību risināšana ar mediāciju būtu neatņemama cilvēku uzvedības izpausme.

Tikai retajam jāpārzina tiesas process, bet ikvienam ir jāsaprot mediācija un jāprot to izmantot jebkāda rakstura strīdā. Mediācijas iemaņām un prasmēm jābūt ikvienam indivīdam, lai veidotos uz kompromisu vērsta strīdu risināšanas kultūra un mediācija kļūtu par prioritāru metodi ne tikai saskaņā ar normatīvajiem aktiem, bet arī cilvēku izvēlē. Tikai caur izglītības sistēmu ilgtermiņā ir iespējams panākt mediācijas vispār atzišanu Latvijas sabiedrībā, kurā šobrīd mediācijas atpazīstamība ir zema un tradicionālās strīdu risināšanas metodes ir nostiprinājušās cilvēku apziņā.

Jābūt pastāvīgām un mērķtiecīgām darbībām, lai popularizētu mediāciju. Jāveido informatīvas komunikācijas kampaņas, lai veicinātu mediācijas atpazīstamību un uzticību mediācijai. **Vispārīgajā komunikācijā ar sabiedrību jāatsakās no tā, ka mediācija ir alternatīvā strīdu risināšanas metode. Mediācija un tiesāšanās ir līdzvērtīgas strīdu risināšanas metodes. Jāatsakās arī no iedalījuma, ka tiesvedība ir formāla un mediācija ir neformāla metode.** Cilvēka uztverē šāds apzīmējums tiesas procesam tradicionāli piešķir nopietnību, uzticamību un likumīgumu, turpretim neformālais mediācijas process ir vieglprātīgs, izplūdis un nesaistošs.

Arī šādu uzsvāru nomaiņa var dot ieguldījumu, lai mainītu cilvēku uztveri, attieksmi un galvenais – uzvedību.

Internetā un izdales materiālos jābūt ne tikai vispārīgai informācijai par mediācijas procesu un teorētiskām priekšrocībām, bet informācijai jābūt arī praktiski noderīgai, piemēram, ietverot informāciju par mediācijas izmaksām, labās prakses piemēriem (aprauktiem) un efektivitāti.

Nenoliedzot pamatprincipu, ka atbildības apmērs ir vienošanās rezultāts, tomēr būtu vērtīgi, ja publiski būtu pieejama informācija par atbildības noteikšanas noteikumiem un kritērijiem, kā arī vidējiem atbildības apmēriem. Informācija ir ļoti svarīga, lai personas varētu izvērtēt un pieņemt informācijā balstītu lēmumu. Nenoteiktība neveicina mediācijas izmantošanu.

Jāizstrādā komunikācijas plāns atbilstoši dažādām auditorijām, jo ļoti būtisks ir arī veids, kā informācija tiek pasniegta. Informācija ir veidojama dažādām auditorijām – gan cilvēkiem, kuriem jāsniedz tikai vispārīga informācija, gan cilvēkiem, kuriem mediācijas izmantošana kļuvusi aktuāla un kuri vēlas saņemt praktiska rakstura informāciju.

Organizējamās starpdisciplināras mācības tiesnešiem un mediatoriem un kopīgi jāizstrādā vadlīnijas, kā tiesneši īsteno Civilprocesa likumā noteiktos pienākumus un kāda ir labā prakse.

Šobrīd acīmredzami atšķiras mediatoru un tiesnešu savstarpējās gaidas par tiesneša lomu mediācijas ieteikšanā. Tiesnešu darbībām jābūt aktīvākām un mērķtiecīgām, ko iespējams panākt, ja pusēm nosūtītā informācija vai sagatavošanas sēdē sniegtā informācija par mediācijas izmantošanu konkrētajā gadījumā būtu nevis vispārīga informācija, bet tajā būtu skaidrojums par mediācijas izmantošanas iespējām konkrētajos apstākļos.

Tiesu informācijas sistēmā būtu izveidojama sadaļa par mediāciju un tās izmantošanu. Šobrīd nav publiski pieejami precīzi un visaptveroši dati par tiesneša darbības rezultātiem, piedāvājot mediāciju. Šādu datu pieejamība ir svarīga, lai novērtētu šī mehānisma efektivitāti un lietas dalībnieku attieksmi, lēmumus un pamatojumu. Šādu datu pieejamība ļautu izdarīt precīzus secinājumus par Civilprocesa likumā noteikto pienākuma izpildes veidu un saturu.

Tiesneša aktīvā loma un uzdevumi tiesas procesā attiecībā uz mediācijas ieteikšanu ir skaidri definēti Civilprocesa likumā, savukārt ārpus tiesas procesa nevienai institūcijai tāda loma un uzdevumi tieši un nepārprotami nav definēti. Bāriņtiesas un sociālie dienesti izpilda savedēja lomu, tomēr tas ir saistīts ar līdz šim realizētajiem valsts projektiem mediācijas pieejamības nodrošināšanai. Tas nav sistēmisks risinājums. Zvērinātiem advokātiem, zvērinātiem notāriem, zvērinātiem tiesu izpildītājiem un valsts un pašvaldību iestādēm (piemēram, bāriņtiesām, sociālajiem dienestiem, izglītības iestādēm, Patērētāju tiesību aizsardzības centram, Uzņēmumu reģistram u.c.), kuras saskaras ar civiltiesiskajiem strīdiem, normatīvajos aktos, ētikas kodeksos un labās prakses vadlīnijās būtu ietverami noteikumi par pušu informēšanu par mediāciju un tās izmantošanas iespējām.

Mediācija kā strīdu risināšanas metode ir iekļaujama dažādos normatīvajos aktos. Mediācijai jāklūst normatīvi atpazīstamāka. Turklāt konfliktu pušu novirzīšana uz mediāciju jāklūst par valsts un pašvaldību iestāžu, kā arī citu institūciju, kuras saskaras

ar privātpersonu civiltiesiskiem strīdiem, pašsaprotamu praksi. Mediācijas popularizācija nav tikai Sertificēto mediatoru padomes pienākums, tas ir horizontāls visas valsts pārvaldes uzdevums. Tomēr būtiska ir koordinācija un sadarbība, tāpēc Sertificēto mediatoru padomei ir jāizveido starpinstitutionāla sadarbības grupa.

Jāizveido skaidra un saprotama atbalsta kārtība, vispirms nodrošinot mediācijas pieejamību sociāli un ekonomiski mazaizsargātām personām. Saskaņā ar starptautiskajām rekomendācijām nav pieļaujams, ka dažas iedzīvotāju kategorijas tiek izslēgtas no mediācijas pakalpojuma saņemšanas finansiālu apsvērumu dēļ.

Civilprocesa likuma 43.pants paredz izņēmumus no vispārīgiem noteikumiem par tiesas izdevumiem, cita starpā tiesa vai tiesnesis, ievērojot fiziskās personas mantisko stāvokli, pilnīgi vai daļēji atbrīvo to no tiesas izdevumu samaksas valsts ienākumos, kā arī atliek valsts ienākumos piespiesto tiesas izdevumu samaksu vai sadala to termiņos. Latvijā attiecībā uz mediāciju normatīvi nav izveidota kārtība, kādā personu iespējams atbrīvot no mediatora amata atlīdzības samaksas. Mediatora amata atlīdzība ir pušu un mediatora vienošanās rezultāts, līdz ar to pieejamība ir padarīta atkarīga no vienošanās.

Sociāli un ekonomiski mazaizsargātākajām grupām valsts atbalstam būtu jābūt pilnīgam, jo šajā gadījumā svarīgi nodrošināt personu pieejamību mediācijai kopumā. Savukārt pārējām personām valsts atbalstam jābūt daļējam, jo šajā gadījumā valsts atbalsta mērķis ir iedrošināt un veicināt mediācijas izmantošanu. Personu līdzmaksājums ir nozīmīgs, lai nodrošinātu pušu motivāciju un atbildību. Tomēr paliekot pētījuma mērķa grupas ietvaros, norādāms, ka mediācijai kā strīdu risināšanas veidam jāiekļaujas jau esošā valsts apmaksātās juridiskās palīdzības sistēmā. Palīdzības sistēmu sadrumstalotība apgrūtina personu tiesību īstenošanu.

Atzinīgi vērtējama, tāpēc minama, ir Lietuvas pieredze¹⁴⁸. Lietuvā mediācija ir integrēta juridiskās palīdzības sistēmā. Lietuvas Juridiskās palīdzības administrācija organizē atbalstu:

- 1) valsts garantētajai ārpus tiesas mediācijai;
- 2) tiesas mediācijai;
- 3) obligātajai mediācijai.

Valsts garantētajā ārpus tiesas mediācijā Lietuvas Juridiskās palīdzības administrācijai ir jāsaņem personas iesniegums par mediāciju, rakstiska otras puses piekrišana un dokumenti, kas pamato personas tiesības saņemt padziļināto valsts apmaksāto juridisko palīdzību. Tāpat, ja ir jau piešķirta valsts apmaksātā juridiskā palīdzība, tad mediācijas izmantošanu var rosināt juridiskās palīdzības sniedzējs, saņemot abu pušu piekrišanu. Kamēr notiek valsts atbalstītā mediācija, netiek nodrošināta valsts apmaksātā juridiskā palīdzība. Valsts garantētā ārpus tiesas mediācija tiek nodrošināta, ja kaut viena no strīda pusēm atbilst padziļinātās valsts apmaksātās juridiskās palīdzības saņemšanas noteikumiem. Abos gadījumos administrācija pieņem lēmumu par mediācijas nodrošināšanu, ieceļot mediatoru no valsts uzturēta mediatoru saraksta.

¹⁴⁸Organization and administration of the provision of extrajudicial, judicial and compulsory mediation services. Pieejams: <https://vgtp.lrv.lt/en/services/organization-and-administration-of-the-provision-of-extrajudicial-judicial-and-compulsory-mediation-services>; Lietuvos Respublikos Valstybės garantuojamos teisinės pagalbos įstatymas. Pieejams: <https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAD/TAIS.249832>; Republic of Lithuania Law on conciliatory mediation in civil disputes. Pieejams: <https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAD/TAIS.330591?jfwid=-l5uh8wlo8>

Valsts garantētā ārpustiesas mediācija pieejama civillietās, izņemot ģimenes lietas. Ģimenes lietās ir noteikta obligātā mediācija, tāpēc tai piemēro citu kārtību.

Juridiskās palīdzības administrācija Lietuvā izpilda arī tiesas paziņojumu vai lēmumu par mediāciju, ieceļot mediatoru no mediatoru saraksta. Šajā gadījumā tā ir vienīgā administrācijas kompetence.

Obligātās mediācijas gadījumā ģimenes lietās Lietuvas Juridiskās palīdzības administrācija ieceļ mediatoru no mediatoru saraksta pamatojoties uz vienas puses vai visu pušu kopīgu lūgumu. Ja administrācijā vēršas viena puse, tad tā iesniedz lūgumu uzsākt obligāto mediāciju, kurā cita starpā ietver otras puses kontaktinformāciju. Pēc tam administrācija vai mediators informē par to otru pusi, kura 15 darba dienu laikā sniedz atbildi – piekrīt vai noraida mediāciju. Mediācija notiks tikai tad, ja otra puse tam piekrīt. Ja administrācijā vēršas abas puses ar kopīgu iesniegumu, tad uzreiz tiek pieņemts lēmums par mediāciju.

Valsts garantētajā ārpustiesas mediācijā Lietuvas Juridiskās palīdzības administrācija par mediācijas nodrošināšanu pieņem lēmumu piecu darba dienu laikā pēc tam, kad ir saņemti visi dokumenti. Tiesas mediācijas un obligātās mediācijas gadījumos – trīs darba dienu laikā kopš tiesas lēmuma vai otras puses piekrišanas saņemšanas.

Valsts garantētās ārpus tiesas mediācijas, tiesas mediācijas un obligātās mediācijas gadījumos valsts apmaksā četras stundas, kā arī papildus vēl mediators sagatavošanās laiku (vienu stundu) un mediācijas rezultāta noformēšanas laiku (vienu stundu). Strīdā valsts apmaksā tikai vienu mediācijas procesu.

Latvijā mediācijas pieejamība ir īstenojama Valsts nodrošinātās juridiskās palīdzības likuma vai Mediācijas likuma ietvaros. Iespējami ir abi varianti, tomēr katram no tiem ir savi pozitīvie un negatīvie aspekti.

No vienas puses Sertificēto mediatoru padome varētu administrēt valsts vai pašvaldību atbalstu un koncentrēt ap sevi visu, kas saistīts ar mediācijas pieejamību. Tomēr šajā gadījumā ne tikai būtu stiprināma padomes administratīvā kapacitāte īstenot šādu valsts pārvaldes uzdevumu, bet būtu jāatrisina dažādi juridiski jautājumi, piemēram, lēmumu pārsūdzības kārtība. Tāpēc izvērtējot citu valstu pieredzi, kā arī ņemot vērā, ka JPA ir tiesās pārvaldes iestāde, iepretī Sertificēto mediatoru padomei, kas ir autonomas pašpārvaldes publisko tiesību subjekts, un JPA ir ilgstoša publisko pakalpojumu pieredze, pietiekama kapacitāte izvērtēt personu iesniegumus un administrēt valsts budžeta līdzekļus, starpinstitucionāla sadarbības pieredze, mediācijas pieejamība ir īstenojama Valsts nodrošinātās juridiskās palīdzības likuma ietvaros. Šādā modelī JPA nodrošinātu vienas pieturas principu valsts apmaksātās juridiskās palīdzības sniegšanā. Mediācija būtu viens no JPA publiskajiem pakalpojumiem, lai persona varētu juridiski atrisināt strīdu.

Tāpat kā Lietuvā, arī Latvijā mediācijai nevajadzētu izstrādāt atšķirīgus noteikumus. Tiesības uz valsts atbalstītu mediāciju piešķiramas tām pašām personām, kurām ir tiesības uz padziļinātu valsts apmaksāto juridisko palīdzību civillietās. Tiesības uz atbalstu mediācijas pakalpojumam būtu jānodrošina, ja vismaz viena persona atbilst likumā noteiktajiem kritērijiem. Procesuālo kārtību varētu veidot līdzīgi kā iepriekš aprakstītajā Lietuvas piemērā. Mediācijai var veidot arī plašāku pieejamību, šajā jautājumā valstij ir rīcības brīvība. Tomēr tas nav juridiska rakstura,

bet finanšu jautājums. Šāda iespēja ir atkarīga no tā, cik tiek atvēlēti valsts budžeta līdzekļi. Arī šis atbalsts organizējams caur valsts apmaksātās juridiskās palīdzības sistēmu, tomēr šādā gadījumā tam izvirzāmi citi nosacījumi. Šajos gadījumos būtu jābūt dalītajam maksājuma – daļu (noteiktas stundas) kompensē no valsts budžeta un pārējo daļu apmaksā pašas personas.

Noteiktās lietu kategorijās likumā būtu nosakāma obligāta sākotnējā konsultācija ar mediatoru pirms vēršanās tiesā (obligātā mediācija). Pie zemā sabiedrības informētības līmeņa, sākotnējā konsultācija izpildītu vismaz informatīvo un izglītojošo funkciju un dotu iespēju notikt mediācijai.

Mediācijas pamatprincips ir brīvprātīgums. Brīvprātīgums ietver divas komponentes: pušu brīvu gribu par, pirmkārt, mediācijas izmantošanu un, otrkārt, izlīguma noslēgšanu. No pirmās komponentes ir pieļaujams izņēmums, paredzot, ka mediācijas izmantošanu var noteikt arī kā obligātu. Otrā komponente – strīda dalībnieku pašnoteikšanās tiesības – ir absolūta un pilnīgi atkarīga no dalībnieku gribas. Paši dalībnieki ir atbildīgi par mediācijas procesu un var to organizēt atbilstoši savām vēlmēm un jebkurā laikā izbeigt. Ne brīvās, ne arī obligātās mediācijas gadījumā nedrīkst būt pienākums strīda dalībniekiem panākt vienošanos.

Obligātā mediācija būtu nosakāma pakāpeniski noteiktās lietu kategorijās. No sertificēto mediatoru un tiesnešu aptaujām, kā arī citiem pētījumiem¹⁴⁹ un citu valstu pieredzes¹⁵⁰, izriet, ka sākotnēji šāda kārtība Latvijā būtu nosakāma **ģimenes strīdos**¹⁵¹, kuros par mediācijas efektivitāti pastāv pietiekami liela vienprātība. Tāpat tā būtu nosakāma **darba strīdos un mantojuma lietās**. Darba strīdu likums jau tagad nosaka samierināšanu un citas alternatīvas strīdu risināšanas metodes. Arī jau esošajā redakcijā Notariāta likuma 321.pants nosaka, ka, sastādot mantojuma sadales projektu, zvērināts notārs uzaicina visus līdzmantiniekus un veic darbības, lai tuvinātu pušu viedokļus un panāktu vienošanos. Praksē šī norma nav iegājusies kā obligāta un neatņemama mantojuma lietas vešanas kārtība. Darba strīdu likumā un Notariāta likumā būtu veicams nelielas izmaiņas, lai nostiprinātu mediāciju esošās sistēmas ietvaros. Līdz ar to mantojuma un darba strīdos likumdevējs ir jau izveidojis iestrādes, atliek tikai nepārprotamāk noteikt kārtību. Iepriekš minētajās jomās esošajiem sertificētajiem mediatoriem ir izveidojusies vislielākā kompetence, kas ir īpaši būtiski obligātās mediācijas gadījumos. To apliecina pētījuma ietvaros veiktās aptaujas un arī sertificēto mediatoru norādītās jomas, kurās viņi sniedz mediācijas pakalpojumu.¹⁵²

Obligāto mediāciju var noteikt ar likumu vai tiesas lēmumu. Pirmajā gadījumā obligātā mediācija tieši izriet no tiesību normas bez tiesas starpniecības, savukārt otrajā no tiesas lēmuma, kas pieņemts pamatojoties uz tiesību normu, kas paredz šādas tiesneša tiesības.

¹⁴⁹Sk., piem., Baar, Carl and Hann, Robert, Mandatory Mediation in Civil Cases: Purposes and Consequences. W.G. Hart 2001 Legal Workshop. Pieejams: <https://ssrn.com/abstract=270633>; Sapan B.Y., Keser A.A., Biskin P.E. Mandatory mediation in labour disputes – an overview., 2019. Pieejams: <https://www.internationallawoffice.com/Newsletters/Employment-Immigration/Turkey/Gn-Partners/Mandatory-mediation-in-labour-disputes-an-overview>; Waller H. Towards Mandatory Mediation in England? Pieejams: <https://sites.google.com/site/349924e64e68f035/issue-5/towards-mandatory-mediation-in-england>; https://www.researchgate.net/publication/295248651_Mandatory_mediation_An_obstacle_to_access_to_justice

¹⁵⁰Piem., Simaitis R. A New Wave of Mediation in Lithuania - What Does it Mean for Lawyers? Pieejams: <https://ceelegalmatters.com/lithuania/13402-a-new-wave-of-mediation-in-lithuania-what-does-it-mean-for-lawyers>; Conciliation Act (Estonia). Pieejams: <https://www.rigiteataja.ee/en/eli/530102013028/consolide>; Elgoibar P., Medina F.J., García A., Pender E.R., Euwema M.C. Mediation and Conciliation in Collective Labor Conflicts in Europe: A Cross Cultural Analysis. In: Euwema M., Medina F., García A., Pender E. (eds) Mediation in Collective Labor Conflicts. Industrial Relations & Conflict Management. Springer, 2019.

¹⁵¹ Miquel Martín Casals. Divorce mediation in Europe: An Introductory Outline. *Electronic Journal of Comparative Law*, vol. 9.2 (July 2005), <http://www.ejcl.org>.

¹⁵² Sertificēto mediatoru saraksts. Pieejams: http://www.mediacija.lv/?Mediatoru_saraksti:Sertific%C4%93to_mediatoru_saraksts

Tiesnesim lēmums ir jāmotivē, kāpēc tas uzskata mediācijas izmantošanu par lietderīgu. Iepriekš minētajās kategorijās - ģimenes strīdos, darba strīdos un mantojuma lietās – obligātumu varētu noteikt likumā, jo mediācijas lietderība šajās lietās ir pierādījusies. Savukārt citās kategorijās obligātumu varētu noteikt tiesnesis, ja to uzskata par lietderīgu. Šāds modelis būtu elastīgāks un dinamiskāks, kā arī palielinātu mediācijas gadījumu skaitu, ko pierāda Lietuvas pieredze.¹⁵³

Mediācijas pakalpojuma integrācija valsts apmaksātās juridiskās palīdzības sistēmā un obligātās mediācijas noteikšana padarītu mediāciju par praktiski izmantojama rīku. Mediācija kļūtu ne tikai par teorētisku un neparastu risinājumu, bet reāli iespējamu metodi. Arī juridiskās palīdzības sniedzējiem būtu vairāk jāiedziļinās mediācijas būtībā.

¹⁵³ Simaitis R. A New Wave of Mediation in Lithuania - What Does it Mean for Lawyers. Pieejams: <https://www.cobalt.legal/en/news-cases/a-new-wave-of-mediation-in-lithuania-what-does-it-mean-for-lawyers>

11. Citi juridisko jautājumu risināšanas veidi, kurus varētu izmantot pētījuma mērķa grupa

Padziļinātās intervijas ar cilvēkiem, kuri ikdienā strādā ar pētījuma mērķa grupu parādīja, ka pētījuma mērķa grupa nav viendabīga. Pētījuma mērķa grupu veido ļoti dažādi cilvēki ar atšķirīgām, nereti savstarpēji izslēdzošām pieredzēm, zināšanām un attieksmēm. Tādēļ nav sagaidāms, ka uz visu pētījuma mērķa grupu varētu attiecināt vienotu piedāvājumu juridisko jautājumu risināšanai. Kas vienai mērķa grupas daļai liksies piemērots risinājums, citai mērķa grupas daļai būs pilnībā nepiemērots.

Pētījuma mērķa grupu veido gan cilvēki, kuri atrodas dažādās atkarībās, gan cilvēki, kuriem trūkst finanšu prasmes un apziņas par savas rīcības iespējamajām sekām. Pētījuma mērķa grupu veido arī cilvēki, kuri sava fiziskā, garīgā vai emocionālā stāvokļa dēļ nespēj risināt ar savas dzīves situācijas uzlabošanu saistītus jautājumus. Pētījuma mērķa grupā ir cilvēki, kuriem ir negatīva vai pat graužoša pieredze saskarsmē ar valsts pārvaldes iestādēm, tādēļ viņu uzticības līmenis jebkurai valsts pārvaldes iestādei var amatpersonai ir katastrofāli zems un tā atjaunošana prasīs ilgu laiku un dažādus tostarp ārpus šā pētījuma ietvara esošus risinājumus. Pētījuma mērķa grupā ir cilvēki, kuri ir gatavi uzticēties valsts pārvaldes amatpersonām un iesaistīties savu problēmu risināšanā, kā arī tādi, kuri uzskata, ka visu viņu dzīves problēmu atrisināšana ir valsts pārvaldes pienākums un valstij pilnībā jāparūpējas par viņu dzīvi. Pētījuma mērķa grupā ir personas, kurām nav izpratnes par Latvijas valsts pārvaldes uzbūvi, Latvijā pieejamajām iestādēm un pakalpojumiem un veidiem, kā šos pakalpojumus izmantot. Taču pētījuma mērķa grupā ir arī valsts pārvaldē strādājošas personas (piemēram, ģimenes ar vairākiem bērniem, vientuļie vecāki – pārsvarā mātes), kurām par Latvijas valsts pārvaldi ir skaidrs priekšstats. Pētījuma mērķa grupā ir personas, kuras spēj un prot lūgt palīdzību, kā arī tādas, kuras palīdzības meklēšanu uzskata par nepieņemamu, aizvainojošu un pazemojošu. Pētījuma mērķa grupā ir arī personas, kuras atrodas pilnā valsts apgādībā. Saskaņā ar Augstākās tiesas Senāta Administratīvo lietu departamenta un citu administratīvo tiesu praksi atrašanās pilnā valsts apgādībā nozīmē to, ka persona atrodas no valsts pamatbudžeta finansētā iestādē, kura tiesību normās paredzētajā kārtībā nodrošina personas pamatvajadzību apmierināšanu¹⁵⁴.

Vienlaikus, visas intervētās personas atzina, ka juridiski jautājumi ir nozīmīgi mērķa grupas pārstāvju problēmu risināšanā un, iedziļinoties katrā gadījumā, bieži izrādās, ka juridiska palīdzība ir nepieciešama, pat ja sākumā tā nav izskatījies. Otrkārt, visi intervētie atzina, ka ir nepieciešamas izmaiņas valsts nodrošinātās juridiskās palīdzības sistēmā, gan padarot šo palīdzību pieejamāku tās saņēmējiem, gan paplašinot to personu loku, kurām ir pieejama valsts pilnībā vai daļēji apmaksāta palīdzība, gan ļaujot šo palīdzību saņemt laicīgāk, pirms vēl problēma ir kļuvusi būtiska vai atsevišķos gadījumos pirms problēma vispār ir radusies.

Tādēļ, lai padarītu dažādos eksistējošos juridisko jautājumu risināšanas veidus mērķa grupai pieejamākus, kā arī lai paplašinātu pieejamo juridisko jautājumu risināšanas veidu klāstu un valsts nodrošinātās juridiskās palīdzības sistēmas tvērumu, ir izstrādāti tālāk aprakstītie priekšlikumi.

¹⁵⁴ Augstākās tiesas Senāta Administratīvo lietu departamenta 2011. gada 22. augusta lēmuma lietā Nr. SKA-818/2011 8. Punkts. Citēts pēc: Satversmes tiesas 2012. gada 21. jūnija spriedums "Par Valsts sociālo pabalstu likuma 20.panta pirmās daļas 1.punkta atbilstību Latvijas Republikas Satversmes 91. un 109.pantam". Latvijas Vēstnesis, 98, 22.06.2012. <https://likumi.lv/ta/id/249490>

11.1. Pašvaldību sociālo dienestu un citu pašvaldības struktūru atbalsts

Gandrīz visās padziļinātajās intervijās ar pašvaldību sociālajiem dienestiem tika sniegts viedoklis, ka faktiski jau šobrīd pašvaldību sociālie darbinieki iesaistās sociālo dienestu klientu problēmu risināšanā, tostarp atkarībā no situācijas atbalstot arī juridisku jautājumu risināšanā.

Izplatītākā palīdzība, ko sociālie dienesti jau šobrīd sniedz mērķa grupai, ir palīdzība dažādu veidlapu aizpildīšanā. Ar sociālā darbinieka atbalstu bieži tiek aizpildīta, piemēram, Uzturlīdzekļu izmaksas iesnieguma forma¹⁵⁵, iesniegums VDEĀVK par invaliditātes ekspertīzes veikšanu¹⁵⁶ vai iesniegums invaliditātes ekspertīzes lēmuma apstrīdēšanai¹⁵⁷. Tāpat gadījumos, kad personai ir nepieciešams plašāks juridisks atbalsts, sociālais darbinieks palīdz aizpildīt iesnieguma veidlapu par valsts nodrošinātās juridiskās palīdzības pieprasījumu¹⁵⁸.

Lai arī visas šīs veidlapas ir veidotas ar mērķi atvieglot to aizpildīšanu un padarīt to pieejamāku arī cilvēkiem bez īpašām zināšanām vai izglītības, jāsecina, ka vismaz daļai no mērķa grupas arī šādu iepriekš sagatavotu veidlapu aizpildīšana sagādā grūtības.

Interesanti, ka jau šobrīd Ministru kabineta noteikumu par ģimenes vai atsevišķi dzīvojošas personas atzīšanu par trūcīgu¹⁵⁹ 6.punkts tieši paredz deklarācijas par personas ienākumiem aizpildīšanu, sadarbojoties pašvaldības sociālā dienesta sociālā darba speciālistam un iesniedzējam, kā arī izmantojot valsts un pašvaldības informācijas sistēmās esošos datus. Proti, jau šobrīd normatīvi ir nostiprināts vismaz viens gadījums, kurā pašvaldības sociālā dienesta sociālā darba speciālists pēc būtības sniedz palīdzību klientam juridiska jautājuma risināšanā (konkrēta tiesiskā statusa ar normatīvi noteiktām tiesiskām sekām iegūšanai).

Tādēļ ir atbalstāma un turpināma esošā prakse, kad pašvaldības sociālais darbinieks ar savām zināšanām un pieredzi atbalsta cilvēkus tādu dokumentu aizpildīšanā, kas, no vienas puses, palīdz risināt juridiskus jautājumus, bet, no otras puses, ir īpaši izstrādāti tā, lai to aizpildīšanai nebūtu nepieciešamas padziļinātas juridiskas zināšanas.

Neskatoties uz to, ka pieteikumi par saistību piespiedu izpildīšanu brīdinājuma kārtībā ir skaitliski lielākā pēdējos gados tiesā saņemto civillietu kategorija¹⁶⁰, šīs kategorijas lietas un atbildes veidlapas padziļinātajās intervijās netika pieminētas kā tādas, kuru aizpildīšanā piedalās pašvaldību sociālie darbinieki.

Regulējums par saistību piespiedu izpildīšanu brīdinājuma kārtībā Civilprocesa likumā iekļauts ar 2002.gada 31.oktobra grozījumiem, kas stājās spēkā 2003.gada 1.janvārī¹⁶¹. Likumprojekta anotācijā tā mērķis nav plašāk izskaidrots, norādot vien uz nepieciešamību paātrināt civillietu

¹⁵⁵ Uzturlīdzekļu izmaksas iesnieguma forma pieejama šeit: http://www.ugf.gov.lv/files/files/IESN_.docx

¹⁵⁶ Iesniegums invaliditātes vai darbspēju ekspertīzei pieejams šeit: http://www.vdeavk.gov.lv/wp-content/uploads/2015/01/IESNIEGUMS-VI_09_2018_vers3.docx

¹⁵⁷ Iesniegums invaliditātes ekspertīzes lēmuma apstrīdēšanai pieejams šeit: <https://www.latvija.lv/Epakalpojumi/EP63/Apraksts>

¹⁵⁸ Iesniegums par valsts nodrošinātās juridiskās palīdzības pieprasījumu pieejams šeit: https://jpa.gov.lv/uploads/filedir/veidlapa_vnjp_060320.docx

¹⁵⁹ Ministru kabineta 2010. gada 30. marta noteikumi Nr. 299 "Noteikumi par ģimenes vai atsevišķi dzīvojošas personas atzīšanu par trūcīgu". Latvijas Vēstnesis, 51/52, 31.03.2010. <https://likumi.lv/ta/id/207462>

¹⁶⁰ 2018.gadā pieteikumi par saistību piespiedu izpildīšanu brīdinājuma kārtībā veidoja 57,09% no visām saņemtajām civillietām, 2019.gadā – 58% no visām saņemtajām civillietām, bet līdz 2020.gada 20.maijam – 63,86% no visām saņemtajām civillietām. Tiesu statistikas dati ir pieejami šeit: <https://dati.ta.gov.lv/MicroStrategy/asp/Main.aspx>

¹⁶¹ 2002. gada 31. oktobra likums "Grozījumi Civilprocesa likumā". Latvijas Vēstnesis, 169, 20.11.2002. <https://likumi.lv/ta/id/68530>

izskatīšanu tiesās¹⁶². Vienlaikus, aplūkojot ar Ministru kabineta noteikumiem par saistību piespiedu izpildīšanas brīdinājuma kārtībā izmantojamām veidlapām¹⁶³ apstiprinātos veidlapu paraugus secināms, ka šīs veidlapas nav būtiski sarežģītākas par Uzturlīdzekļu garantiju fonda vai VDEĀVK veidlapām un pēc būtības arī to aizpildīšanai nav nepieciešamas padziļinātas juridiskas zināšanas.

Tiesu administrācijas sniegtā informācija par fiziskām personām – civilprocesa dalībniekiem – rāda, ka 2019.gadā civillietās kā parādnieki piedalījušās 43 405 fiziskās personas, bet 2020.gadā – 19 137 fiziskās personas, kas sasauca ar attiecīgajā periodā tiesā saņemtajiem pieteikumiem par saistību izpildi brīdinājuma kārtībā (attiecināmi 42 387 un 19 514 pieteikumi). 2019.gadā lietās par saistību izpildi brīdinājuma kārtībā kā parādnieki tika pieaicinātas 40 891 fiziska persona un 1 496 juridiskas personas.

Nemot vērā ievērojamo pieteikumu par saistību piespiedu izpildīšanu brīdinājuma kārtībā skaitu tiesās, ir apsverama iespēja sniegt pašvaldību sociālo dienestu darbiniekiem papildus informāciju par šo procesu un tā ietvaros aizpildāmajiem dokumentiem, lai nepieciešamības gadījumā sociālie dienesti varētu sniegt palīdzību saviem klientiem arī šo veidlapu aizpildīšanā.

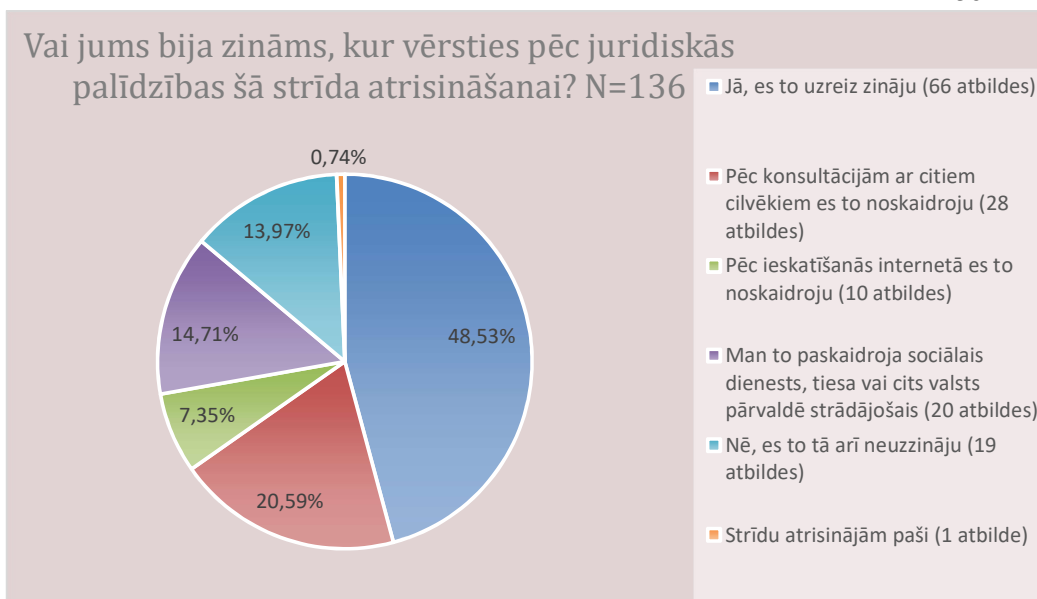
Vienlaikus jāuzmanās lai, no vienas puses, personas šajā procesā nedotu piekrišanu strīdīgiem vai neesošiem parādiem, bet no otras puses, arī lai nesniegtu maldinošu informāciju par to, ka neatzīst pieteikto parāda summu, tādējādi iegūstot papildus laiku parāda samaksai nepieciešamo līdzekļu nopelnīšanai, bet arī radot papildus slodzi tiesām caur prasītāja pienākumu celt prasību par strīdīgo parādu. No 2019.gadā pirmās instances tiesās saņemtajām 41 471 lietām par saistību izpildi brīdinājuma kārtībā izbeigtas 3 046 lietas jeb 7,34% lietu. 24 015 pieteikumi jeb 57,9% atstāti bez izskatīšanas, savukārt 14 410 pieteikumi jeb 34,75% apmierināti pilnībā vai daļā.

Papildus ieguldījums, ko pašvaldību sociālie darbinieki un citi pašvaldībās un valsts pārvaldes iestādēs strādājošie var sniegt mērķa grupas pieejai tiesiskumam, ir valsts pārvaldes darbības un sniegto pakalpojumu pārzināšana, kad dod iespēju novirzīt cilvēku uz to iestādi vai organizāciju, kurā iespējams saņemt viņam nepieciešamo pakalpojumu.

Mērķa grupas aptaujas ietvaros tika uzdots jautājums, vai personas zināja, kur vērsties pēc palīdzības sava juridiskā strīda risināšanai. Uz šo jautājumu sniegtās atbildes aplūkojamas 38.attēlā.

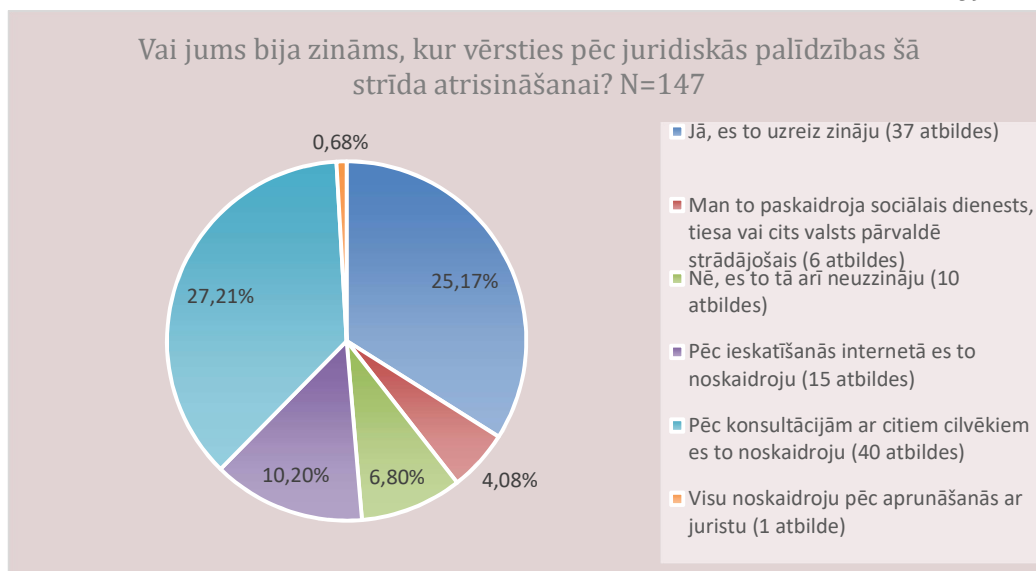
¹⁶² Likumprojekta "Grozījumi Civilprocesa likumā" anotācija pieejama šeit: https://www.saeima.lv/L_Saeima7/lasa-LP1320_0.htm

¹⁶³ Ministru kabineta 2009. gada 21. jūlija noteikumi Nr. 792 "Noteikumi par saistību piespiedu izpildīšanas brīdinājuma kārtībā izmantojamām veidlapām". Latvijas Vēstnesis, 118, 28.07.2009. <https://likumi.lv/ta/id/195361>

Tikai mazākā daļa jeb 48,53% respondentu mērķa grupas aptaujas ietvaros atbildēja, ka bija zinājuši, kur vērsties pēc palīdzības sava juridiskā strīda atrisināšanai. 42,65% respondentu nezināja, kur vērsties, taču to noskaidroja vai nu konsultējoties ar citiem cilvēkiem valsts pārvaldē vai ārpus tās, vai ieskatoties internetā. Salīdzinoši daudz – 13,97% respondentu norādījuši, ka tā arī neuzzināja, kur vērsties pēc juridiskās palīdzības. No visiem tiem respondentiem, kuri nezināja, kur vērsties pēc palīdzības (77 atbildes) ceturtdaļa jeb 25,97% cilvēku sev nepieciešamo atbildi ieguva no sociālā dienesta, tiesas darbinieka vai cita valsts pārvaldē strādājošā.

Sabiedrības aptaujas ietvaros sniegtās atbildes uz šo jautājumu nedaudz atšķiras un atbilžu sadalījums ir redzams 39.attēlā. Sabiedrības aptaujas ietvaros lielāks skaits respondentu – 10,2% - atbildi par to, kur vērsties, bija atraduši internetā. Savukārt būtiski mazāka daļa respondentu (tikai 4,08%) to bija ieguvuši no sociālā darbinieka vai cita pārvaldē strādājošā. 6,8% respondentu tā arī nav varējuši noskaidrot, kur vērsties pēc palīdzības sava juridiskā jautājuma risināšanai.

Iespējams, no šiem datiem var secināt, ka cilvēki, kuri ikdienā vairāk lieto internetu, tur arī biežāk meklē sev nepieciešamo informāciju. Savukārt cilvēki, kuri aptaujāti mērķa grupas ietvaros, biežāk meklē palīdzību sociālajā dienestā vai pie cita valsts pārvaldē strādājošā. Tas savukārt liecina par to, ka ir nepieciešams saglabāt, uzturēt un uzlabot abus šos informācijas kanālus.

No abu aptauju rezultātiem izriet, ka pašvaldības sociālais dienests, kā arī citas valsts pārvaldē strādājošās personas ar savu pieredzi un zināšanām par Latvijas valsts pārvaldes uzbūvi un darbību ir būtisks resurss, kas var palīdzēt cilvēkiem meklēt nepieciešamo palīdzību tajās vietās, kur to ir iespējams saņemt¹⁶⁴.

Sociālo pakalpojumu un sociālās palīdzības likuma¹⁶⁵ 5.pants nosaka, ka sociālās palīdzības saņemšanai tiek paredzēta katra klienta līdzdarbība. Šā likuma 7.pants uzdod klientam aktīvi iesaistīties savas problēmas risināšanā, pildot līdzdarbības pienākumus, tajā skaitā piedaloties sociālās rehabilitācijas pasākumos darba un sociālo prasmju saglabāšanai, atjaunošanai un apgūšanai, bet 11.pants uzdod pašvaldību sociālajiem dienestiem noteikt klienta līdzdarbības pienākumus, vienojoties ar viņu par veicamajiem pasākumiem.

Padziļinātājās intervijās vairāku pašvaldību sociālo dienestu darbinieki norādīja, ka valsts nodrošinātās juridiskās palīdzības saņemšana vai vismaz vēršanās JPA valsts nodrošinātās juridiskās palīdzības saņemšanai mēdz būt viens no konkrētajā pašvaldībā izmantotajiem līdzdarbības pienākumiem, kura izpilde tiek attiecīgi kontrolēta. Citu pašvaldību sociālo dienestu darbinieki savukārt atzina, ka šādu līdzdarbības pienākumu uzskata par

¹⁶⁴ Ir jāpiekrīt Pasūtītāja komentāram, ka šis secinājums nenodrošinās līdzvērtīgu palīdzību visās Latvijas vietās. Jau šobrīd dažādās pašvaldībās ir dažāds sociālo dienestu darbinieku skaits, dažādi pieejamie pakalpojumi, dažāds kompetences, zināšanu un ieinteresētības līmenis. Pētījuma veicēju piedāvājums neparedz uzlikt pašvaldībām vai to sociālajiem dienestiem kādus jaunus pienākumus, bet paredz saglabāt cilvēcību un esošo situāciju, kad jebkurš pašvaldības darbinieks sniedz klientam palīdzību atbilstoši savām spējām, iespējām un kompetencei. Gadījumā, ja Pasūtītājs izvēlēties realizēt variantu, kas paredz sākotnējās valsts apmaksātās juridiskās palīdzības sniegšanu pašvaldībās, tā ietvaros būs iespējams izstrādāt vienotas prasības visiem juridiskās palīdzības sniedzējiem. Pētījuma veicēju ieskatā šādas risinājums nav optimālākais. Tomēr, reaģējot uz Pasūtītāja komentāriem, tas detalizētāk aprakstīts 28.un 31.zemsvītras piezīmē.

¹⁶⁵ Sociālo pakalpojumu un sociālās palīdzības likums. Latvijas Vēstnesis, 168, 19.11.2002. <https://likumi.lv/ta/id/68488>

neizmantojamo, jo nav iespējams prognozēt, vai valsts nodrošinātā juridiskā palīdzība reāli tiks piešķirta un kad tieši to būs iespējams saņemt.

Valsts apmaksātās juridiskās palīdzības pieprasīšanas un saņemšanas noteikšana klientu līdzdarbības plānos būtu atbalstāma un veicināma prakse gadījumos, kad personai ir jārisina juridiskas problēmas. Šādā veidā ir iespējams personas papildus motivēt risināt savas problēmas, kā arī uzraudzīt to risināšanas gaitu.

11.2. Valsts pārvaldē strādājošo atbalsts

Valsts pārvaldē strādājošo pienākums ar savām zināšanām un pieredzi atbalstīt privātpersonas un dot ieteikumus par to, kur vērsties pēc palīdzības, faktiski jau šobrīd izriet no Valsts pārvaldes iekārtas likuma 10.pantā definētajiem valsts pārvaldes principiem¹⁶⁶. Tomēr, lai šo principu padarītu vēl skaidrāku, to iespējams iekļaut Valsts pārvaldes iekārtas likumā.

Izstrādājot iespējamus grozījumus Valsts pārvaldes iekārtas likumā (piemēram, 10. vai 11.pantā, vai XIII nodaļā), ir iespējams ņemt vērā šobrīd spēkā esošo Iesniegumu likuma¹⁶⁷ 4.pantu, formulējot aptuveni šādu vispārīgu principu: *“Ja amatpersona konstatē, ka saņemtais privātpersonas lūgums vai vajadzība pilnībā vai kādā daļā nav šīs iestādes kompetencē, un amatpersonas rīcībā ir ziņas par kompetento iestādi vai atbilstošo jautājuma risināšanas veidu, tā norāda kompetento iestādi, kurā privātpersonai jāvēršas, vai darbību, kas privātpersonai jāveic sava jautājuma atrisināšanai. Ja amatpersonas ieskatā privātpersonai ir nepieciešama valsts apmaksāta juridiska palīdzība, tā izsniedz rakstveida ieteikumu saņemt juridisku konsultāciju”*. Rakstveida ieteikums juridiskas konsultācijas saņemšanai detalizētāk aprakstīts tālāk šajā pētījumā.

Lai arī pētījuma mērķa grupa aptver tikai daļu no privātpersonām, šajā aspektā nav nepieciešami, lietderīgi un arī pamatoti nošķirt mērķa grupu no citām fiziskām personām vai fiziskās personas no juridiskajām personām. Gadījumā, ja pārvaldes amatpersona zina, kurā vietā saņemams privātpersonai nepieciešamais pakalpojums, tai jāsniedz šāda informācija neatkarīgi no privātpersonas statusa.

Padziļinātās intervijas arī atklāja, ka personas pašas bieži neapzinās, ka viņu problēmu risināšanai būtu nepieciešama juridiskā palīdzība. Pie šādas atziņas nonāk valsts pārvaldē strādājošais, pie kura persona ir vērsusies savas problēmas risināšanai. Turklāt nereti cilvēks ir gatavs atklāt savu patieso problēmu tikai pēc laika, kad ir izveidojusies savstarpēja uzticība un klients kļuvis atklāts pret sava sociālā gadījuma vadītāju vai amatpersonu, kura sniedz viņam konsultāciju.

Līdz ar to bieži tieši valsts pārvaldē strādājošie ir tie, kuri konstatē personas nepieciešamību saņemt juridisko palīdzību, kā arī var pirmšķietami konstatēt to, ka personas ienākumu līmenis nav pietiekams, lai persona šo palīdzību varētu apmaksāt no saviem līdzekļiem. Šādos apstākļos ir likumsakarīgi paredzēt, ka valsts pārvaldē

¹⁶⁶ Valsts pārvaldes iekārtas likums. Latvijas Vēstnesis, 94, 21.06.2002. <https://likumi.lv/ta/id/63545>

¹⁶⁷ Iesniegumu likums. Latvijas Vēstnesis, 164, 11.10.2007. <https://likumi.lv/ta/id/164501>

strādājošais var personai izdot rakstveida ieteikumu juridiskās palīdzības saņemšanai, kas bez papildus administratīvām procedūrām ir pietiekams pamats valsts apmaksātās juridiskās palīdzības saņemšanai noteiktā līmenī.

11.3. Specializētu nevalstisko organizāciju atbalsts atsevišķām personu grupām mērķa grupas ietvaros

Ir vairākas specifiskas mērķa grupas kategorijas, kurām juridisku palīdzību un juridiskas konsultācijas jau šobrīd sniedz nevalstiskas organizācijas.

Tālāk nav specifiski aprakstītas personu ar invaliditāti vajadzības, jo padziļinātajās intervijās ar šos cilvēkus pārstāvošām organizācijām tika uzsvērts, ka cilvēku ar invaliditāti problēmas tieši juridiska rakstura jautājumu risināšanas jomā nav atšķirīgas no cilvēkiem bez invaliditātes. Gadījumā, ja cilvēkam ir nepieciešams atbalsts vispārējai lietu kārtošanai (cilvēks ir neredzīgs, vājredzīgs, nedzirdīgs, vājdzirdīgs u.tml.), šis atbalsts būs noderīgs un nepieciešams arī juridisku jautājumu kārtošanai. Tomēr specifiski attiecībā uz juridisku jautājumu risināšanu cilvēku ar invaliditāti atsevišķa izdalīšana varētu būt diskriminējoša. Pētījuma veicēji respektē šo “Apeirons” sniegto viedokli.

Cilvēki ar garīga rakstura traucējumiem

Cilvēkiem ar garīga rakstura traucējumiem palīdzību dažādās jomās sniedz resursu centrs “Zelda”, realizējot dažādus projektus. Jau kopš dibināšanas 2007.gadā resursu centrā “Zelda” ir iespējams saņemt arī jurista konsultācijas, un šobrīd cilvēkresursu ierobežojuma dēļ (strādā tikai viens jurists divu vietā) gadā tiek sniegtas aptuveni 506 konsultācijas. Laikā, kad strādāja divi juristi, tās bija aptuveni 1400 konsultācijas gadā.

Labklājības ministrijas un Eiropas Savienības Sociālā fonda finansējuma ietvaros 2017.-2019.gadā resursu centrs “Zelda” īstenoja atbalsta personas pakalpojuma pilotprojektu, kura ietvaros nepieciešamo atbalstu un konsultācijas bija iespējams saņemt 332 atbalstāmajām personām no visiem Latvijas reģioniem. Šā projekta ietvaros tika nodrošinātas arī juridiskas konsultācijas. Atbalsta persona palīdzēja pilngadīgām personām ar garīga rakstura traucējumiem plānot un pašām pieņemt lēmumus par savu dzīvi. Atbalsts lēmumu pieņemšanā palīdz personai īstenot tiesībspēju un rīcībspēju, paplašināt savu dabisko atbalsta loku, pilnveidot spējas pārstāvēt sevi un aizsargāt savas intereses, kā arī paplašina atbalstāmās personas zināšanas un izpratni par savām tiesībām¹⁶⁸.

Šobrīd jau otro gadu resursu centrs “Zelda” īsteno Rīgas domes Izglītības, kultūras un sporta departamenta projektu, kura ietvaros sniedz juridiskas konsultācijas rīdziniekiem ar garīga rakstura traucējumiem.

¹⁶⁸ Atbalsta personas pakalpojums lēmumu pieņemšanā. http://zelda.org.lv/atbalsta-personas-pakalpojums?_cf_chl_jschl_tk_=6983c0791d597cda1bb7507591ca6dce4922f6ab-1590380402-0-AeevNlw2saAPc9UheZg3oZrHrWFJoS9jYYsWMIhEVO2LJtkdlyAlppiqnqAisYiXfk5T1G158VoD7CeIDRweIJXrd8bCVKpadMFydwBNSEXCel_RE_OzYZoHvsU-nl_2bV_syXenyLC_DCzIV5mRwllWu4xgj97GJylGtyG5H2QpemVQ9rUVrAr0EgdmrL1sz0R8G2yxIhxovUiLEfkZVb-Nilir_dpPMiA9ag-VY52gwX1_MYG6yPaohL0SHSgLwUcQXLN3omSP-52qirS143HAc2Seu7UYDUS4c_DsrrdnJcaY9nXfZ3PRAxg21TgQ

Gan resursu centrā "Zelda", gan pašvaldību sociālajos dienestos pētnieki saņēma apstiprinājumu, ka saziņai ar cilvēkiem ar garīga rakstura traucējumiem ir nepieciešamas īpašas zināšanas un prasmes. Saprasties ar šīm personām, nodibināt kontaktu un izprast problēmas pamatbūtību, kā arī personas motivāciju un gatavību problēmu risināt bieži nav vienkāršs uzdevums un tā veikšanai ir nepieciešamas padziļinātas zināšanas par garīga rakstura traucējumiem, to izpausmēm, ar to saistītajām personas īpatnībām, iespējamajām reakcijām u.tml. Proti, šīs nepieciešamās zināšanas nav padziļināti juridiskas, bet ir padziļināti cilvēciskas.

Šā iemesla dēļ arī resursu centra "Zelda" pieredzē ir gadījumi, kad cilvēks ar garīga rakstura traucējumiem pie valsts nodrošināta juridisko pakalpojuma sniedzēja vai advokāta, kurš savus pakalpojumus sniedz "pro bono" vai par projekta līdzekļiem, dodas kopā ar resursu centra juristu vai atbalsta personu, lai palīdzētu atbalstāmajai personai un juristam saprasties.

Secināms, ka cilvēkiem ar garīga rakstura traucējumiem nepieciešama no pārējās pētījuma mērķa grupas atšķirīga pieeja. Ievērojot katra cilvēka diagnosticēto garīgo traucējumu raksturu, kopējā valsts apmaksātās juridiskās palīdzības sistēma viņiem tiešā veidā nebūs piemērota, jo būs nepieciešams starpnieks jeb palīgs juridiskās konsultācijas saņemšanai, kurš nodrošinās saikni un izpratni starp juridiskās palīdzības sniedzēju un saņēmēju.

Kopumā palīdzības un pakalpojumu sniegšana cilvēkiem ar invaliditāti, tostarp cilvēkiem ar garīga rakstura traucējumiem, ir Labklājības ministrijas kompetencē¹⁶⁹. Analizējot cilvēku ar garīga rakstura traucējumiem juridiskā rakstura problēmas, vairumā gadījumu tās nav ļoti specifiskas un to atrisināšana ir iespējama ar "ikdienas" juridiskajām zināšanām. Tādēļ gadījumā, ja valstī būtu izveidots atbalsta personu tīkls tieši cilvēkiem ar garīga rakstura traucējumiem, valsts apmaksātā juridiskā atbalsta sistēmā nebūtu nepieciešami izņēmumi.

Šobrīd, lai uzlabotu personu ar garīga rakstura traucējumiem pieeju tiesiskumam, Tieslietu ministrijai sadarbībā ar Labklājības ministriju ir jāpieņem konceptuāls lēmums par to, vai personu ar garīga rakstura traucējumiem pieejas tiesiskumam nodrošināšanai tiek apmācīti juristi ar īpašām zināšanām un prasmēm, vai arī šīm personām juridiskais atbalsts tiek sniegts vispārējā kārtībā, nodrošinot citu atbalsta personu kā starpnieku starp juridiskās palīdzības saņēmēju un juridiskās palīdzības sniedzēju.

Pētnieku ieskatā šāda lēmuma pieņemšanā jāņem vērā, ka personām ar garīga rakstura traucējumiem atbalsts nepieciešams ne tikai juridisku jautājumu risināšanai, bet bieži arī citu ikdienas un sadzīvīsku jautājumu risināšanai. Tādēļ atbalsta personas pakalpojums, kas nodrošinātu kvalificētu starpniecību ar visiem citiem pakalpojumu sniedzējiem, iespējams, būtu lietderīgāks. Tomēr šā jautājuma padziļināta analīze nav konkrētā pētījuma priekšmets.

¹⁶⁹ Labklājības ministrijas nolikums, 5.2.²punkts. Ministru kabineta 2004. gada 27. janvāra noteikumi Nr. 49 "Labklājības ministrijas nolikums". Latvijas Vēstnesis, 16, 30.01.2004. <https://likumi.lv/ta/id/83758>

Bēgļi un patvēruma meklētāji

Bēgļiem un patvēruma meklētājiem, kā arī cilvēku tirdzniecības upuriem atbalstu un juridisko palīdzību nodrošina biedrība "Patvērums „Drošā māja”", kas dibināta 2007. gada 6. augustā ar mērķi attīstīt atbalsta pakalpojumus cilvēku tirdzniecībā cietušām personām un legālajiem imigrantiem, tai skaitā, patvēruma meklētājiem, bēgļiem un personām, kurām piešķirts alternatīvais statuss¹⁷⁰. Biedrībā "Patvērums „Drošā māja”" darbs, tostarp juridiskā atbalsta sniegšana, notiek divos atsevišķos virzienos un katrā no tiem tiek realizēti savi projekti.

Darbā ar legālajiem imigrantiem padziļinātās intervijas ietvaros tika uzsvērts, ka JPA piedāvātā valsts nodrošinātā juridiskā palīdzībai šai cilvēku grupai pienākas vienīgi pārsūdzības procedūrās patvēruma piešķiršanas procesa ietvaros¹⁷¹, kas intervējamo ieskatā nav pareizi un pamatoti, jo vismaz konsultācija personām ir nepieciešama arī, lai iesniegtu pirmreizējo pieteikumu. Turklāt šai mērķa grupas daļai vismaz tikpat svarīgs ir tulka pakalpojums, jo bieži personas nespēj nodrošināt arī pirmreizējā pieteikuma sagatavošanu valsts valodā.

Vērtējot no juridiskā aspekta, Patvēruma likuma¹⁷² regulējums paredz saziņu ar patvēruma meklētāju "valodā, kuru viņš saprot, vai valodā, kuru ir pamats uzskatīt par viņam saprotamu". Patvēruma likums arī paredz maksimāli vienkāršu procedūru sākotnējā iesnieguma iesniegšanai – saskaņā ar likumu tas ir iesniedzams gan mutvārdos, gan rakstveidā Valsts robežsardzei vai nu robežas šķērsošanas vietā, robežšķērsošanas tranzīta zonā vai jebkurā Valsts robežsardzes struktūrvienībā. Likums neparedz ne īpašu formu, ne prasības pirmreizējam patvēruma pieteikumam, tādēļ juridiski pietiekams ir arī brīvā formā mutvārdos jebkurā valodā izteikts patvēruma lūgums.

Neskatoties uz to, padziļinātajā intervijā biedrības "Patvērums „Drošā māja”" jurists uzsvēra, ka valsts nodrošinātā juridiskā palīdzība patvēruma meklētājiem ir būtiska jau no paša sākuma, un jurista piesaistīšana tikai apelācijas procesā ir novēlota. Iespējams, arī šajā jomā veidojas situācija, kad valsts no vienas puses ir radījusi vienkāršu sistēmu, kuras ietvaros persona faktiski varētu saņemt nepieciešamo pakalpojumu bez jurista iesaistīšanās, bet no otras puses pakalpojuma saņēmēji par to nav pietiekami informēti, nezticas valsts izveidotai sistēmai vai viņiem ir nepieciešams emocionāls atbalsts un drošības sajūta, ko var sniegt vienīgi persona, kura pilnībā strādā "palīdzības saņēmēja pusē".

Faktiski attiecībā uz patvēruma meklētājiem ir iespējams izdalīt divas atšķirīgas juridisko jautājumu grupas. Viena ir ar patvēruma piešķiršanu saistītie jautājumi un procedūras, kurās ir nepieciešamas specifiskas juridiskas zināšanas, tostarp starptautisku dokumentu un prakses pārzināšana. Otra grupa ir ikdienas juridiskie jautājumi, piemēram, īres līguma, darba līguma noslēgšana vai tamlīdzīgi, kuru risināšanai ir pietiekamas vispārējas juridiskas zināšanas un palīdzību ar atsevišķām niansēm ir iespējams sniegt vispārējā valsts atbalsta sistēmā.

Attiecībā uz pirmās kategorijas lietām ir nepieciešams nodrošināt juridiskās palīdzības sniedzēju specializāciju attiecībā uz jautājumiem, kas saistīti ar patvēruma meklētāju tiesībām un iespējām. Jau šobrīd pastāv attiecīgas juridiskās palīdzības sniedzēju

¹⁷⁰ Par mums. Misija: Latvija - drošā māja dažādiem cilvēkiem! <https://patverums-dm.lv/lv/par-mums>

¹⁷¹ Valsts nodrošinātās juridiskās palīdzības likuma 5.panta otrā daļa.

¹⁷² Patvēruma likums. Latvijas Vēstnesis, 2, 05.01.2016. <https://likumi.lv/ta/id/278986>

apmācības, tomēr padziļināto interviju ietvaros tika uzsvērts, ka šādas specializācijas trūkst. Iespējams, problēma meklējama informācijas trūkumā.

Par Valsts robežsardzes darbu un attiecīgi arī par imigrācijas politiku Latvijā ir atbildīga Iekšlietu ministrija¹⁷³. Jau 2012.gadā Iekšlietu ministrijas informatīvajā ziņojumā par ES Tieslietu un iekšlietu ministru padomes 2012. gada 23.-24.jūlija neformālajā sanāksmē izskatāmajiem Iekšlietu ministrijas kompetencē esošajiem jautājumiem¹⁷⁴ uzsvērts, ka “Latvija par šī brīža prioritāti uzskata darbu pie ceļa kartes *ES rīcība, reaģējot uz migrācijas spiedienu* praktiskās ieviešanas nodrošināšanas. Ceļa karte kā visaptverošs instruments nodrošinās konsekvētu un saskaņotu Eiropas Savienības reakciju dažādu politiku ietvaros (vīzu politika, robežpārvaldības politika un ārpolitika), ņemot vērā aktuālos migrācijas plūsmu pārvaldības izaicinājumus”. Apraksta veidā patvēruma piešķiršanas procedūras nosacījumi ir atrodami Pilsonības un migrācijas lietu pārvaldes mājas lapā¹⁷⁵. Tomēr vienota politika attiecībā uz atbalsta personu patvēruma meklētājam, kas to izvadītu cauri visām nepieciešamajām juridiskajām un ar integrāciju sabiedrībā saistītajām procedūrām šobrīd oficiālo iestāžu mājas lapā nav atrodama.

Projektu ietvaros Latvijā patvēruma meklētājiem sociālā darbinieka un sociālā mentora pakalpojumu nodrošina arī biedrība “Latvijas Sarkanais Krusts”. Viņu mājas lapā atrodamā informācija liecina, ka sociālo darbinieku un sociālo mentoru pakalpojumu 2020. gada janvārī saņēma 81 klients, no kuriem 12 klienti patstāvīgi dzīvo ārpus Patvēruma meklētāju centra. Klientu vidū bija 15 sievietes, 37 vīrieši un 29 bērni. Patvēruma meklētājiem un bēgļiem nodrošināta pamatvajadzību apmierināšana – apģērba un sadzīves preču sagāde, klientu pierakstīšana pie ārstiem un kopīga došanās uz veselības aprūpes iestādēm, sniegta palīdzība sadzīvisku problēmu risināšanā, kā arī formalitāšu kārtošana, piemēram, klientu pavadīšana uz PMLP, uzturēšanās atļauju kārtošana, banku kontu atvēršana, iesniegumu par pabalstu saņemšanu noformēšana. Tāpat biedrības atbalsta personas kopā ar klientiem devušās uz sociālo dienestu un palīdzējušas jaunas dzīvesvietas iekārtošanā¹⁷⁶.

Redzams, ka patvēruma meklētājiem un bēgļiem atbalsts nepieciešams dažādās dzīves situācijās un ne vienmēr tas ir saistīts tieši ar juridisku jautājumu risināšanu. Faktiski arī šai mērķa grupas kategorijai ir nepieciešams līdzgaitnieks, mentors vai atbalsta persona, kas ikdienā norāda nepieciešamos virzienus un atbalsta dažādu lēmumu pieņemšanā un dažādu jautājumu risināšanā. Ar šādas atbalsta personas palīdzību arī bēgļi un patvēruma meklētāji jautājumos, kas nav saistīti tieši ar bēgļa vai patvēruma meklētāja statusa piešķiršanu, varētu iekļauties vispārējā valsts apmaksātā juridiskā atbalsta sistēmā.

Lai uzlabotu patvēruma meklētāju un bēgļu kā īpašas mērķa grupas kategorijas pieeju tiesiskumam, Tieslietu ministrijai sadarbībā ar Iekšlietu ministriju ir jāpieņem konceptuāls lēmums par to, vai šo personu pieejas tiesiskumam nodrošināšanai tiek

¹⁷³ Ministru kabineta 2003. gada 29. aprīļa noteikumi Nr. 240 "Iekšlietu ministrijas nolikums". Latvijas Vēstnesis, 70, 13.05.2003. <https://likumi.lv/ta/id/74751>

¹⁷⁴ Informatīvais ziņojums par ES Tieslietu un iekšlietu ministru padomes 2012. gada 23.-24.jūlija neformālajā sanāksmē izskatāmajiem Iekšlietu ministrijas kompetencē esošajiem jautājumiem. Pieejams šeit: http://tap.mk.gov.lv/doc/2005/IEMinfo_180712.1688.doc

¹⁷⁵ Asylum Granting Procedure. <https://www.pmlp.gov.lv/en/home/services/asylum-seeking/the-procedure-of-granting-asylum.html>

¹⁷⁶ 2020. janvārī sociālā darbinieka un mentora atbalstu saņēmuši 81 patvēruma meklētājs, bēgļi un personas ar alternatīvo statusu. <http://www.redcross.lv/2020-janvari-sociala-darbinieka-un-mentora-atbalstu-sanemusi-81-patveruma-mekletajs-begli-un-personas-ar-alternativo-statusu/>

veidota īpaša sistēma valsts apmaksātās juridiskā atbalsta sistēmas ietvaros, vai līdzgaitnieka/mentora/asistenta pakalpojums tiek nodrošināts Iekšlietu ministrijas sektorā, tādējādi ļaujot arī bēgļiem un patvēruma meklētājiem iekļauties vispārējā valsts nodrošinātā juridiskā atbalsta sistēmā.

Pētījuma veicēji respektē Pasūtītāja komentāru, ka valsts nodrošinātā juridiskā palīdzība jau šobrīd patvēruma meklētājiem un bēgļiem tiek nodrošināta īpašā kārtībā un ar īpašiem nosacījumiem, un atbildība starp IEM un TM ir sadalīta. Šo personu tiesības un juridiskās palīdzības apjomu nosaka speciālās direktīvas un regulas. Pētījuma ietvaros izdarītie secinājumi ir balstīti uz pētījuma gaitā iegūto informāciju, tostarp padziļinātajām intervijām, kas vairāk atklāj praktiskos trūkumus (tostarp, iespējams, pakalpojumu saņēmēju neinformētību) un var arī nebūt saistīti ar trūkumiem regulējumā. Attiecīgi, vai šajā jomā veikt vai neveikt kādas izmaiņas, ir Pasūtītāja kompetencē.

Pētnieku ieskatā šāda lēmuma pieņemšanā jāņem vērā, ka patvēruma meklētājiem un bēgļiem atbalsts nepieciešams ne tikai juridisku jautājumu risināšanai, bet arī citu ikdienas un sadzīvisku jautājumu risināšanai. Tādēļ līdzgaitnieka/mentora/asistenta vai līdzīgs atbalsta personas pakalpojums, kas nodrošinātu kvalificētu starpniecību ar visiem citiem pakalpojumu sniedzējiem, tostarp parādot, kur atrodas tuvākais veikals un kā nopirkt sabiedriskā transporta biļeti, iespējams, būtu lietderīgāks. Tomēr šā jautājuma padziļināta analīze nav konkrētā pētījuma priekšmets.

Cilvēku tirdzniecības upuri

Cilvēku tirdzniecības upuri ir atsevišķa iedzīvotāju grupa pētījuma mērķa grupas ietvaros, kurai dažādos līmeņos un dažādu politiku veidošanā tiek pievērsta īpaša uzmanība.

Cilvēku tirdzniecības upuris ir persona, kura atzīta par cietušo noziedzīgā nodarījumā ar cilvēku tirdzniecību vai kurai Valsts policija izsniegusi izziņu, ka tā ir cietusi cilvēku tirdzniecībā ārvalstī, kā arī persona, kuru par atbilstošu cilvēku tirdzniecības upura kritērijiem atzinis sociālo pakalpojumu sniedzējs¹⁷⁷. Sociālo pakalpojumu un sociālās palīdzības likuma 13.panta 7.punkts uzliek valstij pienākumu nodrošināt cilvēku tirdzniecības upuru sociālo rehabilitāciju. Ministru kabineta noteikumi par kārtību, kādā cilvēku tirdzniecības upuri saņem sociālās rehabilitācijas pakalpojumu, un kritērijiem personas atzīšanai par cilvēku tirdzniecības upuri¹⁷⁸, paredz sociālās rehabilitācijas pakalpojuma ilgumu līdz 180 dienām un dažādu speciālistu, tostarp jurista, konsultācijas, palīdzību juridisko dokumentu noformēšanā un pārstāvību tiesā, kopumā līdz 150 stundām gadā. Noteikumu 5.punktā tiek paredzēta arī valsts nodrošinātās juridiskās palīdzības saņemšanas iespēja, kas faktiski pastāv paralēli sociālās rehabilitācijas pakalpojuma ietvaros saņemamajām juridisku konsultāciju un dokumentu sagatavošanas iespējām.

2018.gada nogalē Labklājības ministrija veica publisko iepirkumu par tiesībām sniegt valsts finansētus sociālās rehabilitācijas pakalpojumus cilvēku tirdzniecības upuriem. Minētā

¹⁷⁷ Sociālo pakalpojumu un sociālās palīdzības likuma 1.panta 29.punkts. Latvijas Vēstnesis, 168, 19.11.2002. <https://likumi.lv/ta/id/68488>

¹⁷⁸ Ministru kabineta 2019. gada 16. jūlija noteikumi Nr. 344 "Noteikumi par kārtību, kādā cilvēku tirdzniecības upuri saņem sociālās rehabilitācijas pakalpojumu, un kritērijiem personas atzīšanai par cilvēku tirdzniecības upuri". Latvijas Vēstnesis, 146, 19.07.2019. <https://likumi.lv/ta/id/308253>

iepirkuma rezultātā ir noslēgts līgums ar nevalstiskajām organizācijām, kas jau iepriekšējos gados ir sniegušas sociālās rehabilitācijas pakalpojumus cilvēku tirdzniecības upuriem – centru “Marta” un biedrību “Patvērums “Drošā māja””. Minētais līgums paredz, ka 2019.gadā un 2020.gadā sociālās rehabilitācijas pakalpojumi cilvēku tirdzniecības upuriem var tikt sniegti vidēji 24 personām gadā un katru gadu šim mērķim ir atvēlēti 135 418 euro. Pakalpojums tiek sniegts tikai par valsts budžeta līdzekļiem neatkarīgi no pakalpojuma saņemšanas vietas¹⁷⁹.

Iekšlietu ministrija 2014.gadā ir izstrādājusi un Ministru kabinets ir apstiprinājis Cilvēku tirdzniecības novēršanas pamatnostādnes 2014.–2020.gadam¹⁸⁰. Šajās pamatnostādnēs juridiskās palīdzības pieejamībai ir veltīta atsevišķa nodaļa, tomēr nekādi priekšlikumi saistībā ar juridiskās palīdzības nodrošināšanu tajā nav izvirzīti.

Ar Ministru prezidenta 2019.gada 11.februāra rīkojumu ir izveidota darba grupa Cilvēku tirdzniecības novēršanas pamatnostādņu 2014.–2020. gadam īstenošanas koordinēšanai¹⁸¹, kuras sastāvā iekļautas amatpersonas no Iekšlietu ministrijas, Nodarbinātības valsts aģentūras, Valsts robezsardzes, Valsts izglītības satura centra, Tieslietu ministrijas, Pilsonības un migrācijas lietu pārvaldes, biedrības "Marta", Latvijas Republikas Tiesībsarga biroja, Veselības ministrijas, Valsts policijas, Ekonomikas ministrijas, Labklājības ministrijas, biedrības "Patvērums "Drošā māja"", Valsts darba inspekcijas, Latvijas Pašvaldību savienības, Ģenerālprokuratūras, Valsts bērnu tiesību aizsardzības inspekcijas, Rīgas domes, Kultūras ministrijas, Izglītības un zinātnes ministrijas, biedrības "Par brīvu Vidzemi no cilvēku tirdzniecības", Rīgas pašvaldības policijas un Ārlietu ministrijas.

Tik plašas un starpinstitucionāli koordinētas pārstāvniecības darba grupa konkrētas politikas ieviešanas uzraudzībai nav plaši izplatīta prakse Latvijas valsts pārvaldē. Turklāt temata starptautiskā aktualitāte, daudzo institūciju iesaistīšanās un pastāvošie palīdzības mehānismi, kas sevī ietver ne tikai palīdzību juridisku jautājumu risināšanai, bet dažādu līmeņu un veidu palīdzību cilvēku tirdzniecības upuriem, rada iespaidu, ka atbalsta sniegšanas sistēma šajā jomā ir pietiekami precīzi un plaši izstrādāta un būtiskas izmaiņas tajā nav nepieciešamas.

Attiecībā uz cilvēku tirdzniecības upuriem civilprocesā un administratīvajā procesā ir saglabājama esošā sistēma, kad Labklājības ministrija rūpējas par pilna sociālās rehabilitācijas pakalpojumu klāsta nodrošināšanu, ietverot tajā arī jurista konsultācijas, dokumentu sagatavošanu un pārstāvību tiesā. Vienlaikus cilvēku tirdzniecības upuri arī nebūtu izslēdzami no valsts apmaksātās juridiskā atbalsta sistēmas, kurā viņiem ir tiesības piedalīties tādā pašā veidā un kārtībā kā jebkurai citai personai.

¹⁷⁹ Cilvēku tirdzniecības novēršanas un apkarošanas rezultāti 2018.gadā. http://www.icm.gov.lv/files/text/info_ct_2018.pdf

¹⁸⁰ Cilvēku tirdzniecības novēršanas pamatnostādnes 2014.–2020.gadam pieejamas šeit: <http://polsis.mk.gov.lv/api/file/file5907.doc>

¹⁸¹ Ministru prezidenta 2019. gada 11. februāra rīkojums Nr. 33 "Par darba grupu Cilvēku tirdzniecības novēršanas pamatnostādņu 2014.–2020. gadam īstenošanas koordinēšanai". Latvijas Vēstnesis, 30, 12.02.2019. <https://likumi.lv/ta/id/304796>

Vardarbības ģimenē upuri

Arī vardarbība ģimenē ir starpdisciplināra problēma, kuras risināšanā ir iesaistītas vairākas iestādes un organizācijas. Ar vardarbības novēršanu ģimenē strādā gan Labklājības ministrija, izstrādājot dažādus atbalsta mehānismus, gan Iekšlietu ministrija, kuras pakļautībā ir Valsts policijas darbs, gan Tieslietu ministrija¹⁸², kas izstrādāja un virzīja grozījumus normatīvajā regulējumā, lai ieviestu pagaidu aizsardzību pret vardarbību un kuras padotībā atrodas JPA, kā arī Vides aizsardzības un reģionālās attīstības ministrija, kas uzrauga pašvaldību darbu.

Labklājības ministrijas mājas lapā ir pieejams informatīvs materiāls par vardarbību ģimenē, kurā uzskatāmi atklāti gan vardarbības veidi un pazīmes, gan palīdzības iespējas, aprakstīti veicamie soļi un pat uzskaitītas līdzī nēmamās lietas, ja persona izvēlējusies atstāt varmāku¹⁸³. Ir izveidota interneta vietne www.cietusajiem.lv, šīs vietnes tiešsaistes saziņas rīkā ir pieejams konsultants, kurš atbildēs uz interesējošajiem jautājumiem, ir iespējams zvanīt uz atbalsta tālruni noziegumos cietušajiem (116006), ir pieejami video par vardarbības veidiem un formām¹⁸⁴, kā arī ir izveidots to institūciju saraksts, kuras sniedz palīdzību cietušajiem¹⁸⁵.

Palīdzība personām, kuras ir cietušas no vardarbības ģimenē, ir pieejama dažādos krīzes un konsultāciju centros. Tā ir pieejama arī Valsts policijā – valsts pārvaldes iestādē, kas tiešā veidā īsteno valsts politiku noziedzības apkarošanas un sabiedriskās kārtības un drošības aizsardzībā, kā arī personu tiesību un likumīgo interešu aizsardzībā¹⁸⁶. Likuma "Par policiju"¹⁸⁷ 12.¹pants dod tiesības policijas darbiniekam pieņemt lēmumu par nošķiršanu, kas ir administratīvais akts, stājas spēkā tā pieņemšanas brīdī un ir izpildāms nekavējoties. Uz šā likuma pamata Ministru kabinets ir noteicis kārtību, kādā novērš vardarbības draudus un nodrošina pagaidu aizsardzību pret vardarbību¹⁸⁸ (turpmāk – Kārtība). Atbilstoši Kārtības 6.1.punktam, policijas darbinieks pats aizpilda Kārtības 1.pielikumā pievienoto veidlapu - pieteikumu policijas lēmuma par nošķiršanu pieņemšanai un pieteikumu tiesai par pagaidu aizsardzību pret vardarbību. Proti, policijas darbinieks šajā situācijā pēc būtības sniedz vardarbībā cietušajai personai pirmo nepieciešamo juridisko palīdzību, aizpildot personas vietā visus dokumentus, kas nepieciešami varmākas tūlītējai nošķiršanai un tālākai pagaidu aizsardzības nodrošināšanai. Saskaņā ar Kārtības 13.punktu, Valsts policijas darbinieks arī sagatavo un pats nosūta visus nepieciešamos dokumentus tiesai.

Bāriņtiesu likuma¹⁸⁹ 19.¹pants paredz arī bāriņtiesai tiesības pēc savas iniciatīvas iesniegt tiesā pieteikumu par pagaidu aizsardzību pret vardarbību, ja ir saņemtas ziņas, ka pret bērnu vai pret personu, kura pastāvīgi dzīvo kopā ar bērnu, ir vēsta jebkāda fiziska, seksuāla, psiholoģiska vai ekonomiska vardarbība vai vardarbīga kontrole.

¹⁸² Tieslietu ministrijas paveiktie un plānotie pasākumi vardarbības mazināšanai ģimenē un pret sievietēm. 2016.gada 10.maija informācija. Pieejama šeit: <https://www.tm.gov.lv/lv/aktualitates/tm-informacija-presci/tieslietu-ministrijas-paveiktie-un-planotie-pasakumi-var darbības-mazināšanai-ģimene-un-pret-sieviete>

¹⁸³ Infografika "Vardarbība ģimenē". http://www.lm.gov.lv/upload/var darbība_ģimene.pdf

¹⁸⁴ Animācijas klipi par atbalsta iespējām vardarbībā cietušām sievietēm. <https://www.cietusajiem.lv/lv/informativie-materiali/animācijas-klipi-par-atbalsta-iespejam-var darbība-cietusam-sievietem/>

¹⁸⁵ Palīdzība cietušajiem. <https://www.cietusajiem.lv/lv/c/cietusajiem/palidziba/>

¹⁸⁶ Ministru kabineta 2005. gada 18. janvāra noteikumi Nr. 46 "Valsts policijas nolikums". Latvijas Vēstnesis, 12, 21.01.2005. <https://likumi.lv/ta/id/99940/redakcijas-datums/2005/01/22>

¹⁸⁷ Likums "Par policiju". Latvijas Republikas Augstākās Padomes un Valdības Ziņotājs, 31/32, 15.08.1991. <https://likumi.lv/ta/id/67957/redakcijas-datums/2019/04/10>

¹⁸⁸ Ministru kabineta 2014. gada 25. marta noteikumi Nr. 161 "Kārtība, kādā novērš vardarbības draudus un nodrošina pagaidu aizsardzību pret vardarbību". Latvijas Vēstnesis, 64, 31.03.2014. <https://likumi.lv/ta/id/265314>

¹⁸⁹ Bāriņtiesu likums. Latvijas Vēstnesis, 107, 07.07.2006. <https://likumi.lv/ta/id/139369>

Bez šaubām, pieteikumu par pagaidu aizsardzību pret vardarbību var iesniegt arī pati persona, neizmantojot nevienas iestādes starpniecību.

Pieteikumu par pagaidu aizsardzību pret vardarbību tiesa vai tiesnesis izlemj ne vēlāk kā nākamajā darb dienā pēc pieteikuma saņemšanas, ja nav nepieciešams pieprasīt papildu pierādījumus vai kavēšanās varētu radīt būtisku prasītāja tiesību aizskārumu. Minēto pieteikumu tiesa vai tiesnesis izlemj, iepriekš par to nepaziņojot lietas dalībniekiem. Ja pierādījumi nav pietiekami vai tie jāpieprasa no pieteikumā norādītajām valsts vai pašvaldību iestādēm vai citām fiziskajām vai juridiskajām personām, tiesa vai tiesnesis pieteikumu par pagaidu aizsardzību pret vardarbību izlemj 20 dienu laikā pēc pieteikuma saņemšanas¹⁹⁰.

Atbilstoši tiesu statistikas datiem, 2020.gadā rajona/pilsētas tiesās ir saņemti 446¹⁹¹ pieteikumi par pagaidu aizsardzību pret vardarbību, savukārt 2019.gadā ir saņemts 1231 šāds pieteikums¹⁹².

Pēc pieteikuma par pagaidu aizsardzību pret vardarbību, visbiežāk 30 dienu laikā¹⁹³, ir jāsaņem un jāiesniedz tiesā prasības pieteikums par laulības neesamību vai šķiršanu, prasījums personisku aizskārumu dēļ, prasība par uzturēšanas līdzekļu piedziņu, prasība par pušu kopīgā mājokļa dalīšanu, kurā tās dzīvo vienā mājsaimniecībā, vai tā mājokļa lietošanas kārtības noteikšanu, kurā puses dzīvo vienā mājsaimniecībā, vai prasījums saistībā ar aizgādības un saskarsmes tiesībām¹⁹⁴. Šīm prasībām vairs nav izveidotas konkrētas veidlapas un to sagatavošanai un iesniegšanai vairs nav paredzēts īpašs atbalsts likumā "Par policiju" vai Bāriņtiesu likumā, tādēļ šāda prasība cietušajai personai jāsaņem vai nu pašas spēkiem, vai jāpiesaista juridiskās palīdzības sniedzējs atbilstoši vispārējiem nosacījumiem.

Personas, kuras cietušas no vardarbības ģimenē, Labklājības ministrijas uzskaitījumā nav minētas kā iedzīvotāju grupa, kura pakļauta nabadzības vai sociālās atstumtības riskam¹⁹⁵. Tradicionāli tiek uzskatīts, ka vardarbība ģimenē nav tiešā veidā saistīta ar nabadzību vai sociālo atstumtību un tā ir iespējama un notiek arī pārtikušās un ārēji sociāli pilnībā integrētās ģimenēs. Taču eksistē arī pētījumi, kuros apstiprinās, ka vardarbība ir izplatītāka ģimenēs ar zemākiem ienākumiem¹⁹⁶.

Jebkurā gadījumā ir pamatoti pieņemt, ka persona, kura cietusi no vardarbības, atrodas krīzes situācijā, un tai ir nepieciešama tūlītēja palīdzība, kā dēļ nav pietiekami daudz laika ienākumu un īpašumu izvērtējuma veikšanai. Turklāt ar trūcīgas un maznodrošinātas personas statusa piešķiršanu saistītais regulējums paredz ģimenes vai mājsaimniecības ienākumu un īpašumu izvērtējumu, kas vardarbības situācijā nav un nevar būt atbilstošs kritērijs, jo fakts, ka ģimenei ir ienākumi un īpašumi, nekādā veidā nav saistīts ar cietušās personas iespējām tiem piekļūt.

Aplūkojot šo iedzīvotāju grupu valsts nodrošinātās juridiskās palīdzības regulējuma gaismā, kā arī kontekstā ar pētījuma ietvaros veikto padziļināto interviju ar biedrību "Marta", secināms, ka

¹⁹⁰ Civilprocesa likuma 150.⁵⁸ panta pirmā un otrā daļa. https://likumi.lv/doc.php?id=50500&version_date=01.03.1999

¹⁹¹ Tiesās iesniegto civillietu statistika uz 2020.gada 26.maiju. <https://dati.ta.gov.lv/MicroStrategy/asp/Main.aspx>

¹⁹² Tiesās iesniegto civillietu statistika par 2019.gadu. <https://dati.ta.gov.lv/MicroStrategy/asp/Main.aspx>

¹⁹³ Civilprocesa likuma 250.⁵⁸ panta septītā daļa. https://likumi.lv/doc.php?id=50500&version_date=01.03.1999

¹⁹⁴ Civilprocesa likuma 250.⁴³ pants. <https://mail.google.com/mail/u/1/#inbox>

¹⁹⁵ Situācijas raksturojums. http://www.lm.gov.lv/lv/index.php?option=com_content&view=article&id=81239

¹⁹⁶ Sk.piemēram Evidence and policy review: Domestic violence and poverty A Research Report for the Joseph Rowntree Foundation By Eldin Fahmy, Emma Williamson and Christina Pantazis, University of Bristol School for Policy Studies. Pieejams šeit: https://research-information.bris.ac.uk/files/128551400/JRF_DV_POVERTY_REPORT_FINAL_COPY_.pdf

atbilstoši pašreizējai praksei vardarbības ģimenē gadījumi tiek uzskatīti par “īpašo situāciju”¹⁹⁷ un valsts nodrošinātā juridiskā palīdzība tiek piešķirta faktiski neatkarīgi no personu mantiskā stāvokļa. Turklāt saruna ar JPA apstiprināja, ka šajā gadījumā ir pieejama valsts apmaksāta palīdzība gan vairākām konsultācijām, gan vairāku procesuālo dokumentu sagatavošanai atbilstoši situācijai. Turklāt pieteikums par pagaidu aizsardzību pret vardarbību un tam sekojošais prasības pieteikums tie uzskatītas par atsevišķām lietām, tādēļ pieejamā atbalsta apjoms dubultojas. Vienīgi šādā situācijā dubultojas arī iesniedzamo pieteikumu un pieņemamo lēmumu skaits.

Biedrība “Marta” nodrošina dažāda veida palīdzību un pakalpojumus vardarbībā cietušām sievietēm un cita starpā tā ir vienīgā biedrība, kurai kā valsts nodrošinātās juridiskās palīdzības sniedzējai ir noslēgts līgums ar JPA¹⁹⁸. Pētījuma ietvaros tika veikta padziļinātā intervija ar šīs biedrības pārstāvi. Padziļinātās intervijas atšifrējums ir pieejams pētījuma 2.pielikumā. Tajā paustajai kritikai Pasūtītājs pētījuma veikšanas gaitā piedāvāja pretargumentus. Ņemot vērā, ka šī specifiskā jautājuma padziļināta izpēte nav šā pētījuma uzdevums, nekādi papildus priekšlikumi šajā daļā netiek izvirzīti.

Padziļinātajā intervijā tika uzsvērta arī nepieciešamība apmaksāt pirmo konsultāciju ar klienti, kura reāli ir jau notikusi vēl pirms iesnieguma JPA. Tomēr arī šis ierosinājums šajā sadaļā netiks dziļāk analizēts, jo gadījumā, ja tiks izlemts par labu ierosinātajai sākotnējai valsts apmaksātajai juridiskajai palīdzībai, arī vardarbībā cietušas personas neapšaubāmi varēs to saņemt.

Pētījuma 9.nodaļā ir analizēts ienākumu līmenis, pie kura personai ir būtiskas tiesības uz valsts nodrošināto juridisko palīdzību. Tomēr pētnieku ieskatā šie kritēriji nav piemērojami gadījumos, kad ir runa par vardarbību ģimenē un ir atbalstāma līdzšinējā prakse, atbilstoši kurai vardarbības situācija tiek uzskatīta par “īpašo situāciju” Valsts nodrošinātās juridiskās palīdzības likuma izpratnē.

¹⁹⁷ Valsts nodrošinātās juridiskās palīdzības likums “īpašo situāciju” definē kā gadījumu, kad personas pēkšņi nonākušas tādā situācijā un materiālajā stāvoklī, kas tām liedz nodrošināt savu tiesību aizsardzību (stihisku nelaimju, nepārvaramas varas vai citu no personas neatkarīgu apstākļu dēļ), vai atrodas pilnā valsts vai pašvaldības apgādībā.

¹⁹⁸ Juridiskās palīdzības sniedzēju saraksts ir pieejams šeit: https://jpa.gov.lv/uploads/filedir/web_jps_saraksts_140420.pdf

12. Daļējs līdzmaksājums par saņemto juridisko palīdzību

Vairākās valstīs, tostarp Somijā¹⁹⁹ un Zviedrijā, darbojas modelis, kas paredz daļēju juridiskās palīdzības apmaksu no personas līdzekļiem, daļēji to sedzot no sabiedrības līdzekļiem.

12.1. Ārvalstu piemēri

Zviedrijā līdzmaksājums fiksētas stundas likmes veidā ir maksājams arī sākotnējās konsultācijas saņemšanai, un minētā stundas likme ir fiksēta 1 755 Zviedrijas kronu apmērā (aptuveni 169 EUR). Konsultācijas laiks tiek aprēķināts par katrām iesāktām 15 minūtēm²⁰⁰. Pieejamais juridiskās palīdzības apjoms Zviedrijā ir līdz 100 stundām, ko nepieciešamības gadījumā var pagarināt tiesa.

Kopējās juridiskās palīdzības izmaksas nedrīkst pārsniegt SEK 260 000 gadā (aptuveni 25 060 EUR). Turklāt gandrīz visos gadījumos tiek noteikts līdzmaksājums par saņemto juridisko palīdzību. Aprēķinot līdzmaksājuma apmēru, Zviedrijā tiek izmantota diezgan sarežģīta septiņu soļu personas materiālā stāvokļa vērtēšanas sistēma, kurā tiek ņemti vērā gan ienākumi un izdevumi, gan piešķirto pabalstu apjoms, gan īpašumi, saistības, ienākumi no kapitāla, kompensācijas, kā arī bērnu skaits ģimenē (aprēķinot “finansiālo nodrošinājumu” par katru bērnu šis apmērs tiek samazināts par SEK 15 000 gadā (aptuveni 1445 EUR)).

Personas veicamā līdzmaksājuma apmērs Zviedrijā redzams 40.attēlā²⁰¹.

40.attēls

Personas finansiālais nodrošinājums atbilstoši aprēķinam	Daļējā līdzmaksājuma apmērs	Minimālā maksājuma summa
0–50 000 kr (~ 0 – 4 819 EUR)	2%	0 kr
50 001–100 000 kr (~ 4 819 – 9 638 EUR)	5%	500 kr (~ 48 EUR)
100 001–120 000 kr (~ 9 638 – 11 566 EUR)	10%	1 000 kr (~ 96 EUR)
120 001–150 000 kr (~ 11 566 – 14 457 EUR)	20%	1 500 kr (~ 144 EUR)
150 001–200 000 kr (~ 14 457 – 19 277 EUR)	30%	2 000 kr (~ 192 EUR)
200 001–260 000 kr (~ 19 277 – 25 060 EUR)	40%	5 000 kr (~ 481 EUR)

Tomēr jāņem vērā, ka Somijā, Zviedrijā un citās Skandināvijas valstīs personu ienākumu bāzes aprēķināšana un vērtēšana tiek veikta ne tikai valsts apmaksātās juridiskās palīdzības saņemšanai, bet arī saistībā ar daudziem citiem valsts un pašvaldību sniegtajiem pakalpojumiem piemēram, pašvaldības dzīvokļa īres maksas aprēķināšanai, līdzmaksājuma

¹⁹⁹ Costs of Legal Aid in Finland. <https://oikeus.fi/en/index/esitteet/oikeusapu/mitaoikeusapuhakijallemaksaa.html>

²⁰⁰ Rådgivning enligt rättshjälpslagen. <https://www.domstol.se/rattshjalpsmyndigheten/amnen/rattshjalp/vad-ar-rattshjalp-och-radgivning/radgivning-enligt-rattshjalpslagen/>; Legal assistance. Sweden. <http://old.domstol.se/Funktioner/English/Legal-assistance/>

²⁰¹ Räkna ut ditt ekonomiska underlag. <https://www.domstol.se/rattshjalpsmyndigheten/amnen/rattshjalp/behavior-du-rattshjalp/rakna-ut-ditt-ekonomiska-underlag/>

aprēķināšanai par pašvaldības bērnudārzu vai skolu, administratīvo sodu apmēra aprēķināšanai, u.tml.

Somijā, līdzīgi kā citās Skandināvijas valstīs, personu ienākumu līmenis tiek detalizēti analizēts ne tikai valsts apmaksātās juridiskās palīdzības saņemšanai bet arī saistībā ar citiem valsts un pašvaldības pakalpojumiem. Proti, personu ienākumu līmeņa vērtēšanas sistēma ir vispārēja un netiek veidota speciāli valsts apmaksātās juridiskās palīdzības saņemšanai. Somijā tiesības uz valsts apmaksāto juridisko palīdzību tiek noteiktas, balstoties uz palīdzības lūdzēja ikmēneša ienākumiem. Šos ienākumus aprēķina, ņemot par pamatu mēneša “neto” ienākumus pēc nodokļu nomaksas, personas izdevumus un īpašumus. Izdevumi, kas tiek ņemti vērā, ir, piemēram, mājokļa izmaksas (bez hipotēkas iemaksas), maksa par bērnu kopšanu un piedziņas procedūras. Īpašumu stāvoklis tiek aprēķināts pēc tam, kad ir samazinātas tā vērtībai piesaistītās saistības. Galvenā dzīvesvieta un automašīna parasti tiek izslēgta no mantiskā stāvokļa aprēķina. Ienākumu līmeņi vientuļajām personām un personām ar laulātajiem par pilnībā vai daļēji apmaksātu juridisko palīdzību ir šādi:

Atsevišķi dzīvojošas personas ienākumi mēnesī	Kopā dzīvojošu personu ienākumu līmenis (uz vienu cilvēku)	Līdzmaksājuma apmērs
Līdz 600 EUR	Līdz 550 EUR	0 %
Līdz 800 EUR	Līdz 700 EUR	20%
Līdz 900 EUR	Līdz 800 EUR	30%
Līdz 1 050 EUR	Līdz 1 000 EUR	40%
Līdz 1 150 EUR	Līdz 1 100 EUR	55%
Līdz 1 300 EUR	Līdz 1 200 EUR	75%

Nīderlandē juridiskās palīdzības saņēmēji tiek motivēti vispirms vērsties pēc sākotnējās valsts apmaksātās juridiskās palīdzības, piedāvājot atlaidi personām, kuras padziļinātās valsts apmaksātās juridiskās palīdzības saņemšanai ir nosūtītas caur “Juridisko pakalpojumu galdiem”. Nīderlandē pakalpojuma saņēmēja veiktais līdzmaksājums nav atkarīgs no juridiskās palīdzības apjoma, bet tiek noteikts konstants atkarībā no personas (ieskaitot partneri) “ar nodokli apliekamajiem” ienākumiem un konkrētās lietas kategorijas. Piemēram, pamatā Nīderlandes valsts apmaksātās juridiskās palīdzības sistēma paredz šādus līdzmaksājumus:

“Ar nodokli apliekamais” gada ienākums		Daļējā līdzmaksājuma apmērs	
Pāris Viens vecāks ar bērniem	Atsevišķi dzīvojoša persona	Bez atlaides	Ar atlaidi
Līdz 26 500 EUR	Līdz 19 100 EUR	196 EUR	143 EUR
25 501 EUR – 27 500 EUR	19 101 EUR – 19 800 EUR	360 EUR	307 EUR
27 501 EUR – 28 800 EUR	19 801 EUR – 20 800 EUR	514 EUR	461 EUR
28 801 EUR – 32 100 EUR	20 801 EUR – 22 700 EUR	669 EUR	616 EUR
32 101 EUR – 38 000 EUR	22 701 EUR – 26 900 EUR	823 EUR	770 EUR

Šķiršanās lietās Nīderlandē kopš 2018.gada 1.janvāra ir noteikts augstāks līdzmaksājuma apmērs²⁰²:

“Ar nodokli apliekamais” gada ienākums		Daļējā līdzmaksājuma apmērs	
Pāris Viens vecāks ar bērniem	Atsevišķi dzīvojoša persona	Bez atlaides	Ar atlaidi
Līdz 26 500 EUR	Līdz 19 100 EUR	340 EUR	287 EUR
25 501 EUR – 27 500 EUR	19 101 EUR – 19 800 EUR	412 EUR	359 EUR
27 501 EUR – 28 800 EUR	19 801 EUR – 20 800 EUR	566 EUR	513 EUR
28 801 EUR – 32 100 EUR	20 801 EUR – 22 700 EUR	720 EUR	667 EUR
32 101 EUR – 38 000 EUR	22 701 EUR – 26 900 EUR	849 EUR	796 EUR

12.2. Latvijas piemērs

Daļējs līdzmaksājums par juridisko palīdzību fiksētas maksājamās summas veidā jau šobrīd ir ieviests arī Latvijā tā saucamajā “advokātu procesā”. 2018.gada 6.septembrī Saeima pieņēma grozījumus Valsts nodrošinātās juridiskās palīdzības likumā, dodot iespēju personām tajās lietu kategorijās, kurās ieviests “advokātu process” saņemt valsts nodrošināto juridisko palīdzību arī tad, ja šīs personas nav trūcīgas vai maznodrošinātas. **Šobrīd spēkā esošais likuma regulējums dod šādas tiesības tikai konkrētajās lietu kategorijās un tikai personām, kuru ienākumi nepārsniedz valstī noteikto minimālās mēnešalgas apmēru.**

Ar grozījumiem Valsts nodrošinātās juridiskās palīdzības likumā²⁰³ paredzēts līdās jau esošajām personu grupām, kas ir tiesīgas saņemt valsts nodrošināto juridisko palīdzību, ieviest jaunu personu grupu – personas ar ienākumiem, kas nepārsniedz valstī noteiktās minimālās mēnešalgas apmēru, kā arī noteikt, ka šīs personas valsts nodrošināto juridisko palīdzību varēs saņemt, samaksājot iemaksu par juridiskās palīdzības saņemšanu (līdzmaksājumu).

Konceptuālajā ziņojumā “Par advokātu procesa ieviešanu atsevišķās civillietu kategorijās” norādīts, ka personu grupai, kuras ienākumi nepārsniedz valstī noteiktās minimālās mēnešalgas apmēru, ir nepieciešams valsts atbalsts. Šī personu grupa varētu piedalīties ar *līdzmaksājumu* 25% apmērā no advokātam paredzētā atlīdzības apmēra, kas noteikts Ministru kabineta noteikumos valsts juridiskās palīdzības sniegšanā²⁰⁴. Arī personu grupai, kuras ienākumi ir virs valstī noteiktās minimālās mēnešalgas apmēra, bet ne vairāk kā valstī strādājošo mēneša vidējās darba samaksas apmērs ir piemērojami atvieglojumi. Šī personu grupa pilnā apjomā apmaksātu advokātam paredzēto atlīdzības apmēru, bet ne vairāk, kā tas noteikts Ministru kabineta noteikumos valsts juridiskās palīdzības sniegšanā²⁰⁵.

²⁰² Legal Aid in The Netherlands. A broad outline. May 2019 <https://www.rvr.org/binaries/content/assets/rvrorg/nieuws/2019/legal-aid-in-the-netherlands-a-broad-outline-may-2019.pdf>

²⁰³ Likumprojekta “Grozījumi Valsts nodrošinātās juridiskās palīdzības likumā” Nr.1223/Lp12 anotācija. Pieejama šeit: <http://titania.saeima.lv/LIVS12/SaeimaLIVS12.nsf/0/41BE2F9643D5541AC2258273003B1106?OpenDocument>

²⁰⁴ Ministru kabineta 2009.gada 22.decembra noteikumi Nr.1493 „Noteikumi par valsts nodrošinātās juridiskās palīdzības apjomu, samaksas apmēru, atlīdzināmajiem izdevumiem un to izmaksas kārtību” nosaka valsts nodrošinātās juridiskās palīdzības veidus, apjomu, samaksas apmēru un ar juridiskās palīdzības sniegšanu saistītos atlīdzināmos izdevumus, to apmēru un izmaksas kārtību.

²⁰⁵ Konceptuāls ziņojums “Par advokātu procesa ieviešanu atsevišķās civillietu kategorijās”. 21.-22.lpp. Apstiprināts ar Ministru kabineta 2017.gada 14.februāra rīkojumu Nr.78. Pieejams šeit: <http://polsis.mk.gov.lv/api/file/file1444488849557936724.doc>

Vienlaikus, likums ņem vērā to, ka personas ienākumi ne vienmēr ir izšķirošais kritērijs, kas raksturo šīs personas maksātspēju. Nozīmīga loma ir arī tam, kādā mājsaimniecībā šī persona dzīvo, cik šajā mājsaimniecībā ir pelnītāju bet cik – apgādājamo un kādas ir katra vajadzības (piemēram, aprūpes vai nepieciešamo medikamentu ziņā). Attiecīgi šis kritērijs būtu precīzāks, ja izvērtējums un apstākļi, kas tiek ņemti vērā, būtu līdzvērtīgi kā gadījumā, ja persona pretendē uz trūcīgas vai maznodrošinātas personas statusu²⁰⁶.

2018.gada 18.decembrī Ministru kabinets ir izdevis noteikumus Nr.811 “Noteikumi par personas īpašuma stāvokļa un ienākumu līmeņa atbilstību valsts nodrošinātās juridiskās palīdzības piešķiršanai un pieprasījuma veidlapas paraugu”²⁰⁷, daļēji risinot šo jautājumu un paredzot, ka par katru apgādājamo personu pieļaujama ienākumu līmenis tiek palielināts par 50%. Proti, ja personas apgādībā ir divi nepilngadīgi bērni, tās ienākumu līmenis, lai kvalificētos juridiskās palīdzības saņemšanai, var sasniegt divas valstī noteiktās minimālās mēneša darba algas.

Augstākā tiesa ir atzinusi, ka Ministru kabineta noteikumos konkrēti uzskaitīti ir tikai tipiskākie ienākumu veidi, atstājot iespēju par ienākumiem atzīt arī citus personas naudas līdzekļu avotus²⁰⁸. Normu teksts ļauj tās interpretēt arī tā, ka sociālajam dienestam piešķirtais izvērtēšanas pienākums prasa ne tikai vērtējumu par personas atbilstību iepriekš minētajām prasībām, bet arī plašāku vērtējumu par personas situāciju, lai nodrošinātu to, ka trūcīgas personas statusa piešķiršana vai atteikšana ļauj sasniegt sociālās palīdzības mērķi un ievērot arī tos pienākumus, kas valstij izriet no sociāli atbildīgas valsts principa²⁰⁹.

Daļējā advokātu procesa nodrošināšanai, pamatojoties uz Valsts nodrošinātās juridiskās palīdzības likuma 5.panta trešo *prim* daļu ir izdoti Ministru kabineta 2018.gada 18.decembra noteikumi Nr.814 “Noteikumi par iemaksas apmēru valsts nodrošinātās juridiskās palīdzības saņemšanai un tās veikšanas kārtību”²¹⁰. Šie noteikumi nosaka vienreizēju iemaksu par valsts nodrošinātās juridiskās palīdzības saņemšanu 35 vai 75 EUR. Ne iemaksas apmērs, ne samaksas termiņš nav piesaistīti personas vai mājsaimniecības ienākumiem. Tāpat nav paredzēta arī iespēja atmaksāt visus valsts izdevumus juridiskās palīdzības sniedzējam ilgākā laika periodā vai diferencēt iemaksas apmēru atkarībā no saņemtās juridiskās palīdzības apjoma konkrētā gadījumā.

Ministru kabineta noteikumu projekta par personas īpašuma stāvokļa un ienākumu līmeņa atbilstību valsts nodrošinātās juridiskās palīdzības piešķiršanai anotācijā²¹¹ norādīts, ka ar šo iemaksu valstī tiek ieviesta daļēja juridiskā palīdzība. Anotācijā norādīts, ka vienas lietas izmaksas rēķinātas ņemot vērā šobrīd spēkā esošos valsts nodrošinātās juridiskās palīdzības samaksas apmērus. Vērtējot iemaksas apmēru un nosakot to 25% apmērā no vienas valsts

²⁰⁶ Atbilstoši Ministru kabineta 2010.gada 30.marta noteikumiem Nr.299 “Noteikumi par ģimenes vai atsevišķi dzīvojošas personas atzīšanu par trūcīgu. Pieejami šeit: <https://likumi.lv/ta/id/207462-noteikumi-par-ģimenes-vai-atseviski-dzivojotas-personas-atzisanu-par-trucigu>

²⁰⁷ Noteikumi par personas īpašuma stāvokļa un ienākumu līmeņa atbilstību valsts nodrošinātās juridiskās palīdzības piešķiršanai un pieprasījuma veidlapas paraugu pieejami šeit: <https://likumi.lv/ta/id/303872-noteikumi-par-personas-ipasuma-stavokla-un-ienakumu-limena-atbilstibu-valsts-nodrosinatas-juridiskas-palidzibas-pieskirsanai-un...>

²⁰⁸ Augstākās tiesas Administratīvo lietu departamenta 2018.gada 22.jūnija spriedums lietā Nr.SKA-167/2018. Pieejams šeit: <http://www.at.gov.lv/downloadlawfile/5515>

²⁰⁹ Augstākās tiesas Administratīvo lietu departamenta 2018.gada 22.jūnija spriedums lietā Nr.SKA-167/2018. Pieejams šeit: <http://www.at.gov.lv/downloadlawfile/5515>

²¹⁰ Ministru kabineta 2018. gada 18. decembra noteikumi Nr. 814 "Noteikumi par iemaksas apmēru valsts nodrošinātās juridiskās palīdzības saņemšanai un tās veikšanas kārtību". Latvijas Vēstnesis, 251, 21.12.2018. <https://likumi.lv/ta/id/303876>

²¹¹ Ministru kabineta noteikumu projekta "Iemaksas par valsts nodrošinātās juridiskās palīdzības saņemšanu noteikumi" sākotnējās ietekmes novērtējuma ziņojums (anotācija) pieejama šeit: http://tap.mk.gov.lv/doc/2018_12/TManot_041218_iamaksa.2561.docx

nodrošinātās juridiskās palīdzības lietas izmaksām, konstatēts, ka tas ir adekvāts un salīdzināms iemaksas apmēra risinājums salīdzinājuma ar personu maksātspēju.

Daļējā juridiskās palīdzības sistēma pagaidām darbojas tikai vienu gadu, tādēļ nav iespējams kvalitatīvi novērtēt tas darbības rezultātus. Šā pētījuma sagatavošanas laikā vēl nav pieejams arī JPA 2019.gada pārskats, kas sniegtu plašāku ieskatu minētās sistēmas darbības rezultātos.

Jau JPA 2018.gada publiskajā pārskatā norādīts, ka darbs saistībā ar daļējās juridiskās palīdzības sistēmas attiecināšanu uz visām lietu kategorijām ir turpināms. Pārskata pirmā prioritāte turpmākajam periodam ir izstrādāt priekšlikumus grozījumiem normatīvajos aktos, lai paplašinātu personu loku, kurām ir tiesības uz valsts nodrošināto juridisko palīdzību, ieviešot daļējās valsts nodrošinātās juridiskās palīdzības sistēmu²¹². Daļējas valsts nodrošinātās juridiskās palīdzības sistēmas ieviešana visās lietu kategorijās plānota arī JPA darbības stratēģijā²¹³. Personai, no vienas puses, ir pienākums pašai aktīvi iesaistīties savu sociālo problēmu risināšanā. Savukārt, no otras puses, tās ir arī personas tiesības, jo no cilvēka cieņas principa izriet nepieciešamība dot personai iespēju apgādāt pašai sevi un nebūt atkarīgai no valsts sniegtās palīdzības²¹⁴.

12.3. Iespējamie risinājumi

Šā pētījuma 9.nodaļā jau ir aprakstīta situācija saistībā ar ienākumu un īpašuma stāvokli valsts nodrošinātās juridiskās palīdzības saņemšanai. **Arī attiecībā uz daļējo valsts apmaksātās juridiskās palīdzības sistēmu ir būtiski saprast, cik daudz līdzekļu cilvēkam vai mājsaimniecībai ir nepieciešams pamatvajadzību nodrošināšanai. Vienīgi tad, kad šāda informācija būs pieejama, Labklājības ministrijai aprēķinot minimālā ienākuma līmeni, būs iespējams paredzēt, ka personas, kuru ienākumu līmenis pārsniedz pamatvajadzību apmierināšanai nepieciešamo, var veikt saviem ienākumiem atbilstošu līdzmaksājumu, piemēram, procentuālā izteiksmē no tiem ienākumiem, kas pārsniedz minimāli nepieciešamos. Šis princips būtu attiecināms gan uz valsts apmaksāto juridisko palīdzību, gan valsts apmaksāto mediāciju, ja tāda tiktu ieviesta.**

Kā redzams no iepriekš aprakstītajiem piemēriem, arī citās valstīs veicamā līdzmaksājuma apmērs ir atkarīgs no personas ienākumiem un, palielinoties personas ienākumu līmenim, palielinās arī līdzmaksājuma apmērs.

Taisnīgi būtu daļējo līdzmaksājumu noteikt personām, kuru materiālais stāvoklis ļauj apmierināt mājsaimniecības pamatvajadzības, bet nepārsniedz vidējo ienākumu līmeni valstī. Turklāt līdzmaksājuma apmēram būtu jābūt piesaistītam gan konkrētās personas materiālajam stāvoklim (līdzīgi kā Zviedrijā), gan saņemtās juridiskās palīdzības apjomam. Tādējādi būtu iespējams motivēt personas laikus vērsties pēc juridiskās palīdzības, pieņemot, ka personas, kuras laicīgāk vērsīsies pēc juridiskās palīdzības, savu problēmu varēs atrisināt ātrāk un ar mazākiem juridiskajiem resursiem. Šis princips gan nav absolūts, jo ne vienmēr lietas

²¹² Juridiskās palīdzības administrācijas 2018.gada publiskais pārskats. 4. un 30.lpp. Pieejams šeit: https://www.jpa.gov.lv/uploads/filedir/publiskais_parskats_jpa_2018.pdf

²¹³ Juridiskās palīdzības administrācijas darbības stratēģija 2019.-2020.gadam. 13.lpp. Pieejama šeit: <https://jpa.gov.lv/uploads/filedir/jpastratija2019-2020.pdf>

²¹⁴ Augstākās tiesas Administratīvo lietu departamenta 2018.gada 22.jūnija spriedums lietā Nr.SKA-167/2018. Pieejams šeit: <http://www.at.gov.lv/downloadlawfile/5515>

sarežģītība ir atkarīga no savlaicīgas risinājuma meklēšanas. Tomēr ir vērojama likumsakarība, ka novilcinātas lietas, laikam ejot, kļūst no juridiskā viedokļa arvien sarežģītākas vai pat neatrisināmas.

Tomēr ir jāreķinās, ka personu un mājsaimniecību mantiskā stāvokļa pārbaude no valsts pārvaldes puses prasīs ievērojamus resursus. Turklāt ņemot vērā ģēnu ekonomikas īpatsvaru Latvijā, kas 2018.gadā bija 24,2% no Iekšzemes kopprodukta, un lielāko tās daļu veidoja tieši aplokšņu algas un neuzrādītie ienākumi²¹⁵, valsts pārvaldes veiktais ģimenes mantiskā stāvokļa izvērtējums varētu arī nebūt atbilstošs patiesajam ģimenes materiālajam stāvoklim.

Ir iespējams arī līdzmaksājuma noteikšanai izmantot pētījuma 9.nodaļā aprakstīto personas mantiskā stāvokļa deklarēšanas metodi, atbilstoši kurai valsts pārvalde pieņem par atbilstošu personas sniegto informāciju par tās ienākumiem un īpašumiem, pārbaudot šīs deklarācijas vienīgi izņēmuma gadījumos vai izlases kārtībā un piemērojot sankcijas par nepatiesi sniegtām ziņām.

Lai ieviestu daļējo valsts apmaksātās juridiskās palīdzības sistēmu, nepieciešams izlemt par ienākumu apmēru personai vai mājsaimniecībai, no kura tiek paredzēts līdzmaksājums. Tas var tikt piesaistīts jebkuram ienākumu apmēram pēc Pasūtītāja ieskatiem, tomēr pamatotu piesaisti ir iespējams veidot tad, ja ir saprotams, cik daudz līdzekļu personai ir nepieciešams pamatvajadzību apmierināšanai. Attiecīgi ja šīs pamatvajadzības ir apmierinātas, ir iespējams atlicināt līdzekļus juridiskajai palīdzībai. Tāpat būtu nepieciešams pieņemt lēmumu par maksimālo ienākumu apmēru, no kura personai vairs nav tiesību uz valsts apmaksāto juridisko palīdzību.

Nemot vērā ārvalstu pieredzi, ir nepieciešams pieņemt lēmumu par šādiem ar daļējās valsts apmaksātās juridiskās palīdzības sistēmas ieviešanu saistītiem variantiem:

- 1.variants. Līdzmaksājuma apmērs atkarībā no personas ienākumiem.
- 2.variants. Līdzmaksājuma apmērs atkarībā no personas ienākumiem un nepieciešamās juridiskās palīdzības apjoma.

Izvēloties par labu vienam no piedāvātajiem variantiem, ir jāņem vērā arī tā administrēšanai nepieciešamie resursi. Attiecīgi līdzīgi kā iepriekš ir nepieciešams politisks lēmums par labu vienam no personas ienākumu pārbaudes veidiem – detalizētai pārbaudei, ko veic kompetentas valsts vai pašvaldības iestādes, vai ienākumu un īpašumu vienkāršotai deklarācijai, kuras pārbaude tiek veikta izlases kārtībā. Pašsaprotami, ka detalizēta personas ienākumu un īpašumu pārbaude prasīs būtiski vairāk gan laika, gan cilvēkresursu.

Lai līdzmaksājuma veikšana būtu maksimāli vienkārša, visos gadījumos līdzmaksājums veicams kā maksājums vienā kontā valsts budžetā, nevis dažādi maksājumi dažādiem palīdzības sniedzējiem. Ar palīdzības sniedzējiem attiecīgi norēķinās valsts atbilstoši noteiktajai kārtībai. Turklāt līdzmaksājums ir veicams pirms juridiskās palīdzības saņemšanas, lai neradītu personai papildus parādu slogu un nepieciešamību veidot līdzmaksājuma piedziņas nodrošināšanas sistēmu.

²¹⁵ Ģēnu ekonomika Latvijā 2018. gadā pieaugusi līdz 24,2%. <https://www.lsm.lv/raksts/zinas/ekonomika/enu-ekonomika-latvija-2018-gada-pieaugusi-lidz-24.24.a319055/>

Pētījuma ietvaros tika apsvērta iespēja noteikt arī pilnu juridiskās palīdzības izdevumu apmaksu noteiktām personu kategorijām, atliekot šīs samaksas veikšanu vai sadalot to termiņos. Proti, situācijā, kurā personas ienākumu līmenis pārsniedz noteikto apmēru, taču personai nav pietiekamu uzkrājumu juridiskās palīdzības izmaksu tūlītējai segšanai, valsts sākotnēji segtu šos izdevumus, savukārt persona vēlāk tos atlīdzinātu ar “pēcapmaksu”.

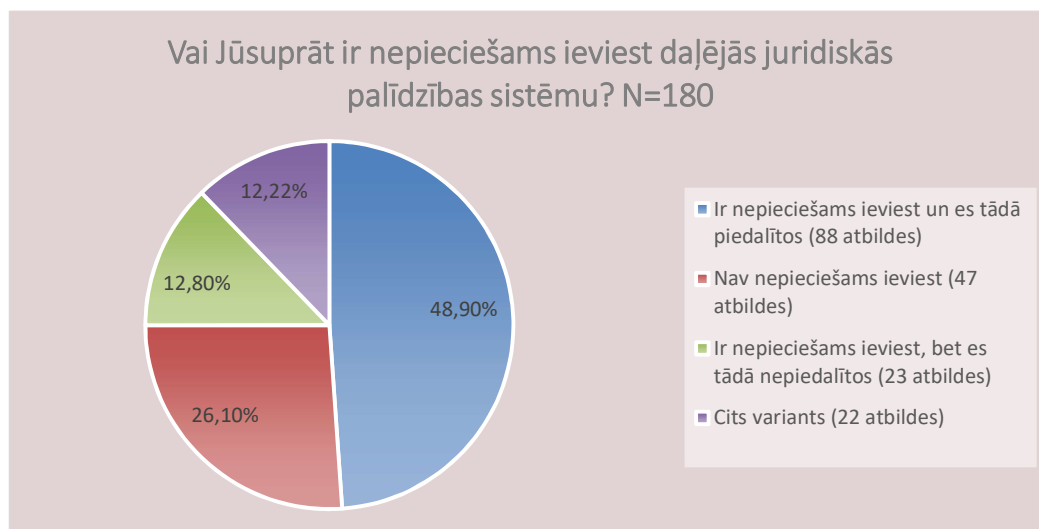
Tomēr šādam risinājumam ir vairāki pretargumenti, tādēļ pirmšķietami tas neliekas īstenojams. Pirmkārt, nepieciešamība atmaksāt valstij izdevumus par juridisko palīdzību radīs personai papildus parāda slogu, kas nesamaksas gadījumā būs vai nu jāpiedzen, vai “jānoraksta”. Tas savukārt prasīs būtiskus valsts pārvaldes resursus, turklāt personai radīs juridisku problēmu, kuras risināšanai, iespējams, atkal būs nepieciešama juridiskā palīdzība.

Šā pētījuma ietvaros, ņemot vērā Pasūtītāja komentārus par pirmo nodevumu, netiek vērtēts samaksas apmērs par valsts nodrošināto juridisko palīdzību, tādēļ nav iespējams analizēt tā ietekmi un juridiskās palīdzības sniedzēju skaitu. Nenoliedzami, paplašinot valsts apmaksātās juridiskās palīdzības saņēmēju loku ir jāvērtē arī tas, vai būs pietiekami daudz šādas juridiskās palīdzības sniedzēju. Pētījuma veicēju ieskatā šādu izvērtējumu nav iespējams kvalitatīvi veikt, nepieskaroties samaksas apmēram par valsts apmaksāto juridisko palīdzību, tādēļ padziļināti šis jautājums šajā pētījumā netiek analizēts.

Pastāv arī risks, ka šāda sistēma, kas kopumā aptvertu būtisku daļu Latvijas sabiedrības, kropļos juridisko pakalpojumu tirgu, padarot juridisko pakalpojumu sniegšanu par lielā mērā valsts regulētu nozari, kam savukārt ir nepieciešams padziļināts izvērtējums, kas ievērojami pārsniedz šā pētījuma robežas.

Pētījuma ietvaros veiktajā juridiskās palīdzības sniedzēju aptaujā tika noskaidrots, vai juridiskās palīdzības sniedzēji uzskata, ka ir nepieciešams ieviest daļējās juridiskās palīdzības sistēmu, kurā valsts noteiktu juridiskās palīdzības sniedzēju atlīdzības līmeni, un to daļēji apmaksātu valsts, bet daļēji tās saņēmējs? Atbildes apkopotas 41.attēlā.

41.attēls.

Atzīmējot atbildi “cits variants”, kā arī izmantojot iespēju sniegt papildu skaidrojumu, respondenti sniedza šādus vērtējumus: *“Manuprāt, tas būtu pārāk sarežģīti”*; *“Ja klients var nodrošināt pats noslēgt vienošanos, tad zūd jēga daļējai apmaksai”*; *“Tas varētu būt risinājums, ja valsts piemaksātā daļa kopā ar personas maksāto veidotu vismaz esošo vidējo stundas likmi “brīvajā tirgū”*; *“Atlīdzībai arī par valsts pilnībā vai daļēji apmaksātu juridisko palīdzību jābūt līdzvērtīgai “brīvā tirgus” “pašregulētajām” likmēm, pretējā gadījumā nebūs pietiekamas intereses iesaistīties valsts apmaksātās juridiskās palīdzības sniegšanā”*; *“jau tagad nereti tiek iekasēta no personas nauda dubultā - maksā Valsts un prasa vēl no personas. Tiek apkrāptas personas, kuru izglītības līmenis to pieļauj”*; *“Papildus birokrātijai, papildus izdevumi birokrātijas uzturēšanai. Ja lieta ir stabila, tad valsts līdzekļi tā pat tiks atgūti no zaudētāja. Tas ir viss, kas JPA būtu jākonstatē”*; *“Klients, kurš spējīgs samaksāt, pats atrod advokātu”*; *“Drīzāk jāregulē maksimālās noslodzes jautājums šīs palīdzības sniedzējiem”*; *“Tas nesamērīgi patērētu nodokļu maksātāju resursus sarežģītas izvērtēšanas sistēmas izveidei”* u.tml.

Pētījuma veicēju ieskatā daļējās valsts apmaksātās juridiskās palīdzības sistēmas ieviešana ir atbalstāma, jo tā motivētu cilvēkus laikus un vairāk iesaistīties savu juridisko jautājumu risināšanā. Tomēr lai veiktu kvalitatīvu padziļinātu izpēti šajā jomā, vispirms ir nepieciešams pieņemt vairākus politiskus lēmumus, proti:

- 1. Lēmums par minimālo un maksimālo ienākumu līmeni līdzmaksājuma noteikšanai, kā arī iespējamām vairākām “pakāpēm” pa vidu;**
- 2. Lēmums par līdzmaksājuma apmēru;**
- 3. Lēmums par līdzmaksājuma apmēra sasaisti ar juridiskās palīdzības apjomu un tai reāli iztērētajiem līdzekļiem;**
- 4. Lēmums par personas ienākumu un īpašumu pārbaudes veidu;**
- 5. Lēmums par juridiskās palīdzības sniedzēju pietiekamību un veidu, kādā piesaistīt jaunus valsts apmaksātās juridiskās palīdzības sniedzējus.**

13. Personas “juridiskās veselības pārbaude”

Pētījuma ietvaros veiktās padziļinātās intervijas atklāj, ka mērķa grupai, ņemot vērā izglītību, pieredzi un personiskās īpašības, ne vienmēr ir skaidrs, kad un kādas situācijas ir juridiski risināmas, kādu aizsardzību un palīdzību personām piedāvā Latvijas tiesību sistēma, spēkā esošie normatīvie akti un prakse. Proti, mērķa grupā esošās personas nereti sadzīvo ar savu juridisko problēmu neapzinoties, ka problēma ir juridiska un tai ir iespējams juridisks risinājums.

Jau šā pētījuma 11.nodaļas otrajā sadaļā ir analizēta valsts pārvaldē strādājošo kompetence, zināšanas un iespējas identificēt iespējamo klienta problēmu, apzināties faktu, ka tā varētu būt risināma, turklāt juridiski, un norādīt uz iespējamo risināšanas veidu un vietu (sākotnējo valsts nodrošināto juridisko palīdzību jeb jurista konsultāciju).

Šajā nodaļā tiek piedāvāts spert nākamo soli, dodot iespēju iestāžu darbiniekiem un amatpersonām, galvenokārt pašvaldību sociālajos dienestos, tomēr arī citās organizācijās, atbilstoši noteiktiem kontroljautājumiem izvērtēt personas dzīves juridisko stāvokli jeb apjautāties par personas “juridisko veselību”.

Padziļinātas izpētes rezultātā būtu izstrādājams pārbaudes jautājumu saraksts²¹⁶, kurus sociālais darbinieks un citas personas varētu uzdot saviem klientiem, lai identificētu juridiskas problēmas esamību un nepieciešamību un iespējamību to risināt. Iespējams, šis jautājumu saraksts būtu izvietojams arī publiski pieejamā interneta vietnē, lai katrs interesents arī patstāvīgi varētu pārbaudīt savu “juridisko veselību”.

Pārbaudes jautājumu saraksta izstrādei būtu organizējamas plašākas diskusijas ar speciālistiem. Tomēr pirmšķietami šādā sarakstā būtu iespējams ietvert, piemēram, šāda veida jautājumus:

- Vai Jūs dzīvojat ar kādu kopā?
- Vai Jūsu attiecības ir reģistrētas?
- Vai esat laulībā?
- Vai dzīvojat kopā ar savu laulāto?
- Vai Jums ir bērni? Vai viņi ir nepilngadīgi?
- Vai Jūs ikdienā dzīvojat kopā ar saviem bērniem?
- Ja nē – vai Jūs tiekaties ar saviem bērniem?
- Vai Jūs regulāri saņemat uzturlīdzekļus bērnam?
- Vai Jums pieder kāds īpašums?
- Vai esat kādam parādā?
- Vai Jums ir parāds par komunālajiem pakalpojumiem?
- Vai kādreiz esat ņēmis kādu kredītu? Vai tas ir atdots?
- Vai strādājat algotu darbu?
- Vai Jums ir noslēgts darba līgums?
- Kā Jūs saņemat darba algu?
- Vai esat kaut ko mantojis?
- Vai esat kādam dāvinājis kaut ko lielu (vērtīgu)? U.c.

²¹⁶ Iedvesma idejai radusies no šīm anketām. Tukumā anketēšana ļauj atklāt dienestu redzeslokā nenonākušus varmākas. <https://www.lsm.lv/raksts/zinas/latvija/tukuma-anketesana-lauj-atklat-dienestu-redzesloka-nenonakusus-varmakas.a318247/>

Ja atbildēs uz šiem jautājumiem tiek identificēta iespējama juridiska problēma, personai tiek ieteikts izmantot iespēju saņemt jurista konsultāciju (sākotnējo valsts nodrošināto juridisko palīdzību). Nepieciešamības gadījumā persona ar viņas piekrišanu tiek pieteikta šīs konsultācijas saņemšanai, mājās aizejot jau ar konkrētu informāciju par laiku un vietu, kad būs iespējams saņemt jurista konsultāciju.

Atkarībā no tā, kāds lēmums tiks pieņemts saistībā ar personas mantiskā stāvokļa vai ienākumu pārbaudi, ir iespējams šo valsts pārvaldes darbinieka vai amatpersonas ieteikumu saņemt juridisko konsultāciju “formalizēt”, radot tam juridiskas sekas gan valsts pārvaldes, gan, iespējams, klienta pusē.

Proti, ja šis darbinieks ir sociālais darbinieks, Valsts probācijas dienesta darbinieks vai cits darbinieks, kurš savu pienākumu veikšanas ietvaros ir padziļināti informēts par konkrēto cilvēku un viņa dzīves situāciju, tostarp materiālo stāvokli, tad šāda darbinieka “nosūtījums” jeb “ieteikums” sākotnējās juridiskās palīdzības saņemšanai būtu pietiekams pamats tās nodrošināšanai, papildus apstākļus nevērtējot un arī mantiskā stāvokļa deklarāciju no personas nepieprasot. Arī no konkrētā darbinieka nebūtu pieprasāms nekāds papildus izvērtējums, ļaujoties uz viņa zināšanām un pieredzi un pieņemot, ka darbā ar klientu un viņa lietu viņš ir ieguvis visu nepieciešamo informāciju un attiecībā pret šo klientu viņš ir pietiekami objektīvs, lai šādu “nosūtījumu” sniegtu.

Lai arī sociālie darbinieki un Valsts probācijas dienesta darbinieki ir pirmie, kuri šādu sistēmu varētu izmantot, to iespējams paplašināt arī ar citām personām, piemēram, tiesu darbiniekiem (iespējams, tiesneša uzdevumā), bāriņtiesas, valsts un pašvaldības policijas amatpersonām u.tml.

Šāds “nosūtījums” jeb “ieteikums” sākotnējās valsts apmaksātās juridiskās palīdzības saņemšanai samazinās administratīvo slogu personas mantiskā stāvokļa un ienākumu vērtēšanā, ja tāda tiks paredzēta, kā arī palīdzēs personai pieteikties konsultācijas saņemšanai, kas mērķa grupai var būt apgrūtināši un nesaprotami arī tad, ja izstrādātā sistēma būs objektīvi vienkārša. Personai atliks vienīgi norādītājā laikā un vietā ierasties uz konsultāciju.

No otras puses, gan pašvaldību sociālo dienestu klientiem, gan Valsts probācijas dienestu klientiem tiek izstrādāti konkrēti sadarbības plāni (uzraudzības plāni), kuros ietvertie nosacījumi ir klientam saistoši un obligāti izpildāmi. Paredzot darbinieku tiesības izsniegt “nosūtījumu” juridiskās konsultācijas saņemšanai, šādas konsultācijas saņemšanu var iekļaut minētajā plānā, attiecīgi kontrolējot tās saņemšanu un rezultātus.

14. Informācijas sniegšana par pieejamajiem pakalpojumiem.

Atbilstoši JPA sniegtajai informācijai, jau šobrīd tiek veikti dažādi pasākumi JPA darba popularizēšanai un informācijas sniegšanai par JPA piedāvātajiem pakalpojumiem. Liels darbs ir ieguldīts arī tajā, lai personas būtu informētas, ka JPA apmaksā juridisko palīdzību tikai trūcīgām un maznodrošinātām personām, tādējādi izvairoties no nepieciešamības daudz resursu veltīt valsts nodrošinātās juridiskās palīdzības atteikumu sagatavošanai.

Pētījuma ietvaros veiktajās padziļinātajās intervijās apstiprinājās tas, ka praktiski visos sociālajos dienestos un citās institūcijās ir pieejami JPA bukleti par pieejamo valsts nodrošināto juridisko palīdzību, kā arī ir pieejamas aplokšnes, kas paredzētas juridiskās palīdzības pieteikumiem un kuru atpakaļsūtīšana ir apmaksāta.

JPA organizē informatīvus seminārus par savu darbību un ir aktīva arī sociālajā tīklā *Twitter*²¹⁷. JPA nav sava profila *Facebook*, kurā būtu pieejama informācija par valsts nodrošināto juridisko palīdzību. Ir pieejams profils “Cietusajiem.lv”, tomēr tas vairāk saistīts ar valsts kompensācijām cietušajiem, kas nav šā pētījuma priekšmets. JPA nav arī sava profila sociālajā tīklā *LinkedIn*.

Lai arī nevar viennozīmīgi apgalvot, ka JPA klātbūtne sociālajos tīklos būtiski palielinās sabiedrības informētību par JPA darbu un sniegtajiem pakalpojumiem, tomēr sociālie tīkli mūsdienās ir būtiska informācijas izplatīšanas platforma, tādēļ tie var būt noderīgi un arī valsts pārvaldei ir ieteicams tos izmantot. Tā ir iespēja izplatīt sabiedrībai paredzēto informāciju tiešā veidā, neizmantojot mediju starpniecību.

Minētie informācijas izplatīšanas veidi nav tieši vērsti uz pētījuma mērķa grupu. Šo informācijas izplatīšanas veidu adresāts ir visa sabiedrība. Tomēr, palielinoties kopējam sabiedrības informētības līmenim par JPA darbu, palielināsies arī mērķa grupas iespēja šo informāciju saņemt vai nu nepastarpināti, vai no personām, kurām tiks lūgta palīdzība.

Tādēļ, saglabājot esošos mehānismus, kas ir izveidoti mērķa grupas informēšanai caur pašvaldību sociālajiem dienestiem un citām valsts pārvaldes iestādēm, kā arī nevalstiskajām organizācijām, piedāvājam veidot plašāku sabiedrības informēšanas kampaņu, lai informāciju par pieejamo valsts apmaksāto juridisko palīdzību saņemtu ne tikai personas, kurām tas tiešā veidā ir nepieciešams, bet visa sabiedrība. Jo arī personas, kurām juridiskā palīdzība konkrētajā brīdī nav nepieciešama, esot informētas, būs gatavas to izmantot, ja attiecīga vajadzība radīsies, vai informēt par šādu iespēju savus līdzcilvēkus.

Pētījumā ietvertais piedāvājums ieviest sākotnējo valsts apmaksātās juridiskās palīdzības sistēmu nešķiro šīs palīdzības saņēmējus ne pēc kādiem kritērijiem. Tostarp netiek noteiktas arī tiesību jomas vai problēmas, kurās sniedzama šī palīdzība. Sākotnējā valsts apmaksātā juridiskā palīdzība tiks vienlīdz nodrošināta gan civilprocesā, gan administratīvajā procesā, kā arī citos procesos, ciktāl tas iespējams vienas konsultāciju stundas ietvaros.

²¹⁷ Juridiskās palīdzības administrācijas konts sociālajā tīklā Twitter: @JPA_lv.
https://twitter.com/JPA_lv?ref_src=twsrc%5Egoogle%7Ctwcamp%5Eserp%7Ctwgr%5Eauthor

Ieviešot šādu sistēmu, būtiskākais ir informēt sabiedrību par tās izmantošanas iespējām. Jo sistēma, kura ir pieejama, bet netiek izmantota, nevar sasniegt mērķi nodrošināt pieeju tiesiskumam tām personām, kurām tas visvairāk ir nepieciešams. Kā parāda pētījuma ietvaros veiktās intervijas, pētījuma mērķa grupa visvairāk tomēr uzticas savu līdzcilvēku pieredzei, kā dēļ visbiežāk radušās problēmas pirmkārt tiek uzticētas līdzcilvēkiem. Ja šiem līdzcilvēkiem ir informācija par pieejamo juridisko palīdzību, ir lielāka varbūtība, ka tā nonāks arī līdz personai, kurai tā ir tiešām nepieciešama.

Redzot, ka tradicionālie sabiedrības informēšanas veidi nav snieguši gaidītos rezultātus, piedāvājam izmantot mazāk tradicionālu, tomēr, iespējams, efektīvu veidu informācijas sniegšanai par valsts apmaksāto juridisko palīdzību.

Piedāvājam papildināt valsts pārvaldes iestāžu izdotos administratīvos aktus, tiesu pavadvēstules un, iespējams, vēl kādus valsts amatpersonu sagatavotus dokumentus ar aptuveni šāda satura standarta frāzi: “Ja Jūsu materiālais stāvoklis neļauj Jums apmaksāt profesionālu juridisko palīdzību no saviem līdzekļiem, Jums ir tiesības uz valsts apmaksātu jurista konsultāciju. Vairāk informācijas meklējiet www.____.lv vai pa tālruni _____.

Lai arī pētījumā piedāvātais risinājums neparedz formālu sākotnējās valsts apmaksātās juridiskās palīdzības saņēmēju materiālā stāvokļa pārbaudi, pēc būtības šī palīdzība ir paredzēta cilvēkiem, kuri paši nevar nodrošināt juridiskās palīdzības apmaksu no saviem līdzekļiem. Tādēļ frāze par personas materiālo stāvokli būtu ietverama un saglabājama, faktiski sava materiālā stāvokļa novērtējumu atstājot katra konkrētā palīdzības saņēmēja ziņā.

15. Juridisko izdevumu apdrošināšana

Vairākās valstīs daļu no valsts apmaksātās juridiskās palīdzības izmaksām uzņemas apdrošināšanas kompānijas, piedāvājot klientiem juridisko izdevumu apdrošināšanu. Šāda apdrošināšana ir izplatīta ASV, taču ir pieejama arī citās valstīs. No Eiropas valstīm juridisko izdevumu apdrošināšana biežāk tiek izmantota Vācijā, Francijā, Nīderlandē un Īrijā²¹⁸. Zviedrijā savukārt juridiskās palīdzības izdevumu apdrošināšana ir pievienota dažādiem īpašumu apdrošināšanas veidiem²¹⁹.

Somijā juridisko izdevumu apdrošināšana ir primārais līdzeklis juridisko izdevumu segšanai privātpersonām, jo juridisko izdevumu apdrošināšana tiek automātiski pievienota mājsaimniecības apdrošināšanai (*household insurance*) un attiecīgi tā ir pieejama aptuveni 90% Somijā dzīvojošo²²⁰. Arī Skotijā juridisko izdevumu apdrošināšana tiek pievienota citiem apdrošināšanas veidiem ar papildu prēmiju vien 21,12 mārciņas²²¹. Tomēr nav precīzu datu par to, cik personas izmanto šo iespēju. Vēl vairāk – cilvēki bieži ir norādījuši ka pat īsti neapzinās, ko tieši sedz viņu īpašuma apdrošināšanas polises²²².

Personas, kurām ir šāda juridisko izdevumu apdrošināšana, parasti nekvalificējas valsts apmaksātās juridiskās palīdzības saņemšanai, jo šīm personām tiek nodrošināta pieeja tiesiskumam caur juridisko izdevumu apdrošināšanu²²³.

Latvijā juridisko izdevumu apdrošināšana nav populāra, lai gan tā ir pieejama. Šobrīd juridisko izdevumu apdrošināšanu piedāvā viena apdrošināšanas sabiedrība²²⁴, tomēr, sazinoties ar tās pārstāvi konstatēts, ka tā nav pieprasīta un neviena reāla gadījuma, kad šie izdevumi tikuši atlīdzināti, pēdējā laikā nav bijis. Atbilstoši pētniekiem pieejamajam juridisko izdevumu apdrošināšanas pieteikumam, juridisko izdevumu atlīdzināšana tiek piedāvāta gan civillietās, gan administratīvajās lietās un kriminālprocesā. Piedāvātā apdrošināšanas aizsardzība aptver konsultāciju ārpustiesas, tiesvedības un tiesu nolēmuma izpildes stadijā, procesuāla dokumenta sagatavošanu ārpustiesas, tiesvedības un tiesu nolēmuma izpildes stadijā, kā arī pārstāvību tiesā. No internetā pieejamās informācijas uzzināms, ka šī apdrošināšana ir pieejama vienīgi lietās par zaudējumu atlīdzināšanu.

Apdrošināšanas prēmijas apmērs tiek aprēķināts katrā konkrētā gadījumā, izvērtējot visus riskus, tādēļ vispārīgi to noteikt nav iespējams.

Apdrošināšanas atlīdzību iespējams saņemt tikai par to laiku, kamēr ir spēkā apdrošināšanas polise. Par tiem izdevumiem, kas bijuši pirms apdrošināšanas polises iegādes kompensācijas saņemt nav iespējams. Polisi iespējams iegādāties tikai tad, ja persona apliecina, ka tai nav

²¹⁸ Survey: Consumer Perception of Legal Issues and Legal Protection Insurance in France, Germany, the Netherlands, and Ireland. Prezentācija pieejama šeit: http://riad-online.eu/fileadmin/documents/homepage/events/past_events/2017_Dubin/Ipsos_web.pptx.pdf

²¹⁹ Legal assistance. Sweden. <http://old.domstol.se/Funktioner/English/Legal-assistance/>

²²⁰ Ministry of Justice. Finland. National report template, ILAG, Ottawa, June 2019. <http://www.internationallegallaidgroup.org/index.php/conferenecs/ottawa-2019/national-reports?download=337:finland-2019>

²²¹ You can add Legal Expenses Cover to your annual policy from £21.12. <https://www.bankofscotland.co.uk/insurance/home-insurance/additional-cover/legal-expenses-cover.html>

²²² Legal Expenses insurance and Access to Justice. <https://www.scottishlegal.com/uploads/legal-expenses-Insurance-report-2019.pdf>

²²³ Piemēram, Somijā juridisko izdevumu apdrošināšanas neesamība ir viens no kritērijiem valsts apmaksātās juridiskās palīdzības saņemšanai. Sk. <https://oikeus.fi/oikeusapu/en/index.html>

²²⁴ Juridisko izdevumu apdrošināšana. <https://www.bta.lv/lv/private/juridisko-izdevumu-apdrosinasana>

informācijas par jebkādām potenciālām tiesvedībām, kurās varētu tikt iesaistīts apdrošinājumaņēmējs.

Lai arī secināms, ka vairākās valstīs (piemēram, Zviedrijā, ASV) juridisko izdevumu apdrošināšana ir pietiekami plaši izmantots apdrošināšanas veids, kas daļēji aizvieto valsts apmaksāto juridisko palīdzību, Latvijā tas praktiski netiek izmantots. Arī šā pētījuma ietvaros nav konstatēti būtiski ieguvumi no potenciālas šā pakalpojuma paplašināšanas, jo šis pakalpojums, visticamāk, nebūs interesants pētījuma mērķa grupai. Tādēļ šajā pētījumā tas plašāk netiks analizēts.

16. Priekšlikumi mērķa grupas pieejas tiesiskumam uzlabošanai

16.1. Par pētījuma mērķa grupu

[1] Nabadzības un sociālās atstumtības riskam pakļautās iedzīvotāju grupas Latvijā ir aprakstītas dažādos dokumentos, tomēr vienotas definīcijas un izpratnes par šo cilvēku skaitu un identificēšanas iespējām nav. Šā pētījuma ietvaros par pētījuma mērķa grupu tiek uzskatītas visas personas, kuru mājsaimniecības ienākumi uz vienu ģimenes locekli nepārsniedz 320 EUR mēnesī.

Pētījuma galvenais priekšlikums šajā jomā ir aprēķināt personas pamatvajadzību apmierināšanai nepieciešamo ienākumu līmeni, attiecīgi visus personu ienākumus zem šā līmeņa uzskatot par tādiem, kas liedz papildus pamatvajadzībām apmaksāt arī juridiskos pakalpojumus. Šāda aprēķina veikšana ir Labklājības ministrijas kompetencē un nav šā pētījuma uzdevums. Līdz brīdim, kad valsts līmenī šāds aprēķins būs veikts, ienākumu līmenis, no kura piešķirama valsts apmaksātā juridiskā palīdzība un veids, kādā tas tiks noteikts, ir politisks lēmums.

Politiski ir iespējams pieņemt lēmumu par jebkādu personas ienākumu līmeni valsts apmaksātās juridiskās palīdzības piešķiršanai. Ņemot vērā pētījuma ietvaros izteiktos tiesnešu, juridiskās palīdzības sniedzēju, mērķa grupas, kā arī pašvaldību sociālo darbinieku viedokļus, tiek piedāvāts šo ienākumu līmeni paredzēt 700 vai 1000 EUR apmērā mēnesī, piemērojot koeficientu, ja personai ir apgādājami vai vienā mājsaimniecībā dzīvo vairākas personas, kuras saņem ienākumus. Atbilstoši pieejamajiem budžeta līdzekļiem, ienākumu līmeņa pieaugumu valsts apmaksātās juridiskās palīdzības saņemšanai iespējams noteikt pakāpeniskāku.

[2] Latvijā šobrīd pastāv dažādas atbalsta sistēmas dažādu sociālo grupu cilvēkiem juridisku jautājumu risināšanai. Šīs atbalsta sistēmas nodrošina gan valsts, gan pašvaldība, to īstenošana var būt deleģēta nevalstiskajām organizācijām vai realizēta uz brīvprātīgas iniciatīvas pamata. Bieži šīs iniciatīvas tiek īstenotas atsevišķu projektu veidā vai publisko iepirkumu ietvaros. Attiecīgi daļa no iniciatīvām ir pastāvīgas, bet daļa – atkarīgas no konkrētā projekta laika ietvara vai nākamā iepirkuma rezultātiem. Tomēr šīs pastāvošās iespējas nav sistemātiskas un vienlīdz pieejamas visiem Latvijas iedzīvotājiem vai visā Latvijā dzīvojošiem pētījuma mērķa grupas pārstāvjiem gan tādēļ, ka atšķiras pašvaldību iespējas un prakse, gan tādēļ, ka atšķiras personu zināšanas par savām tiesībām un iespējām.

Pētījuma ietvaros tiek piedāvāts saglabāt un paplašināt esošās iespējas mērķa grupai saņemt atbalstu gan pašvaldībās, gan NVO, gan iestādēs, pamatojot šo atbalstu ar valsts pārvaldes pienākumu pēc iespējas pilnveidot un vienkāršot savus pakalpojumus, kā arī nodrošināt privātpersonu tiesību ievērošanu. Tomēr pētījuma ietvaros secināts, ka ar šādu brīvprātīgu vai projektu veida atbalsta sistēmu nav pietiekami, tādēļ nepieciešama valsts apmaksāta sākotnējās juridiskās palīdzības sistēma, kas nodrošinātu pastāvīgu un sistemātisku atbalstu personām dažādu juridisku jautājumu risināšanā.

[3] Ienākumu līmenis, no kura persona vai mājsaimniecība atzīstamas par maznodrošinātām, ievērojami atšķiras dažādās Latvijas pašvaldībās, variējot robežās no 128 EUR vienai personai līdz pat 430 EUR vienai personai. Arī vienas pašvaldības ietvaros mēdz atšķirties ienākumu līmeņi, pie kuriem dažādas personu grupas var iegūt maznodrošinātas personas statusu.

Pašvaldību vidū diezgan populāri ir noteikt vienu ienākumu līmeni atsevišķi dzīvojošai personai darbspējas vecumā, citu ienākumu līmeni vientuļam pensionāram, bet vēl citu – ģimenēm ar bērniem.

Pētījumā tiek piedāvāts atteikties no maznodrošinātas personas statusa kā ienākumu līmeni definējoša kritērija valsts apmaksātās juridiskās palīdzības piešķiršanai, tā vietā nosakot visā valstī vienotu ienākumu līmeni, pie kura personām ir tiesības uz valsts apmaksātu juridisko palīdzību.

Pētījumā tiek piedāvāts papildus ienākumu un mantiskā stāvokļa vērtēšanu veikt tikai tām personām, kurām jau nav piešķirts trūcīgas vai maznodrošinātas personas statuss. Tādējādi pašvaldību veiktais personas ienākumu un īpašumu vērtējums tiktu ņemts vērā un netiktu dublēts. Tā kā maznodrošinātas personas ienākumu līmenis konkrētās pašvaldībās ir publiski pieejama informācija, ir pamats pieņemt, ka, ja valstī noteiktais ienākumu līmenis valsts nodrošinātās juridiskās palīdzības saņemšanai ir 700 EUR, tad visas personas, kurām ir spēkā esošs trūcīgas vai maznodrošinātas personas statuss, kvalificējas valsts apmaksātās juridiskās palīdzības saņemšanai.

Tādējādi atsevišķa personas ienākumu vērtēšanas sistēma tiek piedāvāta vienīgi personām, kuras nav ieguvušas trūcīgas vai maznodrošinātas personas statusu. Šādu ienākumu vērtēšanu piedāvāts veikt vai nu pašvaldībās, vai JPA, vai balstīt to uz personas iesniegtu apliecinājumu vai deklarāciju. Konkrēta personas mantiskā stāvokļa vērtēšanas veida izvēle ir politisks lēmums.

16.2. Par sabiedrības informēšanu par pieejamo juridisko palīdzību

[4] Mērķa grupas aptaujas ietvaros lielākā daļa respondentu (32,6%) norādīja, ka labprāt izvēlētos valsts nodrošināto juridisko palīdzību savu juridisko problēmu risināšanai. Tomēr reāli JPA vērsušies tikai 2,96% respondentu. Acīmredzami jāsecina, ka cilvēkiem trūkst informācijas par valsts nodrošinātajām iespējām vai pastāv aizspriedumi pret to izmantošanu, kas sakņojas katra cilvēka individuālajos pieņēmumos un bieži ir subjektīvi.

No mērķa grupas aptaujas ietvaros aptaujātajām personām, kuras nebija vērsušās JPA, 69,9% nav vai nebija zināms par šādu iespēju. 18,68% nevēlējās vērsties JPA, bet 6,92% neatbilda statusam, kas nepieciešams valsts nodrošinātās juridiskās palīdzības saņemšanai. Savukārt no respondentiem, kuri nevēlējās vērsties JPA, 35,19% norādīja, ka neuzticas valsts nodrošinātajiem juristiem vai advokātiem, savukārt 20,37% norādīja, ka procedūra viņu ieskatā ir pārāk sarežģīta. Lai arī pētījuma gaitā šie pieņēmumi neapstiprinājās, tomēr jāņem vērā, ka to esamība var būt šķērslis, kura dēļ personas nevēršas JPA valsts nodrošinātās juridiskās palīdzības saņemšanai.

Pētījumā tiek piedāvāts paplašināt JPA veiktās sabiedrības informēšanas aktivitātes ne tikai attiecībā uz juridiskās palīdzības mērķa grupu, bet arī uz sabiedrību kopumā, ņemot vērā personu ienākumu līmeņa objektīvi mainīgo raksturu un paradumu arī juridiskus jautājumus risināt, vispirms vērstoties pēc padoma pie līdzcilvēkiem.

Pētījumā tiek piedāvāts papildināt valsts pārvaldes pieņemto lēmumu un administratīvo aktu formu, ietverot tajos uzziņu par personas tiesībām saņemt valsts apmaksāto juridisko palīdzību.

16.3. Par sākotnējās valsts apmaksātās juridiskās palīdzības sistēmas nodalīšanu

[5] Pasaules prakse valsts apmaksātās juridiskās palīdzības jomā iedala šo palīdzību sākotnējā un padziļinātajā valsts apmaksātajā juridiskajā palīdzībā, kur sākotnējās valsts apmaksātās juridiskās palīdzības ietvaros tiek sniegta parasti vienreizēja konsultācija un palīdzība vienkāršu dokumentu sagatavošanā vai aizpildīšanā, savukārt padziļinātās valsts apmaksātās juridiskās palīdzības ietvaros tiek sniegta padziļināta juridiskā palīdzība, ja nepieciešams arī sagatavojot tiesvedībai nepieciešamos dokumentus un nodrošinot pārstāvību tiesās.

Pētījumā tiek piedāvāts šādu sistēmu ieviest arī Latvijā, no esošās valsts nodrošinātās juridiskās palīdzības sistēmas izdalot sākotnējo valsts apmaksāto juridisko palīdzību.

Pētījums piedāvā sākotnējo valsts apmaksāto juridisko palīdzību nodrošināt gan attālinātu, gan klātienē konsultāciju veidā, ievērojot JPA pieredzi, sniedzot konsultācijas ārkārtas situācijas laikā.

Konsultācijas ietvaros, kuras ilgumam nevajadzētu pārsniegt vienu stundu, juridiskās palīdzības sniedzējs uzklautu konsultācijas saņēmēju, caurskatītu viņa atnestos ar lietu saistītos dokumentus, ja tādi būtu, un, balstoties uz iegūto informāciju, savu pieredzi un zināšanām, sniegtu informāciju par Latvijas tiesību sistēmā pieejamajiem konkrētā juridiskā jautājuma risināšanas veidiem un iespējām, kā arī iestādēm, kuru kompetencē ir konkrētā jautājuma risināšana. Ilgākā termiņā tas dotu iespēju samazināt juridisko strīdu rašanos sabiedrībā.

[6] Sākotnējo valsts apmaksāto juridisko palīdzību klātienē atbilstoši situācijai un iedzīvotāju interesei piedāvāts organizēt arī izbraukuma sesijās, juridiskās palīdzības sniedzējam uz vienu vai nepieciešamības gadījumā vairākām konsultāciju dienām ierodoties noteiktā novada teritorijā. Konsultāciju sniegšanai nepieciešamās telpas šādā gadījumā būtu iespējams nodrošināt sadarbībā ar konkrēto pašvaldību vai tiesu.

[7] Konstatējot, ka lietā objektīvi nav pietiekami ar vienu konsultāciju un ir nepieciešama padziļināta izpēte vai procesuālu dokumentu sagatavošana, juridiskās palīdzības sniedzējs sniedz JPA savu vērtējumu par turpmāk nepieciešamo valsts nodrošināto juridisko palīdzību un tās iespējamo apjomu. Pamatojoties uz šo vērtējumu, JPA pieņem lēmumu par padziļinātās valsts apmaksātās juridiskās palīdzības piešķiršanu.

[8] Lai nodrošinātu efektīvu valsts pārvaldes resursu izmantošanu un samazinātu iespējamību nepamatoti saņemt sākotnējo valsts apmaksāto juridisko palīdzību, kā arī lai motivētu personas nopietni pārdomāt palīdzības saņemšanas nepieciešamību un rūpīgi ieklausīties palīdzības sniedzēja sacītajā, pētījums piedāvā ierobežot sākotnējās valsts apmaksātās juridiskās palīdzības ietvaros saņemto konsultāciju skaitu vienai personai, nosakot tiesības konkrētā laika periodā saņemt tikai vienu konsultāciju. Ja Pasūtītājs nevēlas šādu priekšlikumu ieviest un pieejamie budžeta līdzekļi to atļauj, šāds ierobežojums nav obligāts.

16.4. Par personas mantisko situāciju un tās pārbaudi

[9] Lai nošķirtu pētījuma mērķa grupu no pārējās sabiedrības, pētījuma veicēju ieskatā taisnīgākais veids ir nevis nodalīt atsevišķas personu grupas (piemēram, daudz bērnu ģimenes vai personas ar invaliditāti), bet noteikt katras konkrētās personas ienākumu līmeni un mantisko stāvokli, kas dod pamatu kvalificēties valsts apmaksātās juridiskās palīdzības saņemšanai.

Nemot vērā personu mantiskā stāvokļa izvērtējumam nepieciešamos resursus, pētījumā tiek piedāvāts sākotnējo valsts apmaksāto juridisko palīdzību sniegt visiem interesentiem neatkarīgi no mantiskā stāvokļa. Tomēr, lai nodrošinātu pētījuma atbilstību tā uzdevumam, tiek piedāvāti arī vairāki varianti personu ienākumu vērtēšanai.

[10] Neatkarīgi no lēmuma, kas tiks pieņemts attiecībā uz kritēriju noteikšanu vai nenoteikšanu sākotnējās valsts apmaksātās juridiskās palīdzības saņemšanai, personu ienākumu vērtēšana būs nepieciešama padziļinātās valsts apmaksātās juridiskās palīdzības saņemšanai.

Lai arī mantiskā stāvokļa vērtēšana attiecībā pret vienu mājsaimniecībā dzīvojošo personu būtu taisnīgāka salīdzinājumā ar personas saņemtās algas vērtēšanu, personas algas līmeņa noskaidrošana no valsts pārvaldē jau izveidotām datu bāzēm prasa ievērojami mazāk resursus. Tādēļ visātrāk un ar vismazākajām izmaksām ir iespējams pārbaudīt personas ienākumu apmēru. Pētījuma veicēju ieskatā, šim apmēram ir jāpārsniedz minimālā alga un tas jānosaka robežās no 700 līdz 1000 EUR, piemērojot noteiktu koeficientu par katru personu, kura atrodas potenciālā palīdzības saņēmēja apgādībā.

Personu mantiskā stāvokļa noskaidrošanai piedāvāts izmantot arī pašas personas deklarācijas veidā sniegtu informāciju par tās ienākumiem un īpašumiem. Šādu deklarāciju iespējams veidot vai nu veidlapas, vai paziņojuma formā. Tās izmantošana ir Pasūtītāja politisks lēmums, jo ir jārēķinās ar iespēju, ka personas deklarācijās apzināti vai neapzināti var norādīt nepatiesu informāciju.

16.5. Par daļējās valsts apmaksātās juridiskās palīdzības sistēmu.

[11] Attiecībā uz daļējo valsts apmaksātās juridiskās palīdzības sistēmu ir būtiski saprast, cik daudz līdzekļu cilvēkam vai mājsaimniecībai ir nepieciešams pamatvajadzību nodrošināšanai. Vienīgi tad, kad šāda informācija būs pieejama, būs iespējams paredzēt, ka personas, kuru ienākumu līmenis pārsniedz pamatvajadzību apmierināšanai nepieciešamo, var veikt saviem ienākumiem atbilstošu līdzmaksājumu. Pētījumā tiek piedāvāts izvēlēties līdzmaksājumu noteikt vai nu konstanta maksājuma veidā, kas atkarīgs no personas ienākumiem un mantiskā stāvokļa, vai procentuālā izteiksmē no personai nepieciešamā juridisko pakalpojumu apjoma. Pasaulē tiek īstenotas abas pieejas.

[12] Ir iespējams līdzmaksājuma noteikšanai izmantot pētījumā aprakstīto personas mantiskā stāvokļa deklarēšanas metodi, atbilstoši kurai valsts pārvalde pieņem par atbilstošu personas sniegto informāciju par tās ienākumiem un īpašumiem, pārbaudot šīs deklarācijas vienīgi izņēmuma gadījumos vai izlases kārtībā un piemērojot sankcijas par nepatiesi sniegtām ziņām.

16.6. Par personu "juridiskās veselības pārbaudi"

[13] Bieži tieši valsts pārvaldē strādājošie ir tie, kuri konstatē personas nepieciešamību saņemt juridisko palīdzību, kā arī var pirmšķietami konstatēt to, ka personas ienākumu līmenis nav pietiekams, lai persona šo palīdzību varētu apmaksāt no saviem līdzekļiem. Šādos apstākļos ir likumsakarīgi paredzēt, ka valsts pārvaldē strādājošais var personai izdot rakstveida ieteikumu juridiskās palīdzības saņemšanai, kas bez papildus administratīvām procedūrām ir pietiekams pamats valsts apmaksātās juridiskās palīdzības saņemšanai.

Pētījuma mērķa grupai nonākot kontaktā ar noteiktām valsts pārvaldē strādājošām personām, izmantojot iepriekš sagatavotus kontroljautājumus, tiek piedāvāts veikt personu "juridiskās veselības pārbaudi", kā rezultātā pārvaldes darbinieks ir tiesīgs izsniegt personai ieteikumu sākotnējās valsts apmaksātās juridiskās palīdzības saņemšanai. Šāds ieteikums būtu pietiekams konsultācijas nodrošināšanai bez papildus pārbaudēm.

16.7. Par Informācijas tehnoloģiju risinājumiem

[14] Pētījuma ietvaros veiktās padziļinātas intervijas atklāj, ka pētījuma mērķa grupa nav aktīvi interneta lietotāji. Tādēļ, lai arī pasaulē ir izveidotas dažādas tiešsaistes atbalsta sistēmas, tostarp virtuālie asistenti, tipveida atbilžu datu bāzes, virtuālie ceļveži un tamlīdzīgi, šā pētījuma ietvaros tie nav padziļināti analizēti. Pētījuma veikšanas gaitā, balstoties uz pētījuma ietvaros iegūto informāciju tika secināts, ka šie risinājumi sasniegtu tikai nelielu daļu no pētījuma mērķa grupas. Līdz ar to, lai arī kopumā šādu risinājumu attīstīšana ir veicināma un atbalstāma, vidējā termiņā pētījuma mērķa grupas pieeju tiesiskumam tie neuzlabotu.

16.8. Par atsevišķām situācijām pētījuma mērķa grupas ietvaros

[15] Cilvēkiem ar garīga rakstura traucējumiem nepieciešama no pārējās pētījuma mērķa grupas atšķirīga pieeja. Ievērojot katra cilvēka diagnosticēto garīgo traucējumu raksturu, kopējā valsts apmaksātās juridiskās palīdzības sistēma viņiem tiešā veidā nebūs piemērota, jo būs nepieciešams starpnieks jeb palīgs juridiskās konsultācijas saņemšanai, kurš nodrošinās saikni un izpratni starp juridiskās palīdzības sniedzēju un saņēmēju. Šā mērķa sasniegšanai iespējams vai nu īpaši apmācīt atsevišķus juridiskās palīdzības sniedzējus, vai sadarbībā ar Labklājības ministriju izmantot tās atbalsta personas palīdzību, kas klientam nozīmēta vispārēju jautājumu risināšanai.

[16] Cilvēku tirdzniecības upuriem civilprocesā un administratīvajā procesā ir saglabājama esošā sistēma, kad Labklājības ministrija rūpējas par pilna sociālās rehabilitācijas pakalpojumu klāsta nodrošināšanu, ietverot tajā arī jurista konsultācijas, dokumentu sagatavošanu un pārstāvību tiesā. Vienlaikus cilvēku tirdzniecības upuri arī nebūtu izslēdzami no valsts apmaksātās juridiskā atbalsta sistēmas, kurā viņiem ir tiesības piedalīties tādā pašā veidā un kārtībā kā jebkurai citai personai.

[17] Vardarbības ģimenē upuriem ir saglabājama esošā kārtība, atbilstoši kurai šīm personām valsts nodrošinātā juridiskā palīdzība tiek sniegta, ievērojot viņu īpašo situāciju. Iespēju robežās

būtu nodrošināms, ka šīm personām juridisko palīdzību sniedz viens un tas pats palīdzības sniedzējs.

[18] Atbildot uz aptaujas jautājumu par to, vai tiesneši nepieciešamības gadījumā īpaši izmanto iespēju sniegt lietas dalībniekiem padomus, vairāk kā 91% aptaujāto tiesnešu atbildēja apstiprinoši. Šī prakse ir pamatota no pušu vienlīdzības un taisnīguma viedokļa, bet ir problemātiska no sacīkstes principa viedokļa, kas ir viens no civilprocesa būtiskākajiem pamatprincipiem. Tādēļ tiesas aktīvisms civilprocesā nav attīstāms, saglabājot tiesas neitralitāti.

Materiāli mazāk nodrošinātais lietas dalībnieks civilprocesā ir aizsargājams, piešķirot viņam valsts apmaksātu juridisko palīdzību. Attiecīgi Civilprocesa likumā ir iekļaujams regulējums, kas paredz tiesas pienākumu piedāvāt lietas dalībniekam vērsties Juridiskās palīdzības administrācijā gadījumā, ja tiesa redz, ka šis lietas dalībnieks atrodas nevienlīdzīgās pozīcijās attiecībā pret otru lietas dalībnieku, un nevar atļauties apmaksāt juridisko palīdzību.

16.9. Par mediāciju

[19] Mērķa grupas aptaujas rezultāti parāda, ka sabiedrība joprojām nav informēta par to, kas ir mediācija un kā ar mediācijas palīdzību risināt juridiskus jautājumus. Tikai 13% aptaujas dalībnieku atbildējuši, ka precīzi zina, kas ir mediācija. 24% atbildējuši, ka par mediāciju ir kaut kur dzirdējuši, tomēr nezina, kas tieši tas ir, savukārt 63% neko par tādu nav dzirdējuši. Šie rezultāti apliecina, ka sabiedrībā trūkst informācijas par mediāciju, savukārt, nezinot par mediāciju, nav iespējams nonākt līdz apzinātam lēmumam par tās izmantošanu strīda risināšanai.

Pētījumā tiek piedāvāts vispārīgajā komunikācijā ar sabiedrību atteikties no tā, ka mediācija ir alternatīvā strīdu risināšanas metode. Mediācija un tiesāšanās ir līdzvērtīgas strīdu risināšanas metodes. Jāatsakās arī no iedalījuma, ka tiesvedība ir formāla un mediācija ir neformāla metode. Arī šādu uzsvāru nomaiņa var dot ieguldījumu, lai mainītu cilvēku uztveri, attieksmi un galvenais – uzvedību.

[20] Vērtējot mediācijas pieejamību, būtiski ir vērtēt arī potenciālo klientu finansiālās iespējas izmantot mediācijas procesu, ņemot vērā, ka šobrīd mediācijas pakalpojums ir pakļauts brīvā tirgus apstākļiem. Mediatora atlīdzību nosaka mediators un puses vienojoties. Pētījuma ietvaros konstatēts, ka sociāli un ekonomiski mazaizsargātām personām finanšu aspekts ir būtisks mediācijas pieejamības šķērslis.

Sociāli un ekonomiski mazaizsargātākajām grupām valsts atbalstam mediācijai jābūt pilnīgam, jo šajā gadījumā svarīgi nodrošināt pieejamību mediācijai kopumā. Līdzīgi kā Lietuvā un citās valstīs, arī Latvijā mediācijai kā strīdu risināšanas veidam jāiekļaujas jau izveidotajā valsts apmaksātās juridiskās palīdzības sistēmā.

Personām ārpus pētījuma mērķa grupas tiek piedāvāts daļējs valsts atbalsts mediācijai, un tas ir atkarīgs no valsts budžeta iespējām, jo šajā gadījumā valsts atbalsta mērķis ir iedrošināt un veicināt mediācijas izmantošanu. Personu līdzmaksājums ir nozīmīgs, lai nodrošinātu pušu motivāciju un atbildību. Arī šis atbalsts organizējams caur valsts apmaksātās juridiskās palīdzības sistēmu, tomēr tam izvirzāmi citi nosacījumi.

[21] Mediācijas uzsākšanai un sekmīgai norisei ir svarīga ne tikai informācija, bet arī paša cilvēka emocionālā gatavība piedalīties mediācijas procesā. Latvijas iedzīvotāju gatavība piedalīties mediācijas procesā šobrīd ir zema dažādu gan objektīvu, gan lielākoties subjektīvu apsvērumu dēļ.

Kā īstermiņa risinājumu pētījuma veicēji piedāvā izveidot atbalsta sistēmu mediācijas izmantošanai. Īpaši nozīmīgs ir atbalsts mediācijas procesa sākumā, lai informētu par mediāciju un iedrošinātu tajā piedalīties. Būtiska ir dažādu institūciju un tiesnešu sniegtā informācija un skaidrojums par mediāciju un tās izmantošanas iespējām un lietderību konkrētajā strīdā. Puses savu lēmumu par piedalīšanos mediācijā visticamāk balstīs tieši uz šo informāciju.

Kā ilgtermiņa risinājumu pētījuma veicēji piedāvā mediācijas integrāciju mācību programmās. Svarīga ir mediācijas integrācija mācību programmās ne tikai augstskolās un profesionālajā izglītībā, bet arī pirmsskolās, pamatskolās un vidusskolās. Tieši caur izglītības programmām iespējams informēt sabiedrību, kā arī praktiski parādīt mediācijas priekšrocības, lai domstarpību risināšana ar mediāciju būtu neatņemama cilvēku uzvedības izpausme.

[22] Pētījuma veicēji piedāvā organizēt starpdisciplināras mācības tiesnešiem un mediatoriem, kopīgi izstrādājot vadlīnijas, kā tiesneši īsteno Civilprocesa likumā noteiktos pienākumus un kāda ir labā prakse šajā jomā.

[23] Konfliktējošo pušu novirzīšanai uz mediāciju jāķļūst par valsts un pašvaldību iestāžu, kā arī citu institūciju, kuras saskaras ar privātpersonu civiltiesiskiem strīdiem, pašaprotamu praksi, tomēr papildus būtiska ir koordinācija un sadarbība. Sertificēto mediatoru padomei ir jāizveido starpinstitucionāla sadarbības grupa. Viens no pastāvīgajiem darba grupā izskatāmajiem jautājumiem varētu būt mediācijas pieejamība sociāli un ekonomiski mazaizsargātām personām.

[24] Lai arī viens no mediācijas pamatprincipiem ir brīvprātīgums, noteiktās lietu kategorijās likumā būtu nosakāma obligāta sākotnējā konsultācija ar mediatoru pirms vēršanās tiesā (obligātā mediācija). Pie zemā sabiedrības informētības līmeņa, sākotnējā konsultācija izpildītu vismaz informatīvo un izglītojošo funkciju un dotu iespēju notikt mediācijai. Sākotnēji šāda kārtība būtu nosakāma ģimenes strīdos, bet to ir iespējams noteikt arī darba strīdos un mantojuma lietās.

Obligāto mediāciju var noteikt ar likumu vai tiesas lēmumu. Ģimenes strīdos, darba strīdos un mantojuma lietās mediācijas obligātumu varētu noteikt likumā, jo mediācijas lietderība šajās lietās ir pierādījusies. Savukārt citās lietu kategorijās obligātumu varētu noteikt tiesnesis, ja to uzskata par lietderīgu.

[25] Izstrādājama metodoloģija un izveidojama kārtība, kā tiek regulāri un precīzi uzskaitīta un publiskota statistika par mediācijas gadījumiem un to rezultātiem.

Pētījuma pielikumu saraksts

- 1.pielikums Strukturētās intervijas jautājumi pašvaldību sociālo dienestu vadītājiem, darbiniekiem un citiem profesionāļiem, kuri savā ikdienā saskaras ar pētījuma mērķa grupu.
- 2.pielikums Konspektīvs pētījuma ietvaros veikto padziļināto interviju atreferējums
- 3.pielikums Aptaujas jautājumi Latvijas Republikā strādājošiem tiesnešiem, kuri ikdienā izskata civillietas
- 4.pielikums Tiesnešu, kuri ikdienā izskata civillietas, sniegtās atbildes uz aptaujas jautājumiem *excel* tabulas veidā
- 5.pielikums Aptaujas jautājumi Latvijas Republikā strādājošiem sertificētiem mediatoriem
- 6.pielikums Mērķa grupas aptaujas jautājumi respondentiem, kas nav institūcijas
- 7.pielikums Mērķa grupas aptaujas rezultāti korelāciju tabulu veidā
- 8.pielikums Sabiedrības aptaujas jautājumi ievietošanai internetā
- 9.pielikums Sabiedrības aptaujas rezultāti *excel* tabulas veidā
- 10.pielikums Aptaujas jautājumi juridiskās palīdzības sniedzējiem
- 11.pielikums Juridiskās palīdzības sniedzēju atbildes *excel* tabulas veidā
- 12.pielikums Pētījumā izmantoto avotu saraksts
- 13.pielikums Pētījumā piedāvātās valsts apmaksātās juridiskās palīdzības shēma

Ar cieņu,

Zvērināts advokāts Olavs Cers

Mg.iur Inga Bite

Dr.iur. Gatis Litvins